

İqtisadi və Siyasi Elmlər Jurnalı

№ 3 (8) 2017

Bakı-2017

İQTİSADI VƏ SİYASİ ELMLƏR JURNALI

Jurnalin təsisçiləri və həmrədaكتورları:

Laçın Vəzir oğlu Abışlı
İkram İsmayıl oğlu Cəbrayilov

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşr kimi № 4022 qeydiyyat nömrəsi ilə 01.12.2015-ci il tarixində qeydiyyatata alınmışdır.

Jurnal ISSN 2518-7082 (Print), ISSN 2519-4925 (Online) nömrələri ilə Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi mərkəzində qeydiyyatata alınmışdır.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 31 mart 2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısına” iqtisad elmləri və siyasi elmlər üzrə daxil edilmişdir.

Tel: (+994 12) 539-60-57, (+994 12) 510-48-53

Web: www.maarif.az

E-mail: journal@maarif.az; abishli@gmail.com; c.ikram84@gmail.com

Jurnal rüblük dövriliklə nəşr olunur. Elmi məqalələr azərbaycan, rus, ingilis, o cümlədən Redaksiya şurasının tövsiyə etdiyi digər dillərdə çap edilir. Elmi məqalələr yalnız nüfuzlu təşkilat və alimlərin rəyləri nəzərə alınmaqla, Redaksiya şurasının qərarı ilə çap edilir.

İşçi qrup:

Qalib Qafarlı, Fərhad Aydınlı, Vəfa Cəlilqızı, Aytəkin Orucova

prof. Məhərrəmov Amil (Sədr)
akademik, i.e.d. Nuriyev Əli

Bakı Dövlət Universiteti
AMEA

prof. t.e.d. Abbasbəyli Ağalar
prof. i.e.d. Bekçi İsmail
prof. i.e.d. Çekmaryov Vasiliy
prof. f.e.f.d. Əhmədov Əli
prof. i.e.d. Əhmədov Nazim
prof. i.e.d. Əliyev Tərbiz
prof. t.e.d. Həsənalıyev Zeynal
prof. s.e.d. Hüseynova Hicran
prof. s.e.d. Məmmədov Hikmət
prof. f.r.e.d. Orucov Elşar
prof. i.e.d. Rüstəmbəyov Hacıağa
prof. i.e.d. Rüstəmov Ağarza
prof. i.e.d. Sadıxov Rahim
prof. s.e.n. Ştol Vladimir

Bakı Dövlət Universiteti
Nevşehir Universiteti, Türkiyə
Kostroma Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Naxçıvan Dövlət Universiteti
AMEA
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Bakı Biznes Universiteti
MDB ölkələri İnstitutu

dos. i.f.d. Abışılı Laçın
dos. h.e.f.d. Babazadə Mehriban
dos. i.f.d. Cəbrayılöv İkrəm
dos. i.f.d. Eyyubov Kamran
dos. i.f.d. Əhmədova Sədaqət
dos. i.f.d. Əliyev Vüqar
dos. s.e.f.d. Güləliyeva Afət
dos. f.e.f.d. İbadov Nazim
dos. i.f.d. İbadov Sabir
dos. s.e.f.d. Məmmədov Kərəm
dos. s.e.f.d. Qaraşova Səbinə
dos. i.f.d. Qarayev Fərhad
dos. i.f.d. Rəsulova Mətanət
dos. i.f.d. Səriyev Kutais
dos. i.f.d. Şamilova Hürü
dos. f.e.f.d. Şirinov Azər
dos. s.e.f.d. Talıbov Rza

[illegible]

i.f.d. Xasiyeva Leyla
s.e.f.d. İbrahimov Əlimusa
s.e.f.d. Hüseynov Fərhad
s.e.f.d. İsmayılzadə Xəyyam
s.e.f.d. Rzayev Oqtay

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti

prof. Maharramov Amil (Chief)
acad. Nuriyev Ali

Baku State University
National Academy of Sciences of Azerbaijan

prof. Abbasbeyli Aghalar
prof. Bekchi Ismail
prof. Chekmarev Vasily
prof. Ahmadov Ali
prof. Ahmadov Nazim
prof. Aliyev Tarbiz
prof. Hasanaliyev Zeinal
prof. Huseynova Hijran
prof. Mammadov Hikmat
prof. Orudzhev Elshar
prof. Rustambeyov Hajiaga
prof. Rustamov Agarza
prof. Sadykhov Rahim
prof. Stoll Vladimir

Baku State University
Nevshehir University, Turkey
Kostroma State University
Baku State University
Nakhchivan State University
National Academy of Sciences of Azerbaijan
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Nakhchivan State University
Baku Business University
Institute of the CIS Countries

assistant prof. Abishli Lachin
assistant prof. Babazade Mehriban
assistant prof. Jabrailov İkram
assistant prof. Eyyubov Kamran
assistant prof. Akhmedova Sedaget
assistant prof. Aliyev Vugar
assistant prof. Gulaliyev Afet
assistant prof. Ibadov Nazim
assistant prof. Ibadov Sabir
assistant prof. Mammadov Karam
assistant prof. Garashova Sabina
assistant prof. Karaev Farhad
assistant prof. Rasulova Metanet
assistant prof. Sariev Kutaisi
assistant prof. Shamilova Huru
assistant prof. Shirinov Azer
assistant prof. Talibov Reza

Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University

PhD Khasiyeva Leila
PhD Ibrahimov Alimusa
PhD Huseynov Farhad
PhD Ismailzade Khayyam
PhD Rzayev Oktay

Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University

проф. д.э.н. Магеррамов Амиль (Председ.)
акад. НАНАР д.э.н. Нуриев Али

Бакинский Государственный Университет
НАН АР

проф. д.и.н. Аббасбейли Агалар
проф. д.э.н. Бекчи Исмаил
проф. д.э.н. Чекмарев Василий
проф. д.ф.ф.н. Ахмедов Али
проф. д.э.н. Ахмедов Назим
проф. д.э.н. Алиев Тарбиз
проф. д.и.н. Гасаналиев Зейнал
проф. д.п.н. Гусейнова Хиджран
проф. д.п.н. Мамедов Хикмет
проф. д.ф.м.н. Эльшар Оруджев
проф. д.э.н. Рустамбеков Гаджиага
проф. д.э.н. Рустамов Агарза
проф. д.э.н. Садыгов Рахим
проф. д.п.н. Штоль Владимир

Бакинский Государственный Университет
Университет Невшехир, Турция
Костромской Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Нахичеванский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Нахичеванский Государственный Университет
Бакинский Университет Бизнеса
Институт Стран СНГ

доц. д.ф.э. Абишли Лачин
доц. д.ф.ю.н. Бабазаде Мехрибан
доц. д.ф.э. Джабраилов Икрам
доц. д.ф.э. Эюбов Камран
доц. д.ф.э. Ахмедова Седагет
доц. д.ф.э. Алиев Вугар
доц. д.ф.п.н. Гюльалиева Афет
доц. д.ф.ф.н. Ибадов Назим
доц. д.ф.э. Ибадов Сабир
доц. д.ф.п.н. Мамедов Карам
доц. д.ф.п.н. Гарашова Сабина
доц. д.ф.э. Караев Фархад
доц. д.ф.э. Расулова Метанет
доц. д.ф.э. Сариев Кутаис
доц. д.ф.э. Шамилова Хуру
доц. д.ф.ф.н. Ширинов Азер
доц. д.ф.п.н. Талыбов Реза

Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет

д.ф.э. Хасиева Лейла
д.ф.п.н. Ибрагимов Алимуса
д.ф.п.н. Гусейнов Фархад
д.ф.п.н. Исмаилзаде Хайям
д.ф.п.н. Рзаев Октай

Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет

MÜNDƏRİCAT

İqtisadiyyat bölməsi

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ВЫЯВЛЕНИЮ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ

*Чекмарев Василий Владимирович, Дадалко Василий Александрович,
Юдина Анастасия Александровна* 8

BİZNES MÜHİTİNİN FORMALAŞMASININ İNSTİTUSİONAL ASPEKTLƏRİ

Dadaşov Elmar Rahib oğlu..... 17

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SU EHTİYATLARI, QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI

Muradova Nilüfər Usman qızı 26

Siyasət bölməsi

ƏRƏB DÖVLƏTLƏRİ LİQASI (ƏDL) MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ

Məmmədov Qurban Heydər oğlu..... 33

ABŞ-IN POSTSOVET MƏKANINDA ƏSAS GEOSİYASİ VƏ GEOİQTİSADİ MARAQLARI

Qaraşova Səbinə Arif qızı 44

TÜRK-AMERİKAN MÜTTƏFİQLİYİ: MƏQSƏDLƏR, PROBLEMLƏR, PERSPEKTİVLƏR

Hüseyn Bahar Vaqif qızı..... 55

DEMOKRATİKLƏŞMƏ PRİNSİPLƏRİNİN VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA ƏSAS ROLU

Məmmədli Nuran Natiq qızı..... 63

CONTENTS

ENGLISH VERSION

Section of economics

A SYSTEMATIC APPROACH TO IDENTIFY ECONOMIC SECURITY THREATS OF THE ECONOMIC ENTITIES

Chekmaryov Vasiliy Vladimirovich, Dadalko Vasili Alexandrovich, Yudina Anastasia Alexandrovna..... 72

INSTITUTIONAL ASPECTS OF FORMING A BUSINESS-CLIMATE

Elmar Dadashev..... 80

WATER RESOURCES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS

Nilufar Muradova 90

Section of politics

THE LEAGUE OF ARAB STATES (LAS) IN UP-TO-DATE INTERNATIONAL RELATIONS

Gurban Mammadov 95

U.S. BASIC GEOPOLITICAL AND GEO-ECONOMICAL INTERESTS IN THE POST-SOVIET SPACE

Sabina Garashova..... 103

TURKISH-AMERICAN UNION: GOALS, PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Bahar Huseyn..... 112

THE ROLE OF DEMOCRATISATION PRINCIPLES IN CIVIL SOCIETY FORMATION

Nuran Memmedli 118

ЧЕКМАРЕВ ВАСИЛИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ

д.э.н., профессор, Костромской государственный университет

e-mail: tcheckmar@ksu.edu.ru

ДАДАЛКО ВАСИЛИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ

д.э.н., профессор, Финансовый Университет при Правительстве РФ

e-mail: antikrizis1@bk.ru

ЮДИНА АНАСТАСИЯ АЛЕКСАНДРОВНА

Финансовый Университет при Правительстве РФ

e-mail: nastia_2112@mail.ru

УДК 334.012.4, 338.14

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ВЫЯВЛЕНИЮ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена вопросам анализа угроз безопасности в современных условиях. Рассматриваются особенности анализа угроз безопасности на предприятиях. Целью исследования является выделение основных этапов процесса анализа угроз. Методологическую основу составляют анализ и группировка данных, использование комплексного подхода к оценке экономической безопасности (далее – ЭБ) и процессов в компаниях. В работе анализируются подходы к определению понятий «экономическая безопасность» и «угроза». Раскрываются основные теоретические аспекты анализа угроз безопасности, приводятся классификации угроз, где выделяются два наиболее важных критерия – по вероятности наступления и по величине ущерба. Также отмечается важность данного этапа – анализа угроз – при построении системы обеспечения ЭБ. Определяется, что для эффективного анализа угроз ЭБ необходимо наличие определенного подразделения (служба ЭБ, внутренний контроль и др.) или специалиста, который будет обладать достаточными знаниями и профессиональными навыками.

Ключевые слова: Экономическая безопасность (ЭБ); угроза; анализ угроз; классификация угроз; система обеспечения ЭБ.

Экономическая устойчивость любого экономического агента выступает главным условием, гарантией его постоянного развития, направленного не только на приумножение ресурсов, увеличение производительности, развитие инновационного и инвестиционного потенциала, но и на обеспечение экономической безопасности (далее – ЭБ). Сегодня вопросу обеспечения ЭБ уделяется достаточно много внимания: зарубежный и отечественный опыт яркий тому пример. Причины такой тенденции связаны с важностью данной проблематики, значимостью построения эффективной системы обеспечения ЭБ для хозяйствующих субъектов (далее – ХС), с одной стороны, и в тоже время с недостаточной теоретической и методологической проработкой отдельных позиций, таких, к примеру, как идентификация, оценка и анализ угроз ЭБ, с другой стороны.

В настоящее время существует достаточно большой спектр подходов к определениям безопасности и ЭБ, где можно выделить два основных подхода: 1) философский, придерживающийся дефиниции, данной в Законе Российской Федерации (далее – РФ) от 1992 г. «О безопасности», (представителями являются В.К. Сенчагов, И.С. Цыпин, И.Я. Богданов и другие) и 2) организационный, трактующий безопасность как совокупность условий, способствующих обеспечению защиты экономического субъекта от внешних и внутренних угроз (представителями выступают Л.И. Абалкин, А.И. Илларионов и другие).

В данной работе будем придерживаться второго, организационного подхода к определению исследуемого понятия, ведь при обеспечении ЭБ важную роль играет не только объект безопасности – государство, регион, отрасль, конкретный ХС и т.д., но и непосредственно сам субъект.

Для обеспечения ЭБ на должном уровне, защиты экономического субъекта от внутренних и внешних угроз необходима разработка соответствующего механизма обеспечения ЭБ [4], системы обеспечения ЭБ, которая представляет собой совокупность мероприятий, направленных на профилактику и предупреждение негативных проявлений в деятельности ХС, подрывающих его ЭБ. Для достижения ХС данной цели необходимо решение определённых задач, затрагивающих в частности процедуру анализа угроз безопасности:

- Выявление угроз безопасности;
- Идентификация угроз безопасности;
- Поиск необходимых механизмов минимизации выявленных угроз и ликвидации их последствий;
- Принятие обоснованных управленческих решений;
- Ресурсное обеспечение безопасности и другие.

Рассмотрим процедуру анализа угроз безопасности более подробно.

По мнению В.И. Авдийского и ряда других авторов «угроза есть выражение возможного негативного воздействия на сами экономические интересы, условия и возможности их реализации, на систему отношений, выраженных данными интересами» [2, с.496]. Если обращаться к закону «О безопасности», то там угроза рассматривается как совокупность условий и факторов, создающих опасность жизненно важным интересам общества, личности и государства [1]. Так, к примеру, В.В. Мамонов также придерживается данной точки зрения в вопросе трактовки данного термина [12].

С другой стороны, под угрозой ЭБ может пониматься и совокупность факторов и условий, препятствующих реализации интересов объекта безопасности и создающие предпосылки для нанесения ему ущерба [6, с. 91]. Также существует подход, определяющий угрозу как некий конфликт интересов с внешней или внутренней средой, алгоритмами функционирования [11].

То есть в целом, подводя итог, можно отметить несколько характеристик угроз, которыми определяется их содержание:

- затрагиваемые интересы объекта безопасности;
- обстоятельства, т.е. собственная уязвимость объекта безопасности;
- пространственно-временная характеристика – место и время появления возможного негативного воздействия;
- характеристика субъекта угрозы (его возможности и интересы).

При этом важно учитывать, что в процессе построения системы обеспечения ЭБ при проведении анализа угроз и их классификации необходимо исходить из конкретного объекта ЭБ, имеющего присущие ему особенности.

Что касается классификаций угроз безопасности, то на сегодняшний день наряду с подходами к определению термина «ЭБ» их существует также достаточное количество. Суммируя различные взгляды к классификации и учитывая условия их выборки и деления, можно выделить следующие критерии:

Существуют и отдельные классификации – классификация М. Королева, выделяющая следующие виды угроз: человеческая, технологическая, материальная, институциональная и информационная безопасности [8, с. 234]. Или классификация с помощью общероссийских статистических классификаторов, позволяющих увязывать между собой различные виды экономической деятельности с отдельными параметрами – характеристики экономической системы, риски угроз ЭБ [5, с.33].

Таблица 1.

Классификация угроз безопасности

Критерий классификации	Классификация	
По масштабу	<ul style="list-style-type: none"> • Глобальные; • Межвидовые; • Целевые. 	
По вероятности наступления	<ul style="list-style-type: none"> • Невероятные; • Маловероятные; • Вероятные; • Достаточно вероятные. 	<ul style="list-style-type: none"> • Потенциальные; • Непосредственные.
По месту нахождения источника угрозы	<ul style="list-style-type: none"> • Внешние; • Внутренние. 	
По источнику возникновения	<ul style="list-style-type: none"> • Объективный • Субъективный. 	
По возможности прогнозирования	<ul style="list-style-type: none"> • Предсказуемые; • Непредсказуемые. 	
По форме воздействия	<ul style="list-style-type: none"> • Непосредственные; • Опосредованные. 	
По природе возникновения	<ul style="list-style-type: none"> • Экономические; • Политические; • Социальные; • Финансовые; • Технологические; • Экологические и другие. 	
По характеру	<ul style="list-style-type: none"> • Открытого характера; • Закрытого характера. 	
По виду	<ul style="list-style-type: none"> • Косвенные; • Прямые. 	
По степени тяжести последствий	<ul style="list-style-type: none"> • Высокая; • Значительная; 	
По степени тяжести последствий	<ul style="list-style-type: none"> • Средняя; • Низкая. 	
По объекту посягательств	<ul style="list-style-type: none"> • Угрозы государству; • Угрозы обществу; • Угрозы предприятия; • Угрозы персоналу ХС; • Угрозы финансовым, материальным, информационным ресурсам и другие. 	

Источник: Составлено авторами

Особо стоит отметить несколько критериев классификации, являющимися наиболее значимыми при анализе и оценке угроз – по вероятности наступления и величине ущерба (степени тяжести последствий). По первому критерию деление возможно, как на: 1) потенциальные и непосредственные, так и 2) невероятные, маловероятные, вероятные и достаточно вероятные. Потенциальные угрозы – это угрозы скрытые, которые явно не проявляются, но появление их возможно (зачастую возникают при наступлении каких-либо определенных условий). Непосредственные или реальные угрозы – это угрозы, которые уже существуют на данный момент времени.

Невероятные угрозы – угрозы, вероятность которых сводится к нулю. Маловероятные – это угрозы, способные повлиять на деятельность экономического агента, его нормальное функционирование, однако вероятность их возникновения мала. Вероятные угрозы – это те, при которых субъекту безопасности необходимо разрабатывать комплекс мер по их нейтрализации в силу неизбежности наступления, и, наконец, достаточно вероятные угрозы – это угрозы, возникновение в деятельности ХС которых необходимо учитывать в скором времени.

По второму критерию также возможно рассмотрение в двух проекциях: выделяют 1) высокую, значительную, среднюю и низкую степень величины ущерба, а также 2) катастрофические, значительные и вызывающие трудности угрозы.

Заметим, что для комплексного обеспечения ЭБ государства, личности, общества или ХС необходимо осуществление анализа всех возможных угроз ЭБ. Представленный в таблице перечень угроз является ограниченным в то время, как существует их неисчерпаемый список, вследствие чего необходимо постоянно совершенствовать классификации, адаптировать их под изменяющиеся условия внешней среды, конкретных объектов безопасности.

Описанная процедура – классификация угроз – является одним из важных этапов в анализе угроз ЭБ и может быть обозначена как составление реестра угроз конкретного субъекта безопасности. Здесь не только происходит отнесение той или иной угрозы к конкретному критерию классификации и виду, но и исследуется время, место, обстоятельства и предпосылки ее реализации.

Следующим действием предполагается проведение анализа угроз безопасности. Говоря о способах и методах анализа и оценки, необходимо отметить, что наиболее частым в использовании методом оценки, особенно на некрупных предприятиях, является метод экспертных оценок, заключающийся в достижении согласия [15], выработки единого мнения между группой экспертов.

Так, на конкретных ХС упомянутые выше функции реализуются либо специальными подразделениями (отдел ЭБ, отдел рисков, отдел внутреннего контроля и т.д.), либо при их отсутствии отдельными сотрудниками, в трудовых обязанностях которых прописываются данные обязательства. Таким образом определяются субъекты безопасности, объекты безопасности, источники угроз безопасности, объекты угроз, а также средства и способы устранения выявленных угроз. Иначе говоря, деятельность конкурентного ХС (субъекта безопасности) в данном контексте рассматривается с точки зрения принципов «четырёх ролей» [13].

Тем не менее существуют и иные способы оценки угроз. В общем виде методы могут быть количественными и качественными (как и при оценке рисков): анализ целесообразности затрат, метод сценариев, статистический метод, метод использования аналогий, моделирование и другие. Ведь угроза и риск – два тесно взаимосвязанных термина: угроза характеризуется высокой степенью возникновения ущерба, риск – возможностью его образования. Следует здесь учитывать также и наличие существующих инструментов контроля выявленных и анализируемых угроз с целью их последующей минимизации.

Наконец, завершающими процедурами будут выступать принятия решения на основе проведенного анализа угроз безопасности и осуществление их мониторинга и переоценки.

Итак, процедура определения и анализа угроз безопасности экономического субъекта играет важную роль, в связи с чем должна характеризоваться системностью, комплексностью, начиная с момента построения системы обеспечения ЭБ. При этом системный характер при анализе угроз безопасности должен проявляться в реализации пяти основных направлений: 1) идентификация угроз безопасности, 2) оценка вероятности реализации (наступления) угрозы, 3) оценка ущерба от реализации той или иной угрозы безопасности, 4) мониторинг угроз безопасности, и 5) регулярная переоценка угроз безопасности.

Таким образом, подводя итог, можно отметить следующие ключевые моменты. Во-первых, наиболее подходящим и обобщенным определением термина «угрозы безопасности» видится определение, ссылающееся на совокупность условий и факторов, способствующих созданию препятствий при реализации интересов объекта безопасности и создающие предпосылки для нанесения ему ущерба.

Во-вторых, наиболее значимыми критериями классификации угроз безопасности, заслуживающими пристального внимания со стороны субъек-

тов безопасности, являются – по степени тяжести последствий (величине ущерба), по вероятности наступления и по объекту посягательств.

В-третьих, при организации комплексной работы по анализу угроз безопасности необходимо наличие либо специального подразделения, либо отдельного специалиста на предприятии, который будет обладать достаточными знаниями и умениями, профессиональными навыками для проведения качественной идентификации и оценки угроз, поиска необходимых средств и способов их минимизации, разработки механизма предотвращения ущерба, прогнозирования реализации тех или иных угроз, а также построения эффективной системы обеспечения ЭБ. Ведь человеческий ресурс является основой формирования и функционирования любой системы.

И, в-четвертых, стабильное и устойчивое развитие любого экономического агента невозможно без анализа и оценки возможных угроз его безопасности – одной из важных составляющих при построении системы обеспечения ЭБ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федеральный закон от 28.12.2010 № 390-ФЗ «О безопасности».
2. Национальная и региональная экономическая безопасность России: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2016. 363 с.
3. Теневая экономика и экономическая безопасность государства: учеб. пособие. М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2010. 496 с.
4. Барт А.А. Механизм обеспечения экономической безопасности России // Российское предпринимательство. 2010. №11-2 (170). С. 4-9
5. Глустенков И.В. Формирование эффективной системы экономической безопасности регионов России: автореф. дис. ... канд. экон. наук (08.00.05) / ФГБОУ ВО «Государственный университет управления». М., 2016. 158 с.
6. Жило П.А., Щербакова Д.А. Характеристика ключевых угроз экономической безопасности предприятия // Социально-экономические явления и процессы. 2013. №5 (051). С. 91
7. Иванюта Т.Н. Основные подходы к формированию системы экономической безопасности на предприятиях // Молодой ученый. 2013. №4. С. 215-223
8. Колпаков П.А. Основные угрозы экономической безопасности фирмы и пути их предотвращения // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. 2009. №4. С. 234

9. Межевов А.Д. Методический подход к оценке ущерба от реализации угроз промышленной организации // Электронный журнал «Вестник МГОУ». 2013. №3. С. 2

10. Серебрякова Т.Ю., Тимофеева Н.Ю. Экономическая безопасность и угрозы: сущность и подходы к определению // Вестник НГУЭУ. 2013. №3. С. 242

11. Беспалько А.А. Экономическая безопасность предприятий. Понятия, подходы, принципы. [Электронный ресурс]. URL: <http://old.s-director.ru/c5ff2543b53f4cc0ad3819a36752467b/7f4a3faca4585b0b836b885189267240/magazineclause.pdf>. (Дата обращения: 14.11.2016)

12. К вопросу об определении сущности угроз безопасности. [Электронный ресурс]. URL: http://edu.rgazu.ru/file.php/1/vestnik_rgazu/data/20140519154439/16.pdf. (Дата обращения: 14.11.2016)

13. Некоторые принципы обеспечения экономической безопасности предприятий. [Электронный ресурс] // Директор по безопасности – URL: <http://www.s-director.ru/magazine/archive/viewdoc/2009/11/349.html>. (Дата обращения: 14.11.2016)

14. Риски и угрозы экономической безопасности: идентификация, оценка и противодействие влиянию. [Электронный ресурс] // Бизнес, менеджмент и право – URL: http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=732. (Дата обращения: 14.11.2016)

15. Словарь терминов антикризисного управления. [Электронный ресурс] // Академик – URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/anticris/72246>. (Дата обращения: 14.11.2016)

**ÇEKMARYOV VASİLİY VLADİMİROVIÇ
DADALKO VASİLİY ALEKSANDROVIÇ
YUDİNA ANASTASIYA ALEKSANDROVNA**

**TƏSƏRRÜFAT SUBYEKTLƏRİNİN İQTİSADI
TƏHLÜKƏSİZLİYİNƏ QARŞI TƏHDİDLƏRİN
AŞKARLANMASINA SİSTEMLİ YANAŞMA**

XÜLASƏ

Məqalə müasir şəraitdə təhlükəsizliyə qarşı təhdidlərin təhlili məsələlərinə həsr olunub. Müəssisələrdə təhlükəsizliyə qarşı təhdidlərin təhlilinin xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Tədqiqatın məqsədi təhdidlərin təhlili prosesinin əsas mərhələlərinin ayrılmasıdır. Tədqiqatın metodoloji əsasını məlumatların təhlili və qruplaşdırılması, şirkətlərdə iqtisadi təhlükəsizliyin (sonradan İT) və proseslərin qiymətləndirilməsinə kompleks yanaşmanın istifadə olunması. İşdə “iqtisadi təhlükəsizlik” və “təhdid” anlayışlarının müəyyən edilməsinə yanaşmalar təhlil olunur. Təhlükəsizliyə qarşı təhdidlərin təhlilinin əsas nəzəri aspektləri açıqlanır; təhdidlərin təsnifatı verilir və burada iki ən vacib meyar seçilir – təhdidin baş verməsi ehtimalına və ziyanın ölçüsünə görə. Həmçinin İT-nin təmin olunması sisteminin qurulması zamanı bu mərhələnin – təhdidlərin təhlilinin əhəmiyyəti qeyd olunur. İT-nə qarşı təhdidlərin effektiv təhlili üçün müəyyən bölmənin və ya kifayət qədər biliyə və peşə vərdişlərinə malik mütəxəssisin olması zərurəti müəyyən edilir.

***Açar sözlər:** İqtisadi təhlükəsizlik (İT); təhdid; təhdidlərin təhlili; təhdidlərin təsnifatı; İT-nin təmin olunması sistemi*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.07.2017

Redaksiya heyətinin 07.09.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Rəyçi: prof., i.e.d. A.M.Məhərrəmov

DADAŞOV ELMAR RAHİB oğlu

doktorant, Bakı Dövlət Universiteti

“Dünya iqtisadiyyatı” kafedrasının müəllimi

e-mail: elmar-dadashov@mail.ru

UOT 658.3

BİZNES MÜHİTİNİN FORMALAŞMASININ İNSTITUSİONAL ASPEKTLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə institusionalizm XIX-XX əsrlərdə formalaşmış iqtisadi təlim (doktrina) kimi nəzərdən keçirilir. Bu termin iki anlayışla bağlıdır: 1) “institut” adət, qayda (sifariş) kimi və 2) “institut” adət və qaydaların (sifarişlərin) qanun və göstərişlər şəklində tənzimlənməsi. Buna görə də institusionalizm dövlət, qanunvericilik, xalq adətləri, müxtəlif ictimai təşkilatlar (həmkarlar ittifaqı, partiyalar), ailə və d. iqtisadi və qeyri-iqtisadi qaydalar (sifariş) toplusunu nəzərdən keçirir. İqtisadçı-neoklassiklərdən fərqli olaraq iqtisadçı-institusionalistlər bazar iqtisadiyyatının özünütənzimləmə bacarığını inkar edirlər və dövlət tənzimlənməsi, riyazi metodlardan geniş istifadə fikrini dəstəkləyirlər. İnstitusionalistlər qeyd edirlər ki, məişət həyatında insanlar muxtar şəxslər kimi deyil, ayrı-ayrı sosial strukturların nümayəndələri kimi fəaliyyət göstərirlər. Çoxsaylı institutlar (təşkilatlar, foral və qeyri-formal normalar) fərdi seçim azadlığını məhdudlaşdırırlar və hər bir insanı müəyyən ümumi qaydalara tabe olmağa məcbur edirlər. İnstitusionalizmin əsas xüsusiyyəti - iqtisadiyyat üzərində “sosial nəzarət” ideyası.

Açar sözlər: institusionalizm, qeyri-institusionalizm, institusional rəqabət, bazar sisteminin idarə edilməsinin “köhnə” institusionalizm institutu, insan kapitalı, institusional nəzəriyyələrin vahid təsnifatı, makroiqtisadi stabilizasiya (tənzimləmə).

İnstitusionalizm elmi cərəyan olaraq 3 mərhələdən keçmişdir, *birinci* XX əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf edən institusionalizmin əsas anlayışlarının meydana gəldiyi mərhələ. Torseyn Veblen, Con Kommons, Uesli Mitçell institusionalizmin formalaşması mərhələsinin aparıcı alimləidirlər. Onlar sosial nəzarət və cəmiyyətin dövlətə, iqtisadi proseslərə qarışması ideyasını dəstəkləyirdilər. *İkinci mərhələ* XX əsrin 60-70-ci illərinin son dövrünə təsadüf edir. Bu mərhələ demoqrafik problemlərin, həkəmlar ittifaqı hərəkatının, sosial-iqtisadi inkişafdakı ziddiyyətlərin öyrənilməsi ilə diqqət cəlb edir. Bu mərhələnin görkəmli

nümayəndəsi Con Moris Klark hesab edilir. Sonuncu üçüncü mərhələ XX əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf edərək iqtisadi proseslərin cəmiyyətin sosial həyatında rolunu öyrənir ki, bu da neoinstitusionalizm adlandırılır. Görkəmli nümayəndəsi “Fırmanın təbiəti”, “Sosial xərclərin problemi” kimi əsərlərlə məşhur olan Ronald Kouzdur. Neoinstitusionalizmlər yalnız yalnız tənqid etmir, həmçinin institutları iqtisadi proses iştirakçılarının qərarlara təsirlərinə əsasən nəzərdən keçirərək neoklassik iqtisadi nəzəriyyəni dəyişdirirlər, ictimai elmlərin siyasi, hüquqi və bir çox digər problemlərini neoklassik iqtisadi nəzəriyyə metodlarının köməyi və müasir mikroiqtisadiyyat aparatının və oyunlar nəzəriyyəsinin tətbiqi ilə öyrənirlər. “Köhnə” institusionalizmin induktiv metodu fərdi hallardan ümumiləşlərə gəldirdi, bunun nəticəsində ümumi institusional nəzəriyyə formalaşa bilmədi. Müasir institusionalizm isə deduktiv metoddan istifadə edən neoinstitusionalizmin yavaşmasını köklü şəkildə dəyişir – neoklassik iqtisadi nəzəriyyənin ümumi prinsiplərindən ictimai həyatın konkret hadisələrinin izahına kimi. Yəni institutları vahid nəzəriyyə bazasında və onun içində təhlil etmək cəhdi. “Köhnə” institusionalizm radikal iqtisadi fikir cərəyanı kimi fərdin maraqlarının qorunması üzrə kollektiv fəaliyyətinə diqqət yetirir (ilk növbədə həmkarlar ittifaqı və hökumət). Neoinstitusionalizm isə bir növ müstəqil fərddən törəyir, hansı ki özü özlüyündə və öz maraqları çərçivəsində hansı kollektiv nümayəndələri ilə olmağın ona sərfəli olduğuna qərar verir. Neoinstitusionalizm nəzəriyyələrinin vahid təsnifatı hələ də formalaşmamışdır. Bununla bağlı A.Oleynikin təklif etdiyi təsnifat böyük maraq doğurur. İnstitusional nəzəriyyənin sxemini təqdim edərək, o, onun formalaşması mənbələrini, onlar arasında mövcud olan müasir yanaşmaların çoxnövlüylüyünü göstərmişdir. (şəkil 1.)

“Köhnə” institusionalizm	Neoklassik nəzəriyyə	
İctimai seçim nəzəriyyəsi	Əməliyyat xərcləri nəzəriyyəsi	Optimal müqavilə nəzəriyyəsi
Konstitusion iqtisadiyyat	Yeni iqtisadi tarix	Mülki hüquq nəzəriyyəsi
Müqavilə iqtisadiyyatı	Yeni institusional iqtisadiyyat	Neoinstitusional iqtisadiyyat

Şəkil 1. İnstitusional nəzəriyyə ağacı

Bu cür yanaşma, təbii ki, müasir müqavilələr iqtisadiyyatının dəyərini (məhiyyətini) əhəmiyyətli dərəcədə azaldır və ziddiyyətləri birbaşa əlaqələndirir: konstitusional iqtisadiyyat və “köhnə” institusionalizm. Həm köhnə, həm də yeni institusional nəzəriyyələrin strukturu daha mürəkkəbdir. Hələ də neok-

lassik nəzəriyyə əsasında formalaşmış “köhnə” institusionalizm dualizm və neoinstitusional nəzəriyyə saxlanılır. Neoinstitusionalizm iqtisadiyyatın əsas istiqamətlərini genişləndirərək və tamamlayaraq inkişaf edirdi ki, bu da cəmiyyət haqqında digər elm sahələrinə (hüquq, sosiologiya, psixologiya, siyasət və s.) qarışaraq “iqtisadi imperializm” adını almışdı. Bu məktəb ənənəvi mikroanaliz metodlarından istifadə edərək müxtəlif ictimai münasibətləri rəşional düşüən “iqtisadi insan” mövqeyindən araşdırmağa cəhd edirdi (homoeconomicus). İdarəetmənin bazar sisteminin, həmçinin keçid iqtisadiyyatının əsas institutu rəqabətdir. İstitusional rəqabətin formalaşması institusional inqilab prosesi ilə şərtləndirilir. (1.s.389) Veberin diqqətini institusional inqilaba cəmlədiyi vaxtda, institusional inqilab təhlilinin pionerləri hesab edilən A.Ferqyuson, E.Hibbon kimi britaniyalı mütəfəkkirlər onun haqqında yazırdılar. Sonralar bu problemlər D.Nort, E.Conson, N.Rozenberq və L.E.Berdzell, E.Vide tərəfindən təhlil edilmişdir. İqtisadiyyatın açıqlığı (şəffaflığı) institusional dəyişikliklərin ən güclü amillərindən hesab edilir ki, bu zaman əvvəllər məlum olmayan siyasi və iqtisadi sistemlər açılır, nəticədə məsul şəxslər öz nəzarətlərini itirirlər. Açıq iqtisadiyyat informasiya xərclərinin azaldılması və universal qaydalara üstünlük verilməsi üçün güclü şərait yaradır. İstitusional səviyyədə rəqabət xərclərin milli səviyyəsi üçün daxili və xarici qaydaların toplanması və bununla da beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin möhkəmlənməsi zərurətini yaradır. İntensiv ticarətdə qloballaşma və amillərin yüksək mobilliyi - yüksəkqiymətli institusional sistemlərlə daha sıx əlaqə yaradır.

İstitusional rəqabət – iki tərkib hissəsindən ibarət prosesdir:

a) texniki, təşkilati və iqtisadi yaradıcılığa yönəldən;

b) şəxsi institutlar üzərində nəzarəti təcrübə və öhdəliklərlə nizamlayan və həmçinin xarici institutları yaradan və tətbiq edən;

Birinci tərkib hissəsi texniki və təşkilati dəyişiklikləri təmin edir, iqtisadi sistemlərin açılması isə rəqiblərə beynəlxalq “yer dəyişdirmələrində” iştirak etmək imkanı verdi. İkincisi, agent-əsas probleminin həlli üzərində nəzarətin yaradılmasına şərait yaradır və institusional yaradıcılığı başladır. Fərdlərin seçim azadlığı olduqda, açıqlıq müxtəlif qarşılıqlı asılı olan peşələrdə böyük yenilikləri stimullaşdırır.(2.c.135). İstehlakçıların və istehsalçıların müstəqil subnasional mülkiyyətlər arasında hərəkətmə qabiliyyəti qanunvericiləri və administratorları rəqabət aparmağa məcbur edir. Daxili sərhədlərdəki nəzarət və ya bölgələrarası ticarətə mane olan tənzimləmə səbəbiylə milli ərazilərdə məhsulların azad hərəkətini və istehsal amillərini təmin edə bilməyən ölkələr, faktiki olaraq əmək bölgüsünün müqayisəli statik ixtisaslaşmanın üstünlükləri, həmçinin təchizat və tənzimləmə arasında daha intensiv rəqabətdən sıx bir dinamik üstünlükləri kimi əhəmiyyətli üstünlüklərdən imtina edirlər.

Rəsmi siyasət mərkəzləşmiş bir hökumətin əlində daha az konsentrasiya olunduqda, davranışları, təzyiq qruplarını və agentlərin fərsətçiliyini izləmək üçün daha yaxşı bir fərsət yaranır. Vətəndaşların və müəssisələrin nəzarəti prinsipinin üstünlüyü baxımından üstünlüyü ondan ibarətdir ki, kollektiv fəaliyyətin hər bir vəzifəsi həmişə mümkün olan ən aşağı səviyyəli idarəetmə səviyyəsində olsun. Bununla belə, müəyyən hallarda hökumət funksiyalarının mərkəzləşdirilməsində üstünlüklər mövcuddur, məsələn, vahid kommersiya kodları kimi ümumi institutlar əməliyyat xərclərinə əhəmiyyətli dərəcədə qənaət etməyə imkan verir və ya geniş miqyaslı iqtisadi üstünlük yarandıqda (milli müdafiə). (3.s.202). İnstitusional təkamül və yeni inzibati qərarların aşkar edilməsi rəqib dövlət və yerli hakimiyyət orqanlarının təcrübələrindən faydalananıdır görə həmrəyliyən normativ prinsipləri yüksək səviyyəli konstitusiya prinsiplərinə çevrilə bilər. Subordinasiya prinsipi idarəetmə vəzifələrinin müxtəlif səviyyəli hökumətlər (məsələn, yerli, regional və milli hökumət) arasında bölgüsü deməkdir. O, idarəetmə vəzifələrinin həmişə mümkün olan ən aşağı səviyyədə həyata keçirilməsini tələb edir. Subordinasiya prinsipi vəzifələrin izafi mərkəzləşdirilməsi ilə pozulur. Subordinasiya mənbə qaydası ilə (millət daxilində azad ticarət maneələrini istisna edən), fərdi dövlət səviyyəsində tapşırıqların verilməsi, vergi bərabərliyi (yəni hər bir hökumət öz vəzifələrini maliyyələşdirmək üçün məsuliyyət daşıyır) ilə izah olunur. İnstitusional təkamülün təhlili müəssisələrin seçki azadlığına malik olan şəxslərin təqdim etdiyi tələblərin təsiri altından inkişaf və dəyişməsi faktını vurğulayır. İqtisadi azadlıqların məhdudlaşdığı bir cəmiyyətdə müəyyən qruplar öz səlahiyyətlərindən onların maraqlarını təmin edən qurumları gücləndirmək üçün istifadə edirlər. Həqiqətən də təsir qrupları öz fərdi mövqeylərini gücləndirmək üçün qanun qarşısında azadlıq və bərabərlikdən qaçmağa meyllidir. Təsir qrupları tərəfindən idarə olunan bir sistem xarici çətinliklərlə qarşısında üzləşdiyi zaman, institusional sistem islahatlara məruz qalır. İslahatlardakı müvəffəqiyyət hər bir insanın öz seçimlərini ifadə edə bilməsindən və ya təsir qruplarının fərdi iqtisadi azadlığı kəsə bilməsi üçün fəaliyyət azadlığının təmin olunmasından asılıdır. Bu hakimiyyətin siyasi təşəkküllü qruplar tərəfindən sui-istifadə edilən konsentrasiyası arxasında nəzarət azadlığının əsas öhdəliklərinin rolunu vurğulayır. Harda ki azadlıq konstitusiya prinsip hesab edilir, şəxslər öz nümunələri ilə yeni institutların yaradılması üçün kritik kütlələrini foralaşdırmaqla göstərə, alternativlərlə sınaq apara bilərlər.(4.c.63). İnstitusional dəyişikliklər üçün siyasi prosesləri tələb edən xarici qurumların vəziyyətlərində azadlıq əksəriyyət tərəfindən iddia edildiyi təqdirdə siyasi iradəni institusional dəyişikliyə keçirmək üçün konstitusiya zəmin hesab edilir. Partiya inhisarlarının və bürokratik mənafələrin də daxil olduğu mütəşəkkil maraqların birləşməsi fərdlərin və “xaricilərin” fərdi azadlıqları məhdudlaşdıran qaydalar sisteminə qarşı durmasını çətinləşdirir. Müasir de-

mokratiyalarda sistemin təkamül potensialı üçün çıxış azadlığı (azad beynəlxalq ticarət, miqrasiya və kapital axını) və assosiasiya, məlumat azadlıqlarını və s. institusional skleroz və sərtliyə qarşı zəmanət kimi qorumaq lazımdır. Buna görə azadlıq təşkilatların təkamül potensialının açarındır, ilk növbədə qorunması zəruri olan bir prinsipdir. Bazar qeyri-sabitliyinin mövcudluğu dövlətin müdaxiləsinə ehtiyac yaradır. (5.c.97). Dövlət rolu agentlərin iqtisadi fəaliyyətini ciddi nəzarət etmək, bazarın və rəqabətin qarşısının alınması deyil, milli iqtisadiyyatın inkişafına kömək etmək üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır.

Bu məqsədlə, dövlət bir sıra funksiyaları yerinə yetirir:

- hüquqi və institusional əsasda funksional bazarın yaradılması;
- rəqabətin qorunması. Şirkətlərin ayrı-ayrı ittifaqları müstəqil şəkildə bütün iştirakçıların rəqabət edəcəyi bazar fəaliyyətini yaratmaq gücünə malik deyillər. Hədəflərinin arxasınca getməkləri ayrı-ayrı istehsalçıları rəqabət şərtlərini pozmağa təhrik edəcək. Dövlət bu şəraitin yaradılmasına, onların qanunvericiliyin möhkəmləndirilməsinə və bütün iştirakçılar tərəfindən həyata keçirilməsinə nəzarət edən strukturlarla təmin olunmasına həvalə edilir;

- pul siyasətinin tənzimlənməsi. Dövlət pul buraxılmasında monopolist olmaqla, bazarın canlandırılması və ya əksinə məhdudlaşdırılması məqsədilə müxtəlif təzyiq üsullarından istifadə edə bilər;

- milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi. Bazar mexanizmləri gəlirlərin paylanması zamanı balansın pozulması ilə müşayiət olunur, buna görə də dövlət balansın bərabərsizliyini azaldan bir sistemin yaradılmasını təmin edir: mütərəqqi vergitutma, transfer ödənişi, sosial siyasət;

- makroiqtisadi sabitlik. Dövlət strukturları tərəfindən iqtisadi artım, tam məşğulluq, qiymət səviyyəsinin sabitləşdirilməsi üçün tədbirlər hazırlanır və həyata keçirilir;

- milli iqtisadiyyatın və ölkənin regionlarının qeyri-bərabər inkişafını yaxşılaşdırmaq üçün həyata keçirilən sektoral və regional strukturların tənzimlənməsi.

Dövlət bir sıra hüquqi, inzibati və iqtisadi üsullar tətbiq edərək fəaliyyət göstərir. Hüquqi üsullar bütün bazar iştirakçılarının davranışı üçün iqtisadi qaydaların qanunvericiliklə müəyyənləşdirilməsini təmin edilməsinə yönəldilmişdir: mülkiyyət hüquqlarının bölüşdürülməsi, firmaların yaradılması, qeydiyyatı və işləməsi, müqavilələrin bağlanması və s. (6.c.158).

İdarəetmə üsullarından tətbiqi bazarın sabitləşməsinə, ilk növbədə, mənfi xarici faktorların təsirinin azaldılmasına, əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə, milli standartların yaradılması və dəstəklənməsinə, monopol bazarların tənzimlənməsinə və s. yönəldilmişdir. Hüquqi və inzibati metodlar birbaşa təsirlər qrupuna aiddir, belə ki onların fəaliyyəti birbaşa tənzimləmə obyektinə yönəldilir; bu zaman metod qrupları ilə müəyyən edilmiş nəzərə alınmama və

şərtlərə əməl olunmama müxtəlif sanksiyalar tətbiq olunmasına şərait yaradır. Bu qrup özündə *pul-kredit, vergi-maliyyə, gömrük və valyuta siyasəti* kimi müxtəlif alətləri birləşdirir. Hüquqi və institusional iqtisadi mühitin yaradılması və tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatında dövlətin əsas funksiyalarından biridir - iqtisadi mühitin formalaşması. İqtisadi mühit - iqtisadi şərtlərin cəmi, iqtisadi faydaların istehsalı, bölüşdürülməsi, mübadiləsi və istehlakı ilə bağlı münasibətlərin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi üçün iqtisadi şəraitin, institusional və hüquqi əsasların birləşməsidir. İnstitutun ən çox istifadə edilən tərfi Nobel mükafatı laureatı Douglas North tərəfindən verilmişdir: "... İnsanlar arasında təkrarlanan qarşılıqlı əlaqəni formalaşdıran qaydalar, onların həyata keçirilməsini təmin edən mexanizmlər və davranış normaları". Jeffrey Hodgson, bazarın tərifini bu cür vermişdi "müəyyən bir növ mübadilə aktlarının çox sayda təşkil edildiyi bir sıra ictimai qurumları və bu qurumlar bu mübadilə aktlarına müəyyən dərəcədə xidmət edir və onlara bir quruluş verir". (7.c.17).

Təkamül dəyişikliklər nəticəsində iştirakçılar tərəfindən davranış qaydaları və normaların qəbul ediləcəyi kortəbii qurulan təşkilatlar, agentlərə öz mənafeələrinə uyğun fərqli vəziyyətlərdən istifadə etməyə imkan verən bütün norma və qaydaların icrasına məcbur etmək üçün kifayət qədər alətə malik deyil. Dövlətlər, müxtəlif tənzimləmələr qəbul edərək, pozuntulara görə cəzalar tətbiq etməklə institutlar yarada bilərlər. İnkişaf edilmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə, uzun illər ərzində institutların formalaşması baş verib, bu zaman qeyri-rəsmi qurumların əksəriyyəti qanunvericiliyə əsasən rəsmiyyətə çevrilmişdir. Planlaşdırılan iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı bazarın səmərəli işləməsinə imkan verəcək institutların yaradılması zərurəti yaranırdı. Bazarın bir institut kimi məhsuldar fəaliyyət göstərməsi üçün onu iştirakçılar arasında meydana çıxan bütün əlaqələri tənzimləyən bir sistem ilə təchiz etmək lazımdır. Bu strukturun əsas elementləri fəaliyyət göstərən bütün iqtisadi agentlərin əlaqələrini tənzimləməsinə yönəldilmiş orqanlar və təşkilatlardır. Mühüm elementlərdən biri - iqtisadi mübahisələri həll edən məhkəmə orqanlarıdır. Ümumi məhkəmə aidiyyatına mülkiyyət, yaşayış, əmək, torpaq və digər münasibətlər sahəsində vətəndaşların mülkiyyət və qeyri-əmlak hüquqlarının pozulması nəticəsində yaranan mübahisələrin həlli aiddir. İqtisadi agentlər arasında maliyyə-təsərrüfat münasibətlərinin nəticələrinə çevrilmiş mübahisələr arbitraj məhkəmələri tərəfindən nəzərdən keçirilir. Vətəndaşların və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, iqtisadi sahədə qanunvericiliyin pozulması və ya üçüncü şəxslərin hüquqlarının pozulması faktlarının müəyyən edilməsi polis funksiyalarına aiddir. Dövlət tərəfindən yaradılan vergi orqanları vergi mübahisələrinin həlli ilə məşğul olur, vergi ödəyicilərinin, hüquqi şəxslərin və fərdlərin sahibkar kimi qeydiyyatını aparır, qeyri-dövlət lo-

tereyalarının fəaliyyətinə nəzarət edir və s. (8.crp.120). İnstitusional mühitin müxtəlif elementlərinin fəaliyyəti mövcud qanunvericiliyə əsaslanır. Qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlar fəaliyyət və həyatın bütün sahələrini tənzimləyir:

- müxtəlif mülkiyyət formaları firmalarının yaradılması, onların yenidən qurulması və ləğv edilməsi, iflas;
- bazar iştirakçıları arasında müqavilə münasibətlərinin tənzimlənməsi;
- rəqabət şəraitinin təmin edilməsi və monopoliyaların fəaliyyətinə nəzarət;
- sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş dövlət proqramlarının (ilk növbədə kiçik) işlənməsi;
- istehlakçıların keyfiyyətsiz məhsulları istehsal edən və satan vicdansız şirkətlərdən qorunması;
- əhalini sosial əhəmiyyətli mal və xidmətlərlə təmin etmək və s.

İqtisadi mühitin formalaşması özündə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün iqtisadi, institusional və hüquqi şərtlərin birləşməsidir. İqtisadi mühitin vəziyyəti ölkədə kiçik və orta müəssisələrin inkişafına təsir göstərir. Dövlətin vəzifəsi - iqtisadi mühitin təhlili və davamlı monitoring, mənfi şəraitlərin müəyyən edilməsi və onları təkmilləşdirmək üçün tədbirlər görülməsi. İqtisadi mühitin yaxşılaşdırılması dövlətin makroiqtisadi siyasət yolu ilə əldə edilə bilər.

Nəticə:

İqtisadi mühitin inkişafı üzrə tədbirlər aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- dövlətin orta və uzunmüddətli sosial-iqtisadi strategiyasının işlənməsi;
- xırda və orta sahibkarlığın inkişafına təkan verən vergi-maliyyə siyasəti: vergitutma sisteminin sadələşdirilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, vergi hesabatı elektron sisteminin inkişafı;
- əhalinin məşğulluq siyasəti: vaxtından çox işləmək imkanı yaradır, sosial müdafiə fondlarına ayırmaların səviyyəsinin qəbul edilməsi və işə götürənlər və işçilər üçün məqbul iş və s.;
- infrastruktur sərmayələri (həm özəl, həm də ictimai): dövlət-özəl tərəfdaşlıq əsasında layihələrin həyata keçirilməsi, imtiyazlı siyasətlərin həyata keçirilməsi;
- İnsan kapitalına sərmayə qoyuluşu: təhsil sisteminin inkişafı, kiçik və orta müəssisələrdə məşğul olan əhalinin iqtisadi və hüquqi savadlılığının artırılması və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Veblen T. Why Is Economics Not An Evolutionary Science? // Quarterly Journal of Economics. July. 1898. P. 389.
2. Rutherford M. Institutions in Economics. The Old and The New Institutionalism. Cambridge. 1995. P. 135.
3. Веблен Т. Теория праздного класса. М., 1984. С. 202.
4. Митчелл У. К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. М., Л., 1930. С. 63.
5. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Рынки, фирмы, «отношенческая» контракция. СПб., 1996. С. 97.
6. Шаститко А. Е. Неоинституциональная экономическая теория. М., 1999. С. 158.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М., 1997. С. 17.
8. Нельсон Р., Уинтер С. Эволюционная теория экономических изменений. М., 2000. С. 120.

ДАДАШЕВ ЭЛЬМАР РАГИБ оглы

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ БИЗНЕС-КЛИМАТА

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматривается институционализм как экономическое учение, сформировавшееся на рубеже XIX и XX вв. Этот термин связан с двумя понятиями: 1) «институт» как порядок, обычай и 2) «институт» как закрепление обычаев и порядков в виде законов и учреждений. Поэтому институционализм рассматривает вместе явления экономического и внеэкономического порядка, такие как государство, законодательство, обычаи нации, различные общественные организации (профсоюзы, партии), семью и т.п. В отличие от экономистов-неоклассиков, экономисты-институционалисты отрицают способность рыночной экономики к саморегулированию и поддерживают идеи государственного регулирования, широкого использования математических методов. Институционалисты подчеркивают, что в хозяйственной жизни люди действуют не в качестве автономных индивидов, а как представители отдельных социальных структур. Многочисленные институты (организации, формальные и неформальные нормы) сильно ограничивают свободу индивидуального выбора и заставляют каждого человека подчиняться неким общепринятым правилам. Важнейшая черта институционализма - идея «социального контроля» над экономикой.

Ключевые слова: институционализм, неоинституционализм, институциональная конкуренция, «старый» институционализм, институт рыночной системы хозяйствования, человеческий капитал, единая классификация институциональных теорий, макроэкономическая стабилизация

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.07.2017

Redaksiya heyətinin 07.09.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Rəyçi: i.e.f.d. M.R.Rəsulova

MURADOVA NİLÜFƏR USMAN qızı*doktorant, Bakı Dövlət Universiteti**e-mail: muradova.nilufer@yahoo.com***UOT 338:556.18; 338:626/627****AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SU EHTİYATLARI,
QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI****XÜLASƏ**

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının mövcud su ehtiyatlarının mənbələri analiz edilir. Yerüstü suların çirklənmə mənbələri, transsərhəd suların vəziyyəti açıqlanır. Ölkənin suvarılan torpaqlarının vəziyyətindən və əsas su anbarlarının su tutumundan bəhs edilir. Bununla belə yeraltı sular, buzlaqlar və s kimi digər su ehtiyatları mənbələrindən statistik məlumatlar açıqlanır. Su ehtiyatların düzgün idarə edilməsi məqsədi ilə dövlət və xarici təşkilatlar tərəfindən görülmüş işlərdən bəhs edilir.

Açar sözlər: *Su çatışmazlığı, ekoloji problemlər, su ehtiyatları, çaylar, göllər, su anbarları.*

Respublikamız yeraltı və yerüstü su ehtiyatları baxımından kasad və eyni zamanda problemlərlə üzləşən ölkələr sırasına daxildir. Şirin su mənbələrinin ehtiyatına görə Azərbaycan Respublikası qonşuluqda yerləşən Gürcüstan və digər Cənubi Qafqaz ölkəsindən, eyni zamanda Rusya federasiyasından daha az ehtiyata malikdir. Statistik məlumatlar bunu göstərir ki, Cənubi Qafqazın ümumi su ehtiyatlarının 62%-i qonşu Gürcüstanın, 28%-i Ermənistanın, yalnız 10%-i Azərbaycanın payına düşür [1].

Ölkənin ümumi su ehtiyatlarının həcmi 35 milyard km²-ə çatır. Həmin su ehtiyatlarının 5 milyard km² yeraltı ehtiyatlardan təmin olunur. 30 milyard km³ olan yerüstü su ehtiyatları quraqlıq illərində 22-24 km³-ə qədər azalır. Ölkənin 70% şirin su ehtiyatı yəni 20.6 kub km-i ölkə ərazisindən kənarda formalaşır və transsərhəd çaylar vasitəsi ilə artıq çirklənmiş halda ölkə ərazisinə daxil olur.

Respublika üzrə illik 10-14 km³ su sərf olunur ki, bunun 70%-ə qədər kənd təsərrüfatında, 20-25%-ə qədəri isə sənaye sahələrində sərf olunur. Ölkə ərazisində becərilən kənd təsərrüfatı məhsulları əsasən suvarılan torpaqlardan alınır. Ümumilikdə ölkə ərazisinin 4.6 milyon hektar sahəsi əkinə yararlı sahə hesab olunur. Bu sahənin yalnız 1.426 milyon hektarı suvarılır. Həmin torpaqların təqribən 665 min hektarı şoranlaşmış, 480 min hektarı şorakətləşməyə məruz qalmışdır [2].

Suvarılan torpaqların 17%-i yeraltı sularla, 20%-i çaylardan kənarda inşa edilmiş su anbarlarının suyu ilə, digər ərazilər isə çayların məcrasında tikilmiş anbarlardan və bu anbarlardan çəkilməmiş kanallardan suvarılırlar [3]. Onu da qeyd etməliyik ki, yetişdirilən kənd təsərrüfatı məhsullarının 90 faizi suvarılan torpaqlarda yetişdirilir. Yalnız bu fakt onu deməyə əsas verir ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi birbaşa şirin su ehtiyatları ilə bağlıdır.

Respublikamızda 8350 çay vardır. Çayların sayının çoxluğuna baxmayaraq, onların böyük əksəriyyətinin uzunluğu 5-10 km arasındadır. Ölkəni əsas su ehtiyatı ilə təmin edən 2 böyük çayı mövcuddur. Kür çayı və onun hövzəsinə aid çayların respublikamız üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Digər bir problemdə əksər çayların yalnız yaz aylarında aktivləşməsi digər fəsillərdə isə tamamilə quruması ilə xarakterizə olunur. Əksər çayların illik axım tempi fəsillər üzrə kəskin dəyişdiyindən quraqlıqlar daşqınlarla əvəz olunur. Daşqınlar zamanı yaşayış kompleksləri, əkin sahələri, infrastur layihələri, hidro texniki qurğular, kollektorlar yararsız hala düşdüyündən maddi cəhətdən problemlər meydana çıxır. Qeyd etmək yerinə düşər ki, ölkəmizdə müşahidə olunan quraqlıq və daşqınlar bütün dünyada hökm sürən iqlim dəyişmələri ilə paralel gedir. Bununla belə, ölkəmizdə çay sularının idarə edilməməsi daşqınların qarşısının alınmaması, dövlət büdcəsinə xeyli ziyan vurur.

Bununla belə ölkəmizdə 135 hidrotexniki qurğu mövcuddur. Bu qurğulardan ölkəmizdə suvarılan torpaqları su ilə təmin etmək və enerji almaq məqsəd ilə istifadə olunur.

Ölkənin su ehtiyatları haqqındakı mövcud məlumatları analiz etdikdən sonra bu qənaətə gəlmək olar ki, əsas su ehtiyatları mənbələri Kür, Araz və Samur çayları hövzələridir. Böyük və su axarı çox olan çaylardan fərqli olaraq ölkəmizdə mövcud olan kiçik çayların əksəriyyətində dövlət təşkilatları tərəfindən müşahidələr aparılmır və demək olar ki öyrənilmirlər. Kiçik çaylar yerli əhalisin su ilə təminatında vacib rol oynadığından bu çayların öyrənilməsi prioritet bir vəzifəyə çevrilməlidir. Ölkəmizdə kiçik çayların sularından səmərəli istifadə edilməsi və mühafizəsi zəif təşkil olunmuşdur [4]. Kiçik çayların yalnız özləri deyil eyni zamanda bütün hövzəsi geniş şəkildə öyrənilməlidir. Çünki çaylardakı suyun səviyyəsi və axım rejimi su toplayıcı sahənin lanşaftı ilə müəyyən olunur.

Kiçik çayların su ehtiyatı ümumi su ehtiyatlarının çox kiçik bir hissəsini təşkil etsədə cəmiyyətin xüsusi ilə də yerli əhalinin sosial-iqtisadi inkişafında, məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Kiçik çayların axımından yerli əhali, sənaye və yaşayış məntəqələrinin su təhcizatından, elektrik enerjisi alınmasında, kənd təsərrüatında və s sahələrdə istifadə edirlər.

Məlum olduğu kimi regionun kiçik çaylarında mövsümdən asılı olaraq suyun sürəti və çayın tutumu kəskin azalır. İki aydan çox müddətdə çayların ekoloji

vəziyyəti gərgin, dolayısıyla axın sürəti 0.2 m/s, suyun temperaturu isə 15 dərəcə təşkil edir [5].

Azsulu dövründə çay məcralarına atılan bərk məişət tullantıları və digər təsərrüfat tullantılarını gür sulu dövrdə yuyub aparır və beləliklə çayların çirklənməsi prosesi meydana gəlir. Bundan başqa çay ətrafındakı təsərrüfat sahələri çayların kimyəvi çirklənməsinə səbəb olur. Həm kimyəvi həm də fiziki çirklənməyə məruz qalan kiçik çayların suyunda şəffaflığın azaldığı müşahidə olunur. Tullantıların həcmnin suyun miqdarına olan nisbətinin çox olması sudaki oksigen rejimin pozulmasına və su temperaturunun yüksəlməsinə səbəb olur ki, bu da çaydakı canlı aləmin məhvində gətirib çıxardır.

Paytaxtın yerləşdiyi Abşeron yarımadasında da su ehtiyatları olduqca çirklənmişdir. Neft sənayesinin inkişafı, əhəlinin kəskin artması səbəbindən məişət və kommunal tullantıların mütəmadi olaraq artması yarımadaının təbii və süni sututarlarının ekologiyanı dağıdıcı təsir göstərmişdir. Abşeron yarımadasının su şəbəkəsi Ceyranbatan su anbarı, Abşeron su magistral xətti, Ceyrankeçməz və Sumqayıt çayı və çoxlu sayda duzlu göllərdən ibarətdir.

Yarımada ərazisində yerləşən göllər neft sənayesinin inkişafı ilə xeyli çirklənmişdir. Demək olar ki mövcud göllərin hər biri antropogen təsirə məruz qalmış və mövcud gərgin ekoloji vəziyyəti daha da pisləşmişdir. Məsələn kimi yarımadada yerləşən və ekoloji vəziyyəti ağır olan Böyük Şor gölünü göstərə bilərik. Bu gölə uzun illər ərzində sənaye və məişət tullantılarının axıdılması nəticəsində gölün suyu xeyli çirklənmişdir. Ətrafında yerləşən müəssisələrdən axıdılan çirkab sular, göldə oksigen rejimini pozmuş və suyun təmizlik səviyyəsinin normaldan 4 dəfə daha artıq olduğu tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur. 2014-cü ildə tikintisi başlayan Bakı Olimpiya Stadionunun tikintisi ərəfəsində Gölün suyu təmizlənmiş, ekoloji tarazlığı bərpa edilmiş və ətrafında abadlıq işləri aparılmışdır.

Ölkəmizdə ümumilikdə 139 su anbarı inşa edilmişdir. Bunlardan 8-i 100 milyon m³ çox (Mingəçevir, Şəmkir, Araz və s.), 12-si 10-100 milyon m³ (Tərtərçay, Ceyranbatan, Arpaçay və s.), 1-10 milyon m³ su tutumuna sahib 42 (Uzun Oba, Yekəxana, Göygöl), 1 milyon m³ dan aşağı 73 (Azər Əhmədli, Qahab göl və s.) su anbarı mövcuddur [6]. Mövcud su anbarlarının ümumi su tutma həcmi 21.9km³, ölü həcmi isə 9.8 km³-dur. Bu o deməkdir ki, su anbarları normal basqı səviyyəsinə qədər doldurulduqda, 12.1 km³ sudan normal istifadə oluna bilər. Ötürmə zamanı su itgilərini də nəzərə alsaq, suyun həcmi birazda azalacaqdır.

Digər bir problem ölkənin yerüstü su ehtiyatlarının 2/3 hissəsinin ölkə ərazisindən kənarda formalaşmasıdır. Cənubi Qafqazın su ehtiyatları baxımından ən kasıb ölkəsi Azərbaycanın mövcud su resurslarının 76.6 %-i tənəzzər çaylar

hesabına formalaşır. Ermənistan üçün bu rəqəm 11.7%, Gürcüstan üçün isə 8.2 % təşkil edir. Başlanğıcları ölkə sərhədlərindən kənarda olan bu çayların keçdiyi ölkələrin ərazisində kənd təsərrüfatı, məişət və sənaye tullantıları ilə çirklənərək ölkəmizə daxil olması problemi daha da dərinləşdirir. Keşən əsrin 60-cı illərində Yuxarı Kürün suyu Varsiya dərəsi, Axalkələk, Axalsixi, Borjomi, Aspinza, Qori, hətta Msxeti ərazilərində firuzə görkəmi ilə göz oxşayırdısa, cəmi 20 il sonra yəni 1980-ci illərdən etibarən həmin ərazilərdə Kürün vəziyyəti tamamilə dəyişmişdir. 80-ci illərə qədər sənaye çirkabına bələd olmayan Kürün Xram, İora, Alazan, Ağstafaçay kimi zərif qolları 20 il ərzində xeyli çirklənmişdir.

Respublikamızda 450-yə yaxın göl mövcuddur. Ölkə ərazisində şirin su göllərinin ehtiyatı da olduqca məhduddur. Ölkənin ən böyük şirinsulu gölü Kür-Araz ovalığında yerləşən Sarısu, ən yüksəkdə yerləşmiş gölü isə Dəmiraparan çayın hövzəsində yerləşən Tufan göl hesab olunur. Mövcud şirin sulu göllərin ehtiyatı əsasən 0.03-0.05km³ arasında dəyişir.

Su ehtiyatların digər bir hissəsi yeraltı sular hesabına formalaşır. Ümumi yeraltı su ehtiyatı 8-9 km³ təşkil edir. Mövcud yeraltı suları çay vadilərində, artezian hövzələrində, dağətəyi zonalarda, çayların gətirmə konuslarında formalaşdığından, kimyəvi tərkibinə və minerallaşma dərəcəsinə görə bir-birindən kəskin fərqlənir.

Müstəqillik qazandıqdan sonra, ölkə rəhbərliyinin qarşısında duran prioritet məsələlərdən biri də su çatışmamazlığı probleminin həll olunması idi. Ölkənin su siyasəti su qanunvericiliyinə müvafiq olaraq həyata keçirilir. Su qanunvericiliyinə Su Məcəlləsi və bu məcəlləyə uyğun olaraq digər qanunvericilik aktları və sərəncamlar aiddir. Qəbul edilmiş əsas qanunvericilik aktlarına “Hidrotexniki Qurğuların Təhlükəsizliyi haqqında”, “Yerin təki haqqında”, “Su təhcizəti və tullantı suları haqqında”, “Meliorasiya və İrriqasiya haqqında”, “Bələdiyyələrin Su Təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunları və s. daxildir. Qəbul olunmuş qanunlar ölkənin içməli su və kanalizasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə, habelə transsərhəd suların səmərəli istifadəsinə şərait yaratmaqdadır. Məlum məsələdir su çatışmamazlığı probleminin həll olunması yalnız dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin göstərilməsi halında effektiv həll oluna bilər.

Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq qurumlar da ölkənin su problemlərinin həll olunmasına vəsait ayırmaqdadır. Misal olaraq göstərə bilərik ki, Asiya İnkişaf Bankı şəhərlər və şəhərlərdə su və kanalizasiya 800 milyon ABŞ dolları ayırmışdır. Digər bir misal, Dünya Bankı rayonlarda su və kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması məqsədi ilə 500 milyon ABŞ dolları həcmində kreditlər ayırmışdır. Bundan başqa, bir neçə İEÖ-nin maliyyə qurumları da ölkənin su təhcizatının yaxşılaşdırılması yönündə apardığı islahat-

lara kömək məqsədi ilə maliyyə yardımları ayırımaqdadır. Bütün bunlara əsas səbəb kimi, Dünya Ehtiyatları İnstitutunun hesablamalarına görə, 2025-ci ildə Azərbaycan Respublikası adambaşına ən az su ehtiyatı düşən (adambaşına təqribən 972 m³/il) 13 ölkədən biri olacağını proqnozlaşdırmışdır. Bundan başqa ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin iqlim dəyişmələri ilə bağlı hesabatında iqlim dəyişmələrindən ən çox ziyan çəkəcək 39 ölkədən birinin Azərbaycan Respublikası olacağı göstərilmişdir [7].

Nəticə: Ətraf mühitin qorunmasına göstərilən laqeydlilik, qlobal su israfçılığı nəticəsində su dünya əhalisi üçün strateji resursa çevrilmişdir. İlk növbədə onu qeyd etməliyə ki, su problem birlikdə, kompleks şəkildə həll olunmalıdır. Yer planeti qapalı bir sistem olduğundan yerli su strategiyaları hazırlanarkən, qonşu dövlətlərin müvafiq proqramlarına və bütövlükdə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun hazırlanmalıdır.

Azərbaycan Respublikası yerləşdiyi regionda ən azsulu ölkə hesab olunur. Respublikanın orta illik su çatışmamazlığı 3.7-4.7 km³ arasında dəyişir. BMT-nin iqlim dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasına dair ölkənin ikinci Milli Məlumatına görə 2050-ci ilə qədər qlobal iqlim dəyişikliklərinin nəticəsində şirin su ehtiyatları daha 25% azalacaqdır. Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyd etməliyə ki, qlobal iqlim dəyişikliklərinin ən çox ziyan vuracağı ölkələr sırasında Azərbaycan ən ön sıralardadır.

Həll olunması vacib olan ekoloji problemlərdən ən əsası suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması problemidir. Əhalinin böyük əksəriyyətinin məişətdə istifadə etdiyi işməli su üzvi və qeyr-üzvi maddələrlə çirklənmişdir. Xəzər dənizinin ən çox çirklənmiş 5 nöqtəsindən ikisi, paytaxtın yerləşdiyi Abşeron yarımadası və Kürün Xəzərə töküldüyü nöqtədir. Çayların hövzəsində yerləşən sənaye obyektləri tullantı sularını təmizləmədən çaylara axıdılar. Sənaye obyektlərinin heç birində demək olar ki, tullantı suların təmizləyici kompleksləri fəaliyyət göstərmir. Ölkə əhalisinin məişətdə və suvarma məqsədi ilə istifadə etdiyi suyun 80%-i sənaye müəssisələrinin çirkləndirdiyi çaylardan götürülür ki, buda əhalinin sağlamlığını təhlükə altına atmaq deməkdir.

Deyilənlərdən bu nəticəyə gəlmək olar ki, respublikanın su təhlükəsizliyi strategiyası hazırlanmalı, icrası zamanı bütün mərhələlərdə dövlət tərəfindən ciddi nəzarət edilməli və əhaliyə sağlam, dünya standartlarına uyğun içməli suyun çatdırılması təmin edilməlidir. Su çatışmamazlığı problemi həll olunmadıqca iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı hər zaman sual altında olaraq qalacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hidroböhran, hidromünaqişələr və hidrostrategiya. Araz qurbanov. Bakı 2003.səh 97
2. Əhmədzadə Ə.C., Həşimov A.C. Meliorasiya və su sistemlərinin kadast-rı. Bakı: Azərnəşr, 2006, 272 s
3. Z.S.Musayev, K.M.Məmmədov, M.S.Zərbəliyev «Su ehtiyatlarının in-teqrasiyalı olunması» Dərslik, Bakı, «Təhsil» NPM, 2009, 376 səh.-254 səh
4. İmanov F.Ə Hübətova verdiyev R.H. İctimaiyyətin iştirakı ilə Xəzər Dənizinə tökülən kiçik Çayların mühafizəsi, “Teymur-Poliqraf” MMC,Bakı, 2006, 108 s.
5. F.Ə İmanov, R.H.Verdiyev, Z.B.Ağayev, Ş.Y.Hübətova. Şərqi Azərbaycan çaylarının su ehtiyatları. Bakı 2012. 184 s-141 s
6. <http://mst.gov.az/az/pages/mst/su-anbarları/>
7. Milli Su Strategiyası 1 sentyabr -2016

НИЛУФЕР МУРАДОВА**ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ,
ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ****АННОТАЦИЯ**

В настоящей статье анализируются существующие водные ресурсы Азербайджанской Республики. Раскрываются источники загрязнения поверхностных вод и состояние трансграничных вод. Рассматривается состояние орошаемых земель страны и вместимость основных водохранилищ. Кроме того, предоставляется статистическая информация о водных ресурсах, таких как подземные воды, ледники и т.д. Также рассказывается о мерах, предпринимаемых государственными и иностранными организациями для надлежащего управления водными ресурсами.

Ключевые слова: дефицит воды, экологические проблемы, водные ресурсы, реки, озера, водохранилища

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.07.2017

Redaksiya heyətinin 07.09.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Rəyçi: prof., i.e.d. H.B.Rüstəmbəyov

MƏMMƏDOV QURBAN HEYDƏR oğlu

s.e.f.d., Bakı Dövlət Universiteti

Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının dosent əvəzi

e-mail: qurbann.mammadov@mail.ru

UOT 327.7

ƏRƏB DÖVLƏTLƏRİ LİQASI (ƏDL) MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ

XÜLASƏ

Ərəb ölkələri arasında integrasiya prosesləri tarixi inkişafın gedişi ilə şərtlənmiş və milli-azadlıq hərəkatı nəticəsində həyata keçmişdi. Yaranmış vəziyyətdə Qərbin imperialist dövlətləri Şərqi əsarətdə saxlamaq formalarını dəyişməyə vadar olmuşdular. II dünya müharibəsinin sonlarından etibarən Yaxın Şərq ölkələrində genişlənməkdə olan milli-azadlıq hərəkatının təsiri altında region ölkələri arasında əməkdaşlığın əlaqələndirilməsi, mövcud və yaranmaqda olan problemlərin birgə nizamlaması vəzifələri olduqca aktuallaşmışdı. Ümumi strateji xəttin hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsədilə 1943-cü ildən etibarən ərəb dövlətləri rəhbərləri arasında ilkin diplomatik-siyasi danışıqlar başlandı.

Diplomatik danışıqların ilk mərhələsində təşəbbüs və ərəb birliyinin layihəsi İraqın Baş naziri Nuri Səid tərəfindən göstərilmişdi. Belə ki, N.Səid hələ 1942-ci ilin sonlarında "Böyük Suriya" adı altında ərəb dövlətlərinin birliyinin yaradılması ideyasını irəli sürmüşdü. İdeya İngiltərə tərəfindən müdafiə edilsə də, bununla belə, ərəb dövlətlərinin təklifə münasibəti birmənalı deyildi. Təsədiqi deyildi ki, İngiltərənin mənafeələrinə uyğun olaraq hazırlanmış layihənin müzakirəsi gedişində Livan, Suriya, Misir və Səudiyyə Ərəbistanı dövlət başçıları onu rədd etmişdi. Hətta Suriya və Livanda öz təsirini itirmək istəməyən Fransa da N.Səidin planına etiraz etmişdi.

Yaranmış şəraitdə N.Səidin hazırladığı layihə baş tutmadı. Buna baxmayaraq müharibənin sonlarına doğru ərəb dövlətlərinin siyasi birliyi təşəbbüsü ilə Misirin Baş naziri Mustafa Naxxas paşa çıxış etdi. Lakin Mustafa paşa gələcək birliyin quruluşu, iş prinsipləri, fəaliyyət sahələri və mexanizmi kimi məsələlərin üstündən sükutla keçirdi. Ərəb federasiyasının yaradılması yolunda hazırlıq işini 1944-cü il sentyabrın 25-dən oktyabrın 7-dək İskəndəriyyədə 7 ərəb ölkəsinin iştirakı ilə keçirilmiş beynəlxalq konfrans yerinə yetirdi. 1945-ci ilin martında olmuş Qahirə konfransı İskəndəriyyə protokoluna əsasən ƏDL-in yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Nizamnaməyə əsasən hər hansı müstəqil ərəb dövləti

öz arzusu ilə onun sıralarına daxil ola bilərdi. ƏDL 70 ildən çoxdur ki, ərəb ölkələrinin birliyi uğrunda mübarizə aparır.

Ərəb ölkələrinin təhlükəsizliyi, Yaxın Şərq regionunda sülhün qorunub saxlanması, İsrailin Fələstin torpaqlarında təcavüzünün önlənməsi və beynəlxalq cinayətkarlığın bütün növlərinə, o cümlədən də beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə məqsədilə Liqa konkret addımlar atmaqdadır. Bu baxımdan məhz ƏDL-in təşəbbüsü ilə 1998-ci il aprelin 22-də Qahirədə Ərəb Nazirləri Şurası və Ədliyyə Nazirləri Şurası tərəfindən “Terrorizmin qarşısının alınmasına dair Ərəb Konvensiyası” qəbul olunmuşdu. Konvensiyada ərəb xalqının təhlükəsizliyinə təhlükə yaradan terror hadisələrinin qarşısının alınması sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlığa çağırış öz əksini tapmışdı. Liqanın 2002-ci il martın 22-də Beyrut şəhərində keçirilən sammitində isə “Beyrut bəyannaməsi” qəbul olundu ki, burada ərəb dövlətlərinin təhlükəsizliyinin müdafiəsi, Livan ərazisinin işğaldan azad olunması və onun inkişafına yardım üçün tədbirlərin görülməsi öz əksini tapmışdı. Müasir dövrdə ərəb ölkələri öz tarixlərinin ən çətin dövrünü yaşayırlar və yaranmış vəziyyətdən yalnız birgə mübarizə aparmaqla çıxmaq mümkündür.

Açar sözlər: *ərəb xalqları, Yaxın Şərq, “Böyük Suriya”, ərəb federasiyası, Qahirə konfransı, Nizamnamə, ƏDL, Fələstin münaqişəsi, Nasir, seperat sülh, İsrail, Birgə Müdafiə Şurası, geosiyasi mübarizə, Kemp-Devid sazişləri, azad iqtisadi zona, “ərəb baharı”, terrorizm, təhlükəsizlik, beynəlxalq cinayətkarlıq.*

İmperializmin müstəmləkə sisteminin dağılması II dünya müharibəsindən sonra olduqca sürətləndi. Hələ müharibə ərəfəsində ABŞ-ın və Fransanın ərəb Şərqinin yanacaq ehtiyatlarına (neftə) can atması bu regionda daha dərin köklərə malik İngiltərəni diplomatik səyləri gücləndirməyə vadar etdi. 1941-ci il mayın 29-da İngiltərə XİN-i Antoni İden İcma palatasındakı çıxışında açıq bildirmişdi ki, regionda yaranmış yeni şəraitdə İngiltərə ərəb dövlətləri federasiyasının yaranmasına nəinki mane olmamalı, əksinə bu sahədə daha geniş fəaliyyət göstərməlidir. Lakin 1941 - 1942-ci illərdəki hərbi əməliyyatlar nəzərdə tutulmuş planı həyata keçirməyə imkan vermədi, yalnız 1943-cü ildə ərəb dövlət rəhbərləri arasında ilkin diplomatik-siyasi danışıqlar başlandı [10, s. 365].

İlk dövrlərdə təşəbbüs İraqın Baş naziri Nuri Səidin əlində idi. Hələ 1942-ci ilin dekabrında o “Böyük Suriya” adı altında ərəb dövlətlərinin birliyinin yaradılması ideyasını irəli sürmüş və bu İngiltərə tərəfindən müdafiə edilmişdi. İngiltərənin xeyir-duası ilə bu ideya “Böyük Suriya” və ya “Bərəkətli Aypara Ölkələri İttifaqı” adını almışdı. Məqsəd bu ad altında Suriya, Livan, Fələstin və Transiordaniyanı (1921-ci ildə yaradılmış bu dövlət 1950-dək belə adlanmış, sonra İordaniya adı ilə əvəz olunmuşdu) İraq Həşimilər monarxiyasının ətrafında birləşdirmək və “Ərəb Liqası” adlı dövlət yaratmaq idi. Sonradan Yaxın Şərqin

qalan ərəb ölkələri də Liqanın tərkibinə daxil edilməli idi. İngiltərənin planına görə, Liqada başlıca rol Misir oynamalı idi. Lakin Nuri Səid bütün Liqa ölkələrinin Həşimilərə tabe etmək istəyirdi ki, həmin ideyanı 1943-cü il aprelin 8-dən Transiordaniya əmiri Abdullah da müdafiə etməyə başlamışdı [10, s. 370].

İngiltərənin mənafeələrinə uyğun olaraq hazırlanmış layihənin müzakirəsi ciddi narazılıqlara səbəb oldu. Nəticədə Nuri Səidin layihəsi Livan, Suriya, Misir və Səudiyyə Ərəbistanı dövlət başçıları tərəfindən rədd olundu. Levant ölkələrində (Suriya və Livan) öz təsirini itirmək istəməyən Fransa da plana etiraz etdi. Yarlanmış şəraitdə N.Səid hazırladığı layihədən imtina etmək məcburiyyətində qaldı. Bundan sonra ərəb liderlərinin siyasi birliyi ideyası ilə Misirin Baş naziri Mustafa Naxxas paşa məşğul olmağa başladı. Lakin sələfinin təcrübəsini nəzərə alan Mustafa paşa gələcək birliyin quruluşu, iş prinsipləri, fəaliyyət sahələri və mexanizmi kimi məsələlərin üstündən sükutla keçirdi.

Ərəb federasiyasının yaradılması yolunda hazırlıq işini 1944-cü il sentyabrın 25-dən oktyabrın 7-dək İskəndəriyyədə 7 ərəb ölkəsinin iştirakı ilə keçirilmiş beynəlxalq konfrans yerinə yetirdi. Onun işində beş ölkənin baş nazirləri: Misirdən Mustafa Naxxas paşa, Suriyadan Səduallah Cabiri, Livandan Riyad Solh, İraqdan Xamdi əl Paçaçi, Transiordaniyadan isə Təvfik Abdulxuda iştirak edirdilər. Səudiyyə Ərəbistanı və Yəmən nümayəndələri konfransda müşahidəçi statusunda təmsil olunmuşdular. Konfrans 12 günlük müzakirədən sonra Ərəb Ölkələri Liqasının yaradılması haqqında protokol hazırladı və onu 5 dövlətin nümayəndələri imzaladılar [6, s.184]. Konfransın sonuncu günü onun iştirakçıları ərəb ittifaqının yaradılması üçün yeni konfransın çağırılması haqqında qərar qəbul etdilər.

Konfransda müzakirələrin gedişində Livan (konfessional sistemin yaradılması haqqında) və Fələstin haqqında xüsusi qətnamə qəbul olundu ki, bunlarda mövcud status-kvonun qorunmasını təmin etmək qərarlaşdırılırdı. Qahirədə 1945-ci ilin fevral-mart aylarında olmuş ərəb ölkələri dövlət və hökumət başçılarının konfransı Ərəb Dövlətləri Liqasının (ƏDL - ərəbcə “Cəmiət-əddual əl-Ərəbiyyə”) yaradılması haqqında tarixi qərar qəbul etdi. Martın 22-də onun Nizamnaməsini 6 ölkənin: Suriya, Livan, Səudiyyə Ərəbistanı, Transiordaniya, İraq və Misir nümayəndələri imzaladılar. Lakin konfransda Yəmənin nümayəndə heyəti iştirak etmirdi. Yəmən Ərəb Respublikasının nümayəndəsi yalnız 1945-ci il mayın 5-də pakta qoşuldu və mayın 10-u üçün iştirakçı dövlətlər Paktı ratifikasiya etdikdən sonra qüvvəyə mindi [14, s. 42].

Hazırda ƏDL-in iştirakçısı olan dövlətlərin sayı 22-yə çatmışdır: Sudan - 1950-ci ildə, Liviya - 1953-cü ildə, Tunis və Mərakeş - 1958-ci ildə, Küveyt - 1961-ci ildə, Əlcəzair – 1962-ci ildə, Yəmən Xalq Demokratik Respublikası – 1967-ci ildə, Qatar, Bəhreyn, Oman və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri – 1971-ci

ildə, Mavritaniya – 1973-cü ildə, Somali – 1974-cü ildə, Cibuti Respublikası – 1977-ci ildə [15, s. 12], Komor adaları – 1993-cü ildən təşkilatın fəaliyyətinə qatılmışdılar. Fələstin Azadlıq Təşkilatı isə 1964-cü ildən ƏDL-in üzvüdür (1988-ci ildən onu Liqada Fələstin dövləti əvəz etmişdir). Türkiyə isə təşkilatda daimi müşahidəçi statusuna malikdir.

Qahirə konfransı həmçinin təşkilatın cari fəaliyyətinə rəhbərlik etmək və idarə orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirmək üçün Liqa katibliyi postunu təsis etdi ki, buna Baş katib başçılıq edirdi. Misirin nümayəndəsi Əbdül Rəzzaq Əzzəm Liqanın ilk Baş katibi seçildi. 70-ci illərdə həmin postu Riyad (yenə Misir nümayəndəsi) tutdu. Kemi-Devid sazişləri imzalandıqdan sonra ƏDL-in iqamətgahı Qahirədən Tunisə köçürüldü, Baş katib vəzifəsinə isə Tunisin nümayəndəsi S.Klibi seçildi [1, s. 12].

Hal-hazırda Liqanın Baş katibi əvvəllər Misirin Xarici İşlər Naziri olmuş Əmir Musadır. O, 2001-ci ilin martında Əmmanda keçirilən sammitdə seçilmişdir. Daha öncəki Baş katiblərin sırasında əvvəldə qeyd etdiyimiz Əbdül Rəzzaq Əzzam (1945-1952-ci illər), Əbdül-Xaliq Hassun (1952-1972-ci illər), Mahmud Riyad (1972-1979-cu illər), Sədi Klibi (1979-1990-cı illər) və Əhməd Əsmat Əl-Məcidin (1991-2001-ci illər) adlarını qeyd etmək olar [2].

Yaxın Şərq regionunda cərəyan edən hadisələrin müasiri olan o zamanki dövrü mətbuat ƏDL-in yaranmasını Rusiyanın ərəb dünyasına təsirinə qarşı yönəlmiş pakt kimi qiymətləndirmişdi. Həmin günlərdə Qahirədə çıxan “Rabitə-aş Şabab” jurnalı özünün 20 fevral 1946-cı il tarixli nömrəsində qeyd edirdi ki, “Liqa Rusiyanın təsirinin ərəb şərinə yayılmasına qarşı İngiltərənin yaratdığı baryerdir” [11, s.114].

ƏDL-nin Nizamnaməsi giriş və 20 maddədən ibarətdir, sonralar ona bir sıra mühüm əlavələr edilmişdir. Girişdə göstərilir ki, hər hansı a)müstəqil, b)ərəb dövləti, c)arzu edərsə ƏDL-in üzvü ola bilər, Liqa üzvləri hüquqca bərabərdirlər. Belə ki, ƏDL-in başlıca orqanı olan Şurada nümayəndəliyin sayından asılı olmayaraq hər ölkənin cəmi bir səsi vardır.

Nizamnaməyə görə, ƏDL-in başlıca vəzifələri üzv dövlətlər arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, qarşılıqlı əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi üçün vahid siyasi xəttin işlənilib hazırlanması, ərəb dövlətlərinin müstəqillik və suverenliyinin müdafiəsi, beynəlxalq aləmdə ərəb ölkələrinin maraq və mənafeələrinin qorunmasıdır.

Nizamnamə habelə ƏDL-in strukturu ilə bağlı məsələlərə də aydınlıq gətirirdi, belə ki, Liqanın başlıca orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

- ərəb ölkələri dövlət və hökumət başçılarının müşavərələri; bu orqan 1964-cü ilin yanvarında Misir prezidenti Q.Nasirin təklifi ilə yaradılmış, XX əsrin 60-cı illərinin ortalarında üç konfransı keçirilmişdi:

I konfrans - 1964-cü ilin yanvarında Misirin təklifi əsasında Qahirədə İzrailin təcavüzü ilə əlaqədar çağırılmış, orada habelə ümumi ərəb bazarının yaradılması ilə bağlı məsələlər müzakirə olunmuş, razılaşmalar əldə edilmiş və konkret xarakterli tövsiyələr irəli sürülmüşdü. Müzakirələrin gedişində İzrailə qarşı ərəb dövlətlərinin birgə cəbhəsinin – Dəyanət cəbhəsinin yaradılması haqqında razılıq əldə olunmuşdu. Bu İzraili xüsusi ilə narahat edən məsələ idi, çünki silahlanmada İzraildən geridə qalsalar da, İzrailin bir neçə cəbhədə müharibə aparması zərurəti gündəmə gələcəkdi ki, bunun nə ilə qurtaracağı ciddi suallar doğururdu [3, s. 34-35].

II konfrans - 1964-cü ilin sentyabrında yenə də Misirin təşəbbüsü əsasında İskəndəriyyədə çağırılmışdı. Konfransda Q.Nasirin təklifi ilə birləşmiş ərəb ordusunun yaradılması və ümumi komandanlığa təbə olunması ilə bağlı hərbi-siyasi məsələlər müzakirə edilmişdi.

III konfrans isə 1965-ci ildə Kasablankada İzrailin təcavüzünün nəticələrini müzakirə etmək və vahid platforma hazırlamaq məqsədilə çağırılmışdı. Konfransda Ərəb həmrəyliyi Xartiyası adlı sənəd qəbul olunmuş və ümumi fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdi [11, s. 74].

- Liqa Şurası

- Birgə Müdafiə Şurası - 1950-ci il aprelin 13-də bağlanmış müqaviləyə əsasən 1952-ci il avqustun 22-də yaradılmışdır. Şura iştirakçı dövlətlərin xarici işlər və müdafiə nazirlərindən təşkil olunmuşdur.

- İqtisadi Əməkdaşlıq Şurası.

- Ərəb ölkələri nazirlər Şurası. Şura ərəb dövlətləri arasında informasiya üzrə mərkəz rolunu oynayır.

- Komitələr – bunlar Liqanın işçi orqanları kimi fəaliyyət göstərməli idilər, zərurət yarandıqca bunların sayı artırıla bilərdi. Nizamnaməyə əsasən Liqanın 11 xüsusi komitəsi yaradılmışdı ki, bunlardan biri də Daimi neft komitəsi idi.

- Baş katibin başçılıq etdiyi Katiblik Liqanın başlıca daimi və əlaqələndirici orqanı rolunda çıxış edirdi. Katiblik geniş tərkibə malik orqan hesab edilir, onun statında 500-dək işçisi vardır, Baş katib 5 illik müddətə seçilirdi [5, s.67].

Göstərilənlərlə yanaşı, ƏDL-in nəzdində müxtəlif sahələrə aid aşağıdakı ixtisaslaşmış təşkilatlar fəaliyyət göstərirlər:

- Ərəb Poçt İttifaqı;

- Ərəb Elektorabitə İttifaqı;

- Ərəb İnkişaf Bankı,

- Atom enerjisinin birgə dinc məqsədlərlə istifadə üzrə Ərəb Şurası;

- Ərəb Ölkələrinin Ümumi Bazarı və s.

ƏDL-in əsas sərəncamverici və nəzarətedici orqanı Liqa Şurasıdır, lakin başlıca qərarlar dövlət və hökumət başçılarının mütəmadi olaraq keçirilən müşavirələrində qəbul edilir. Şura iştirakçı ölkələrin nümayəndələrindən ibarətdir.

Nümayəndələrin sayından aslı olmayaraq, hər ölkənin yalnız bir səsi vardır. Şura üzvlərin sıralarından Baş katibi seçir, o 5 illik müddətə seçilir və üzvlərin 2/3 hissəsinin səsini topladıqda seçilmiş hesab edilir. Müavin və katibliyin məsul işçiləri Baş katib tərəfindən təyin edilir. Baş katib Fövqəladə və Səlahiyyətli səfir dərəcəsinə malik olmalıdır ki, onun seçilməsi mümkün olsun [12, s. 16].

Liqa Şurası birliyin beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrini təşkil edir, zərurət yarandıqda dövlətlərarası münasibətləri və münaqişələri nizama salır. ƏDL BMT-dən daha əvvəl yarandığı üçün onun Nizamnaməsində BMT ilə əlaqələrə dair heç nə deyilmir. Bununla belə, aparılmış diplomatik danışıqlardan sonra BMT Baş Məclisi 1947-ci ilin oktyabrında Liqanı regional təşkilat kimi tanıdı və 1950-ci ilin noyabrından etibarən ƏDL-in Baş katibi müşahidəçi statusu ilə Baş Məclisin sessiyasında iştiraka dəvət olunur. 1953-cü ildən etibarən ƏDL BMT-nin Nyu-Yorkda qərargahında daimi nümayəndəlik təsis etmək hüququ aldı [7, s. 112].

Şuranın sessiyaları ildə iki dəfə olmaqla mart və oktyabr aylarında çağırılır. Qərarların qəbulu qaydaları müxtəlif olsa da, yekdilliklə qəbul edilmiş qərarlar bütün üzvlər üçün məcburidir, səs çoxluğu ilə qəbul edilmiş qərarlar isə ancaq səs vermiş ölkələr üçün məcburidir. Növbədənəkar sessiyalar yalnız ƏDL-in üzvü olan iki ölkənin tələbi ilə çağrıla bilər ki, bu məsələ sadələşdirilmiş qaydada və şərait tələb etdikdə gündəmə gəlir.

ƏDL-ə daxil olan üzv dövlətlərin ərazisi təxminən 13.000.000 km²-i əhatə edir və iki qitədə yerləşmişdir: Afrika və Asiya. Ərazisi böyük quru səhralardan ibarət olmasına baxmayaraq Nil vadisi, Atlas dağları, İraqdan Suriyayadək uzanan ərazidə, həmçinin Livan, İordaniya və Fələstin kimi yerlərdə münbit torpaqlara malikdir. Dünyanın ən uzun çayı - Nil çayı da onun ərazisinə daxildir. Liqanın əhatə etdiyi ərazilər tarix boyu bir çox qədim sivilizasiyaların yaranmasına şahidlik etmişdir: Qədim Misir, Qədim İsrail, Assuriya, Babil, Finikiya, Karfagen, Qədim Somali və digər dövlətlər tarixən bu ərazilərdə yaranmışdır. Statistika əsasən, Liqaya üzv olan dövlətlərdə təqribən, 340.000.000-a yaxın əhali yaşayır [9, s. 63].

ƏDL-nin daimi qərargahı əvvəlcə təsis olunduğu şəhərdə - Qahirədə yerləşirdi. Lakin 1978-ci il sentyabrın 18-də Kemi-Deviddə ABŞ prezidenti C.Karterin vasitəçiliyi ilə Misir prezidenti Ə.Sədat və İzrailin Baş naziri İ.Beğin arasında aparılmış danışıqlar iki sazişin imzalanması ilə nəticələndi:

- birincisi, Yaxın Şərqdə sülhün hüduqları;
- ikincisi, Misir və İzrail arasında sülh müqaviləsi bağlanma hüduqları [13, s. 68-69].

Həmin sazişlərə əsasən Misirlə İzrail arasında sülh danışıqları başlandıqdan sonra Bağdadda 1978-ci ilin noyabrında keçirilmiş Ərəb ölkələri dövlət və hökumət başçılarının Müşavirəsi Misirin belə hərəkətinin ərəb həmrəyliyinə

xəyanət kimi qiymətləndirdi və onun ƏDL-də fəaliyyəti müvəqqəti olaraq dayandırıldı, seperat sülh müqaviləsinin bağlanacağı təqdirdə ƏDL-in qərargahının Qahirədən Tunisə köçürüləcəyi razılaşdırıldı [13, s.72].

Kemi-Devid sazişləri əsasında 1979-cu il martın 26-da Misirlə İzrail arasında sülh bağlandıqdan bir gün sonra - martın 27-də Ərəb ölkələri xarici işlər və iqtisadiyyat nazirlərinin Bağdad konfransında Misir ƏDL-dan xaric edildi. Həmin ilin iyununda Şuranın fəvqəladə sessiyası ƏDL-nin qərargahının Tunisə köçürülməsini həyata keçirdi. Yalnız Misir Prezidenti Hüsni Mübarəkin səyi ilə aparılmış çoxtərəfli və uzunmüddətli danışıqlardan sonra 1989-cu ildə Misirin ƏDL-də fəaliyyəti bərpa edildi və Liqanın qərargahı 1991-ci ildə yenidən Qahirəyə qaytarıldı [8].

ƏDL ərəb ölkələrinin təhlükəsizliyi, regionda sülhün qorunub saxlanması, İzrailin təcavüzünün önənməsi, beynəlxalq cinayətkarlığın bütün növlərinə, o cümlədən də beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə məqsədilə konkret addımlar atmaqdadır. Belə ki, məhz ƏDL-in təşəbbüsü ilə 1998-ci il aprelin 22-də Qahirədə Ərəb Nazirləri Şurası və Ədliyyə Nazirləri Şurası tərəfindən "Terrorizmin qarşısının alınmasına dair Ərəb Konvensiyası" qəbul olundu. Konvensiyada ərəb xalqının təhlükəsizliyinə təhlükə yaranan terror hadisələrinin qarşısının alınması sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq öz əksini tapmışdır. Liqanın 2002-ci il martın 22-də Beyrut şəhərində keçirilən növbəti sammitində "Beyrut bəyannaməsi" qəbul olundu ki, burada ərəb dövlətlərinin təhlükəsizliyinin müdafiəsi, Livan ərazisinin işğaldan azad olunması və onun inkişafına yardım məqsədilə əməkdaşlıq ifadə olunmuşdu [8].

ƏDL-in parlamentinin yaradılması ilə bağlı danışıqlar minilliyin əvvəllərində başlansa da, 2005-ci ilin martında Əlcəzair sammitinin qərarına əsasən həmin il dekabrın 27-də Qahirədə Müvəqqəti ərəb parlamentinin I sessiyası keçirildi. Parlamentin spikeri Küveytin dövlət xadimi Məhəmməd Casem Əs-Sakr seçildi. Ərəb parlamenti əvvəlcə üzv ölkələrin parlamentlərinin hər birindən 4 deputat olmaqla formalaşdırılmışdı. Sonralar birbaşa seçkilərin keçirilməsi planlaşdırılırdı. Parlamentin səlahiyyətləri sosial, iqtisadi və mədəni sahələrə aid edilirdi, iqlamətgahı isə Dəməşqdə yerləşirdi.

ƏDL-in yaradılmasının 60 illiyi 2005-ci ilin aprelində təntənəli şəkildə qeyd edildi. Tədbirdən bir qədər əvvəl - martın 22-23-də bu münasibətlə Əlcəzairdə Ərəb Zirvə Görüşü keçirildi ki, burada yubileyə əlaqədar bir sıra məsələlər razılaşdırıldı. Aprelin 2-də Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyev ƏDL-in Baş katibi Əmir Musanı yubiley münasibəti ilə təbrik etdi. Qeyd edək ki, Azərbaycan minilliyin əvvəllərindən müşahidəçi statusu ilə onun sessiya və zirvə görüşlərində yaxından iştirak edir.

Liqa çərçivəsində ərəb ölkələri liderləri arasında Ərəb ümumi bazarının yaradılması məsələsi hələ 1961-ci ildən müzakirə olunsa da, uzunmüddətli fasilədən

sonra 1995-ci ildə ƏDL-in İqtisadi və Sosial Şurası Ərəb Azad Ticarət Zonasının yaradılması tədbirləri haqqında qərar qəbul etdi. Qərara görə, ərəb bazarının yaradılması on ilin ərzində həyata keçirilməli idi. Liqanın 2005-ci il Amman samiti 2010-cu il üçün Gömrük ittifaqının yaradılması haqqında qərar çıxarmışdı, Ərəb ümumi bazarı isə 2020-ci il üçün yaradılmalı idi. Liqa Yaxın Şərqdə cərəyan edən hadisələrdə fəal aktor kimi çıxış edirdi. Bu özünü ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində İran körfəzində baş verənlərdə aydın şəkildə göstərdi. 1991-ci ildə ABŞ-ın İraqa qarşı hərbi əməliyyatlarını dəstəkləyən Misir, Suriya, Səudiyyə Ərəbistanı və Mərakeş antiiraq koalisiyasının tərkibində müharibəyə qoşulmuşdular ki, bu ƏDL-də ciddi ixtilaflara gətirib çıxarmışdı. “Ərəb baharı” adı altında 2010-2011-ci illərdə baş vermiş hadisələr də ƏDL-dən yan keçməmişdi. Liqa regionda cərəyan edən hadisələrə reaksiya verməklə yanaşı, 2011-ci ilin fevral və noyabrında Liviya və Suriyanın təşkilatın fəaliyyətində iştirakını dayandırmışdı [8]. Dünya iqtisadi böhranı və “ərəb baharı” regionun gələcəyi ilə bağlı proqnoz və layihələri alt-üst edərək dağıtdı.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayılov R. Beynəlxalq sionizm və İsrail. Bakı, Azərnəşr, 1983, 106 səh.
2. Yaxın Şərqdə gərginlik yenidən güclənməkdədir // Ayna qəzeti, 1997, 26 noyabr
3. Агарышев А.А. Гамал Абдель Насер. М., Наука, 1979, 278 с.
4. Агарышев А.А. От Кемп-Девид к трагедии Ливана. М., Наука, 1983, 314 с.
5. Беляев И.П., Примаков Е.М. Египет: время президента Насера. 2 изд. М., Международные отношения, 1981, 381 с.
6. Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока. М., Международные отношения, 1984, 288 с.
7. Князев А.Г. Египет после Насера. 1970-1981. М., Просвещение, 1986, 265 с.
8. Лига арабских государств // https://ru.wikipedia.org/wiki/%CB%E8%E3%E0_%E0%F0%E0%E1%F1%EA%E8%F5_%E3%EE%F1%F3%E4%E0%F0%F1%F2%E2
9. Международные организации системы ООН. Спр. М., Наука, 1990, 86 с.
10. Международные отношения после второй мировой войны. Т.1 (1945-1949). М., Изд. Полит. литературы, 1962, 760 с.
11. Освободившиеся страны и международное право. М., Международные отношения 1987, 264 с.

12. Страны мира. Спр. М., Интеркнига, The World Almanac, 1996, 566 с.
13. Фомин О.И. Кемп-Девид: политика обреченная на провал. М., Международные отношения, 1982, 326 с.
14. Эттингер Я.Я. Межгосударственные организации стран Азии и Африки. М., Международные отношения, 1976, 204 с.
15. A.Gomaa "The foundation of the League of Arab States wartime diplomacy and inter-Arab politics, 1941 to 1945", London-New-York, 1977, 265 p.

МАМЕДОВ ГУРБАН ГЕЙДАР оглы**ЛИГА АРАБСКИХ ГОСУДАРСТВ (ЛАГ) В СОВРЕМЕННЫХ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ****АННОТАЦИЯ**

Интеграционные процессы между арабскими государствами обусловлена исторически-ческими развитиями и превратилась в жизнь в результате национально-освободительного движения. Империалистические государства Запада в создавшийся ситуации были вынуждены изменить формы подчинения стран Востока. Начиная после второй мировой войны под воздействием развивающийся национально-освободительного движения в странах Ближнего Востока заметно активизировались вопросы о сотрудничестве, а так же текущих и возникающих проблем между странами региона для урегулирование вместо. Для подготовки и внедрения в жизнь общей стратегической линии с 1943-го года между лидерами арабских государств начались первичные политико-дипломатические переговоры.

Инициатива и проект арабского единства на начальном этапе дипломатических переговоров были выдвинуты Премьер министром Ирака Нури Саидом. Н.Саид еще в конце 1942-го года выдвинул идеи объединение арабских государств под названием «Великой Сирии». Несмотря что, идея было поддержано Англией, отношение арабские государства к идее было неоднозначны. Неслучайно что, в процессе обсуждения проекта поддержанный Англией лидеры арабских государств как Ливана, Сирии, Египта и Саудовской Аравии отклонили ее. Даже Франция не желавший потерять влияние на Сирии и Ливане выразил протест к ее осуществление.

В создавшийся ситуации проект Н.Саида не был реализован. Несмотря на это, к концу войны с инициативой о политической объединение арабских государств выступал Премьер министр Египта Мустафа Наххас паша. Но он проходил по умолчанию таких вопросов, как о структуре, рабочих принципов, сферы деятельности и механизмов объединении. Подготовительные работы о создании Арабской федерации было осуществлено в международной конференции, проходившей в Александрии с 25 сентября по 7 октября 1945-го года с участием 7-и арабских стран. А Каирская конференция в марте 1945-го года на основе Александрийского протокола приняла решение о создании ЛАГ. Согласно Устава каждый независимый арабский государств со своей согласией могут вступат в ее ряды. ЛАГ более 70-и лет ведет борьбы за объединение арабских стран.

Безопасность арабских стран, сохранения мира на Ближнем Востоке, предотвращение агрессии Израиля на Палестинских земель и с целью борьбы против разновидностей международной преступности, в том числе международного терроризма Лига принимает конкретные меры. С этой целью по инициативе ЛАГ в Каире 22 апреля 1998-го года со стороны Совет Арабских Министров и Совет Министров Юстиции принята Конвенция «О предотвращении терроризма». В Конвенции отражены вызов к арабскому народу о взаимном сотрудничестве в предотвращение террористических угроз, который угрожает мира. На саммите Лиги, проходившей в Бейруте в марте 2002-м году было принята «Бейрутская декларация». В документе отражены мероприятия связанные защиты безопасности арабских государств, освобождении Ливанских земель от захвата и оказание помощи с целью ее развития. Арабские страны переживают самые трудные периоды свои истории на современном этапе, который из этой ситуации можно выйти только вместо ведением борьбы.

Ключевые слова: арабские народы, Ближний Восток, «Великая Сирия», арабская федерация, Каирская конференция, Устав, ЛАГ, Палестинский конфликт, Насер, сепаратный мир, Израил, Совет Коллективной Обороны, геополитическая борьба, Кемп-Девидские соглашения, свободная экономическая зона, «арабская весна», терроризм, безопасность, международная преступность.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 13.07.2017

Redaksiya heyətinin 07.09.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Rəyçi: prof., t.e.d. Z.M.Həsənalıyev

QARAŞOVA SƏBİNƏ ARİF qızı*s.e.f.d., Bakı Dövlət Universiteti**Diplomatiya və müasir integrasiya prosesləri kafedrasının baş müəllimi***e-mail:** *sabinagarashova@yahoo.co.uk***UOT 327 (4/9); 930.22 (4/9)**

ABŞ-IN POSTSOVET MƏKANINDA ƏSAS GEOSİYASİ VƏ GEOİQTİSADI MƏRAQLARI

XÜLASƏ

Elmi məqalədə ABŞ-ın postsovet məkanında siyasi və iqtisadi maraqları təhlil edilir. Qeyd edilir ki, Sovet İttifaqının dağılmasından sonra postsovet məkanında təsir və nəzarət üçün şiddətli mübarizə başlamışdır. Müasir dövrün xarakterik xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki beynəlxalq münasibətlərin yeni sistemi formalaşma mərhələsindədir. Bu səbəbdən dünyanın əsas güc mərkəzlərinin təsir sərhədləri hələ də müəyyənləşdirilməyibdir. Buna görə də yeni beynəlxalq münasibətlər sisteminin formatını daha ətraflı təsvir etmək mümkün deyil. Bu gün dünyanın geosiyası baxımdan əhəmiyyətli bölgələrində kəskin mübarizə gedir. Təbii ki, bu mübarizənin əsas tərəfləri ABŞla Rusiyadır.

Açar sözlər: *ABŞ, Rusiya, SSRİ, postsovet məkanı, enerji, maraqlar, mübarizə, strategiya, xarici siyasət.*

Giriş

SSRİ-nin mövcudluğu sona çatdıqdan sonra dünyanın güc mərkəzlərinin xüsusi diqqət mərkəzində olan postsovet məkanında təsir və nəzarət uğrunda aramsız mübarizə getməkdədir. Müasir dünya sisteminin formalaşma mərhələsində olmasını əsaslandırmaq üçün diqqəti əsasən bir məqama çəkmək kifayətdir. Bu məqam ondan ibarətdir ki, müasir dünyada güc mərkəzlərinin təsir dairələrinin sərhədləri tam müəyyənləşməmişdir. Hesab edirik ki, məhz təsir dairələrinin sərhədlərinin dəqiqləşməsindən sonra dünya sisteminin formatı haqqında daha dəqiq fikirlər, mülahizələr irəli sürmək olacaqdır. Müasir mərhələdə ən müxtəlif vasitələrin, taktikaların tətbiqi ilə qlobal təsir və nəzarət uğrunda kompromissiz mübarizə getməkdədir. Təsir dairələri paradigmatları polisentrik sisteminin mövcudluğunu tələb edir. Yəni, dünyanın əsas güc mərkəzləri təhlükəsizlik, iqtisadiyyat, dövlət idarəçiliyi və ideologiya, mədəniyyət sahələrində müxtəlif yanaşmalara əsaslanan cavabdehlik zonalarını formalaşdırırlar. Hərbi və iqtisadi göstəricilərin hazırkı nisbətində beynəlxalq münasibətlər sistemində real münaqişələrə səbəb olacaq ziddiyyətlər çoxluq təşkil edir. ABŞ, malik olduğu böyük hərbi güc və iqtisadi

potensialı sayəsində dünyanın ayrı-ayrı regionlarında öz təsirini və nəzarətini bərqərar etmək üçün kifayət qədər şanslıdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ABŞ-ın dünya ağalığı digər iddialı dövlətlərdə ciddi narahatlıq yaradır və getdikcə daha aşkar şəkildə təsir dairələri uğrunda mübarizəyə qatılırlar. Məsələn, Çin, Hindistan, Rusiya, Almaniya və s. dövlətlərin davranışları aydın sübut edir ki, onlar ABŞ-ın hegemonluğunu susqunluqla qəbul etmək niyyətində deyillər. ABŞ-da da bu reallıqlar aydın dərk edilir və ABŞ özünün geosiyasi strategiyasını formalaşmaqda olan yeni global reallıqlarla uzlaşdırmağa çalışır.

Postsovet məkanını səciyyələndirən xüsusiyyətlər

Son dövlər elmi dövriyyəyə yeni bir anlayış da daxil edilmişdir və kifayət qədər sıx-sıx işlədilməkdədir. Bu “postsovet məkanı” anlayışıdır. Lakin bu anlayışın dəqiq mahiyyətini izah etmək çətindir [1, s.59]. Bununla yanaşı, hər şeydən öncə hesab etmək olar ki, bu neytral anlayış vasitəsilə keçmiş SSRİ-nin ərazisini və burada cərəyan edən proses və hadisələri ifadə etmək üçün kifayət qədər əlverişlidir. Lakin nəzərə almaq və əsasən məhz bu müstəvidən yanaşmaq lazımdır ki, postsovet məkanı ümumi inkişaf prinsiplərinə və sıx təsərrüfat əlaqələrinə malik olmuş xalqların mövcud olduğu xüsusi sosial və siyasi reallıqdır. Hal-hazırda əksər tədqiqatçıların fikrincə keçmiş sovet xalqlarını və ya respublikalarını birləşdirən amillər özlərini göstərməkdədirlər. Bunlar demoqrafik, sosial, mədəni və psixoloji amillərdən ibarətdir. SSRİ-nin süqutundan iyirmi ildən artıq zamanın keçməsinə baxmayaraq, müəyyən amillərin təsirinin qalması və bununla bərabər müstəqil dövlətlərin fəaliyyət göstərmələri postsovet məkanının bir çox cəhətlərdən mürrəkəb xarakterini təsdiqləyir.

Postsovet məkanın ilkin nəzərə çarpan mənzərələrindən biri də ondan ibarətdir ki, demək olar ki, bütün keçmiş ittifaq respublikalarında etnomillilik zəmində ziddiyyətlər mövcuddur. Həllini tapmayan münaqişələrin mövcudluğu və potensial münaqişə ocaqlarının çoxluq təşkil etməsi postsovet məkanına diqqəti çəkən ilkin xüsusiyyətlərindəndir. Bu baxımdan hesab etmək olar ki, postsovet məkanının təhlükəsizlik problemi açıq qalan məsələlərdəndir. Məsələn, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin iyirmi ildən artıq bir zaman müddətində işğal altında saxlanması postsovet məkanının ən strateji regionu olan Cənubi Qafqaz təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasını birmənalı olaraq əngəlləyir. Digər ərazilərdə də etnomillilik, etno-ərazi zəmnində həllini tapmayan münaqişələrin mövcudluğu məkanın geosiyasi parametrlərini səciyyələndirən reallıqlar sırasındadır. Bundan başqa, Rusiyanın keçmiş sovet respublikaları üzərində yenidən hərbi, siyasi, iqtisadi nəzarətə sahib olmaq üçün etdiyi cəhdlər postsovet məkanındakı ümumi geosiyasi vəziyyətə ciddi təsir edən məqamlardandır [5, s.331]. Rusiyanın bu cəhdləri həm onunla keçmiş sovet respublikaları arasın-

da, həm də bu məkanda geosiyasi maraqları olan digər güc mərkəzləri arasında münasibətlərə nəzərçarpacaq dərəcədə mənfi təsir göstərir. Məsələn, Rusiya ilə Ukrayna arasındakı münasibətlərin kəskinləşməsinin əsasında Rusiyanın Ukrayna üzərində keçmişdə olduğu kimi, nəzarəti həyata keçirmək cəhdləri dayanır. Eyni zamanda, Rusiyanın bu cəhdləri Qərb-Rusiya münasibətlərin SSRİ-nin süqutundan sonra ən kəskin həddə çatdırmışdır. Qərbin postsovet məkanı ilə bağlı geosiyasi prioritetlərindən biri də ondan ibarətdir ki, Ukrayna tamamilə Rusiyanın nəzarətindən çıxaraq Avropa Birliyinə inteqrasiya etsin. Rusiya isə, təbii ki, bütün vasitələrlə bu prosesin qarşısını almağa çalışır. Belə ki, 2013-cü ilin noyabr ayının sonunda Ukrayna prezidenti V. Yanukoviç Rusiyanın təziqləri altında AB ilə assosiativ müqavilə imzalamaqdan imtina etmişdir.

Postsovet məkanında geosiyasi maraqların kəskin toqquşmasını təbii ki, onun özünəməxsus geosiyasi parametrləri şərtləndirir. Bu özünəməxsusluq məkanı həm neqativ, həm pozitiv tərəfdən nəzərdən keçirməyə imkan verir. Postsovet məkanının geosiyasi parametrlərini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

- postsovet məkanı qurunun 1/6-ni təşkil edir;
- ərazi genişliyinə baxmayaraq, iqtisadi və hərbi nöqteyi-nəzərdən açıq dənizə kifayət əlverişsiz çıxışları vardır;
- dünyanın karbohidrogen ehtiyatlarının 2/3-si postsovet məkanında yerləşir;
- şirin su ehtiyatları kifayət qədər böyükdür;
- məkanın demoqrafik potensialı aşağıdır və əhali sıxlığı çox da böyük deyildir;
- nəqliyyat şəbəkəsi nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Xüsusilə də Qərbdən Şərqə doğru getdikcə vəziyyət daha da pisləşir.

Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz xüsusiyyətlər həqiqətən də, postsovet məkanını həm müəyyən çatışmazlıqları ilə, həm də kifayət qədər cəlbedici tərəfləri səciyyələndirməyə imkan verir. Ümumiyyətlə isə postsovet məkanı Avrasiyada mərkəzi mövqe tutması baxımından dünyanın aparıcı dövlətləri, xüsusilə də ABŞ üçün strateji əhəmiyyətə malikdir. Çünki, Avrasiya real nəzarət imkanlarının əldə edilməsi ABŞ-ın qlobal liderliyinin təminatı deməkdir. Tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti hesab edir ki, yaxın gələcəkdə qlobal təhlükəsizliyin əsas çağırışları Avrasiyadakı vəziyyətin inkişafından asılı olacaqdır. Məlumdur ki, ABŞ-ın Avrasiyadakı müasir geostrategiyasının əsasında H. Makkinderin məşhur geosiyasi konsepsiyası dayanır. H.Makkinderlə yanaşı, N.Spaykmen də İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dünyada ABŞ-ın rolunun və atacağı geosiyasi addımların kifayət qədər konseptual əsaslarını yaratmışlar. Bu konsepsiyaların müddəalarına ABŞ-da hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələr tərəfindən olduqca dəqiqliklə əməl olunmuşdur və olunmaqdadır. Belə ki, artıq H.Makkinderin məşhur “Kim Şərqi Avropaya sahibdirsə, Hartləndə nəzarət edir” yanaşması real həyatda əksini tapmışdır. Məlumat üçün qeyd edək ki, ingilis dilindən tərcümədə “Hartlənd” dünya-

nın (yer kürəsinin) mərkəzi anlamına gəlir. Məhz postsovet məkanının sərhədləri təxmini olaraq Hartləndin sərhədləri ilə üst-üstə düşür. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, postsovet məkanı, deməli, Hartlənd dünya okeanına əlverişli çıxışlara malik deyildir. Lakin buna baxmayaraq, Makkinder hesab edirdi ki, Hartləndə nəzarət Avrasiyaya sahib olmaq deməkdir [3, s.421]. Bu məqamda onu da qeyd etmək lazımdır ki, Spaykman Makkinderdən nisbətən fərqli yanaşma irəli sürmüşdür. O, Hartləndi əhatə edən əraziləri Rimplənd kimi təqdim edir və əsaslandırır ki, məhz Rimpləndə nəzarət Avrasiyaya nəzarət deməkdir [8]. Göründüyü kimi, bütün hallarda postsovet məkanı özünün geosiyasi parametrləri ilə digər coğrafi ərazilərdən fərqlənir. Məkanın geosiyasi əhəmiyyətli ilə bağlı yanaşmalar isə xarakterlərinə görə fərqlənirlər. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, H.Makkinderin yanaşmasına görə əsasən postsovet məkanını əhatə edən Hartləndə nəzarət Avrasiyaya, deməli dünyaya nəzarət imkanı verir. ABŞ xarici siyasətinin məşhur strateqi Z. Bjezinski də qeyd etmişdir ki, Avrasiyaya nəzarət edən dünyaya nəzarət edir. Bu baxımdan, postsovet məkanının geosiyasi cəhətdən kifayət qədər cəlbedici olduğunu qeyd etmək mümkündür. Postsovet məkanın bir sıra parametrlərini daha yaxından nəzərdən keçirməklə, onun geosiyasi əhəmiyyəti və xüsusiyyətləri haqqında daha aydın təsəvvürlər formalaşdırmaq mümkündür.

Postsovet məkanının H.Makkinderin yanaşmasına əsasən geosiyasi baxımdan kifayət mühüm əhəmiyyətli ərazilər olduğunu artıq qeyd etdik. Təbii ki, məsələyə yalnız belə dar prizmadan yanaşmaq yalnış olardı. Belə ki, postsovet məkanında nəhəng neft, qaz, qızıl, nikel və digər müxtəlif əlvan metal ehtiyatlarının olması onun cəlbediciliyini şərtləndirən əsas amillərdəndir. Orta Asiya və Xəzər hövzəsi əraziləri neft və qaz ehtiyatlarına görə Küveyt, Meksika körfəzi və Şimal dənizi regionlarını qabaqlayır. Böyük həcmdə təbii sərvətlərin mövcudluğu Avrasiya üzərindən boru kəmərlərinin və kommunikasiya vasitələrinin çəkilməsini vacib məsələ kimi qoymuşdur. Məhz bu məsələ Qərblə Rusiya arasında münasibətləri kəskinləşdirən katalizator rolunu oynayır. Çünki, boru xətlərinin və kommunikasiya vasitələrinin Rusiya əraziləri üzərindən çəkilməsi ona əlavə geosiyasi və geoiqtisadi imkanlar vermək anlamına gəlir. Sırr deyildir ki, postsovet məkanının bir çox regionların Rusiyadan real siyasi asılılığı mövcuddur. Məsələn, Rusiya Ermənistanı özünün “forpostu” adlandırır. Rusiydan asılı olan regionlardan kommunikasiya və strateji boru xətlərinin çəkilməsi təbii ki, yenə də Rusiyanın əsas söz sahibliyini təmin edəcəkdir. Bu baxımdan, yeni xətlərin Xəzər dənizi üzərindən, Rusiyadan heç bir asılılığı olmayan Azərbaycana, daha sonra isə Türkiyə üzərindən Aralıq dənizinə istiqamətləndirilməsi Avrasiya sərvətlərinə çıxışın Rusiyanın inhisarında olmasını əngəlləyər.

Postsovet məkanı təkcə güc vakuumu olması ilə deyil, artıq qeyd etdiyimiz kimi, daxili qeyri-stabilliyə malik olması ilə səciyyələndirilə bilər. Bu məkanda

ən böyük dövlətlərarası birlik MDB-dir. 1991-ci ilin dekabr ayının 8-də yaradılmış bu təşkilat əsasən formal, deklarativ xarakter daşıyır. Bu birliyə daxil olan ölkələr arasında ciddi ərazi iddiaları zəmnində baş vermiş münaqişələr mövcuddur ki, bu onun təşkilat kimi səmərəli fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Fikrimizcə, MDB-nin geosiyasi baxımdan hər hansı funksionallığından danışmaq mümkün deyildir. Yalnız üzv ölkələr arasında müəyyən səviyyədə xarici ticarət dövriyyəsinin mövcudluğu nəzərə çarpır. Əslində hazırda MDB-nin bir neçə iqtisadi bloka bölündüyünü qeyd etmək üçün real əsaslar vardır. Belə ki, MDB-yə üzv dövlətlərin iştirakı ilə Avrasiya iqtisadi birliyi, GUAM, Rusiya və Belarusiya ittifaq dövlətləri formalaşmışdır.

Qeyd etdiyimiz bloklar əsasən iqtisadi xarakterlidir. Lakin qərbli tədqiqatçılar Rusiyanın iştirakının təmin olunduğu birliklərin fəaliyyətini siyasi integrasiya cəhdləri kimi nəzərdən keçirirlər. Yəni, hesab olunur ki, Rusiya iştirakçısı olduğu bloklar çərçivəsində özünün əvvəlki nəzarət imkanlarını qaytarmaq istəyir. Hesab etmək olar ki, məhz bu baxımdan Rusiya üçün Rusiya-Belarus ittifaq dövlətinin yaradılması xüsusi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Rusiya-Belarus münasibətləri dinamikliyi ilə seçilir. Tərəflər arasında siyasi və iqtisadi integrasiyanın davamlı və səmərəli olduğunu qeyd etmək mümkündür. Lakin, Rusiya-Belarus əməkdaşlığının uğurları ilə yanaşı, müəyyən ziddiyyətləri də özünü büruzə verir. Məsələn, Rusiya qazının qiyməti ilə bağlı tərəflər arasında ciddi fikir ayrılığı baş vermişdir. Belarus ilə münasibətlərin xarakterində Rusiyanı narahat edən bir sıra ciddi məqamlar da mövcuddur. Belə ki, Belarus Respublikasında aparılmış sosioloji sorğuların nəticələrinə görə əksəriyyət Rusiya ilə deyil, Avropa Birliyi ilə integrasiyanın tərəfdardır [9]. Belarusun Rusiyanın geosiyasi təsir dairəsindən çıxaraq, avrointegrasiyaya üstünlük vermə ehtimallarını Moskvada böyük təhlükə kimi qiymətləndirirlər. Çünki, Rusiya özünün geosiyasi təsir dairələrinin əhəmiyyətli hissəsini artıq itirmişdir. Ukraynanın da onun təsir dairəsindən tam çıxması gələcəkdə Qara dənizin NATO-nin daxili dənizinə çevriləcəyini proqnozlaşdırmaq üçün əsas verirdi. Lakin Krımın Rusiya Federasiyası subyektlərindən birinə çevrilməsi bu ehtimalları axra plana keçirmiş oldu. Bu məqamda qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya ilə Belarus arasındakı münasibətlər özünün müəyyən xarakterik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Belə ki, SSRİ-nin süqutundan sonra Rusiya postsovet ölkələri içərisində ən perspektivli münasibətləri məhz Belarus ilə qura bilmişdir. 1999-cu il dekabr ayının 8-də Rusiya ilə Belarus arasında İttifaq dövlətin yaradılması haqqında müqavilə imzalanmışdır. Bu müqavilənin imzalanmasınadək Rusiya və Belarus Birliyi və Belarus və Rusiya İttifaqı mövcud olmuşdur [11]. Buna baxmayaraq, Rusiya-Belarus münasibətlərinin zaman-zaman “siyasi dalana” dirənməsi bu münasibətlərin müəyyən mürəkkəb xarakterindən də xəbər verir. Tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti Rusiya-Bela-

rus münasibətlərində müəyyən gərginliklərin meydana gəlməsini əsasən Rusiya tərəfinin davranışlarının şərtləndirdiyini əsaslandırmağa çalışırlar. Məsələn, tədqiqatçı A. Tsipko hesab edir ki, Rusiyanın vahid dövlətin (Belarus ilə) yaradılması ilə bağlı qeyri-adekvat modeli mövcuddur. Onun fikrincə, Rusiyanın davranışlarından belə nəticə çıxarmaq olar ki, yaranacaq vahid dövlətdə Belarus Rusiyanın bir əyaləti kimi nəzərdən keçirilir. Belarus tərəfi isə konfederativ dövlət modelini dəstəkləyir.

Hazırda Rusiya ilə Belarus arasında ciddi fikir ayrılığına səbəb olan əsas məqam məhz bundan ibarətdir. Tədqiqatçı hesab edir ki, hazırkı reallıqlar çərçivəsində Rusiyanın dəstəklədiyi modelin reallaşdırılması qeyri-mümkündür. Rusiya-Belarus münasibətlərində gərginliyin qalması da bunu aydın sübut edir [10]. Tədqiqatçı A. Fadayev də hesab edir ki, İttifaq Dövlətin yaranması haqqında müqavilə qüvvəyə mindiyi 2000-ci ildən Rusiya bu istiqamətdə ciddi cəhdlət etməkdədir. Lakin Belarus tərəfi prosesi daim əngəlləməyə çalışmışdır [9]. Bu da sübut edir ki, Belarus tərəfi Rusiyanın əyaləti statusunda vahid dövlətin yaradılması ideyasını dəstəkləmir. Hesab edirik ki, Rusiyanın istəklərinə uyğun ittifaq dövlətin yaradılması ehtimalları ABŞ-ı ciddi narahat etməyə bilməz. Çünki, bununla Rusiya postsovet məkanında yeni presidentin əsasını qoymuş olar. Belə ki, bu, ABŞ-da Rusiyanın postsovet məkanının yenidən öz nəzarəti altında birləşdirməsi cəhdi kimi qiymətləndirə bilər. Bu baxımdan, Rusiya-Belarus ittifaqı ideyası Qərbdə ciddi narahatlıqla qarşılır. Belarusun Rusiyanın təsir orbitindən dönməz şəkildə uzaqlaşdırılması istiqamətində kompleks addımlar reallaşdırılmaqdadır. Bu addımların arsenalına həmçinin, Belarusa qarşı sanksiyaların tətbiq olunması da daxildir. Ümumiyyətlə, Belarusun hazırkı vəziyyəti onu bir növ manipulyasiya aləti kimi nəzərdən keçirməyə əsas verir. Rusiya Belarusu özünün Qərbi Avropa ilə ABŞ-la müxtəlif istiqamətli qarşıdurmasında fəal oyunçuya çevirməyə çalışır. Qərb də öz növbəsində Belarusla müəyyən yaxınlaşmaya nail olmaqla, onun ərazisini Rusiyaya qarşı bir platsız kimi istifadə etməyə çalışır. Təbii ki, müşahidələrimizə əsasən qeyd edə bilərik ki, Belarus özünü sadəcə passiv təsir obyektinə kimi aparmaqda maraqlı deyil və bəzən təsirli manevrlər etməyə nail olur. Əksər hallarda Rusiyanın özündə belə Belarus prezidenti A. Lukaşenkonun siyasətinin xarakterini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkilir. Təbii ki, Belarus tərəfindən belə reallığın yaradılması məqsədli xarakter daşıyır və artıq qeyd etdiyimiz kimi, bunu onun geosiyasi manevrləri kimi nəzərdən keçirmək olar. Belarus konkret məqamlarda Rusiyaya təsir etmək məqsədi ilə Qərblə dialoq axtarışı imitasiyası taktikasını tətbiq edir. Əksinə Qərbin mövqelərinə təsir etmək məqsədi ilə Rusiya ilə daha yaxınlaşmaq təşəbbüsləri ilə çıxış edir.

ABŞ-ın başlıca strateji maraqları

ABŞ-ın geosiyasi imperativləri içərisində mərkəzi yeri Arvasiyaya nəzarət imkanları əldə etmək tutur. Deməli, iqtisadi göstəricilərinə, demoqrafik resurslarına, ən əsası isə, buradakı dövlətlərin siyasi-hərbi potensiallarına görə Avrasiya dünyaya və regional rəqəbat subyektlərinin başlıca hədəfi rolunda çıxış etməkdədir. Bu baxımdan, postsovet məkanının geosiyasi əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirmək üçün ciddi əsasın olduğunu qeyd etmək olar. Çünki, postsovet məkanı Avrasiya qitəsinin mərkəzində yerləşir. Məhz Avrasiya qitəsində mərkəzi mövqeyinə görə postsovet məkanı bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Belə mövqe postsovet məkanını gərgin geosiyasi oyunlar meydanına çevirməklə yanaşı, həmçinin ona müxtəlif geosiyasi layihələrə integrasiya üçün unikal imkanlar verir. Lakin maraqlar müxtəlif olduğuna görə, bu nəhəng geosiyasi məkanın vahid iqtisadi, hərbi-siyasi, texnoloji və mədəni layihə ətrafında integrasiyası mümkünsüz görünür. ABŞ-ın regionda strategiyasının əsas istiqamətlərindən birini Rusiyanın mənfə, aqressor imicinin formalaşdırılması təşkil edir [2, s.162]. Demək olar ki, bütün keçmiş sovet respublikalarında bu istiqamətdə kompleks işlər aparılmaqdadır.

SSRİ-nin mövcudluğu dönməndə regiona çıxış imkanlarına malik olmayan ABŞ və Qərbi Avropa dövlətləri imperiyanın süqutundan sonra regiona münasibətdə sözün əsl mənasında geosiyasi və geoiqtisadi ekspansiyaya başladılar. Təbii ki, Xəzər hövzəsi regionu enerji ehtiyatlarının miqdarına görə ABŞ üçün Fars körfəzindən üstün ola bilməz. Belə ki, regionun karbohidrogen ehtiyatları bütövlükdə Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin ehtiyatlarından 20-25 dəfə azdır.

Buna baxmayaraq, dünya enerji bazarı üçün regionun enerji ehtiyatlarının əhəmiyyəti kifayət qədər yüksək qiymətləndirilir. Hətta, regionda gələcəkdə Səudiyyə Ərəbistanının ehtiyatlarına bərabər əlavə enerji resurslarının aşkarlana bilmə ehtimalları da proqnozlaşdırılır [4]. Aydındır ki, Xəzər hövzəsi regionunda ABŞ-ın maraqları təkcə enerji məsələsi ilə bağlı deyil. Çünki, Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatları hesabına Avropa Rusiyadan olan enerji asılılığını qismən azalda bilər. ABŞ üçün prioritet məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, regiona maksimum xarici sərmayyələrin cəlb olunmasını təmin etməklə, onların vasitəsilə əraziyə nəzarət rıçaqlarına sahib olsun. Bununla da, Rusiyanın regionda nəzarət və təsir imkanlarını tamam aradan qaldırmaq niyyətində olan ABŞ, Sovetlər Birliyinin dünya siyasi xəritəsindən silinməsindən dərhal sonra bu regionu da özünün üstün maraqları zonası kimi nəzərdən keçirməyə başlamışdır. Bununla da, qeyd etmək olar ki, ABŞ-ın postsovet məkanında enerji maraqlarının istinad nöqtəsi məhz Xəzər hövzəsi regionunda yerləşir. Xəzər hövzəsi dövlətlərinin Qərbin çoxsaylı meqalayihələrinə cəlb edilməsi istiqamətində fəal işlərin aparılmasının motiviasiyası da məhz Rusiyanın “geri dönüş” imkanlarını tamam məhdudlaşdırmaqla bağlı idi.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, SSRİ-nin süqutundan dərhal sonra ABŞ postsovet məkanında mövcudluğunun etibarlı təmin olunması istiqamətində çoxvektorlu strategiyayı işə salmışdır. Bu strategiyanın arsenalında ən müxtəlif vasitələr yer almışdır. Postsovet ölkələrinə siyasi, iqtisadi, humanitar dəstək mexanizmlərinin köməyi ilə ABŞ bütövlükdə özünün total nəzarət rıçaqlarına sahib olmasını təmin etmək istəyirdi. Belə ki, hələ 1992-ci ilin oktyabrında ata C. Buşun təşəbbüsü ilə hazırlanmış yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrdə “Azadlığın dəstəklənməsi” adlı qanun layihəsi Konqress tərəfindən qəbul olunmuşdur. Layihəyə əsasən postsovet ölkələrinə birbaşa və Beynəlxalq Valyuta Fondu vasitəsilə ABŞ hökumətinin yardımı planlaşdırılmışdır [6]. Demokratlardan olan B.Klintonun hakimiyyətə gəlməsilə postsovet ölkələrinə münasibətdə ABŞ-ın xarici siyasi strategiyasının yeni mərhələsi başlamışdır. B. Klinton öz hakimiyyəti dövründə postsovet ölkələrinin ABŞ üçün yüksək siyasi və iqtisadi əhəmiyyət kəsb etmələrini məsələsini daha fəal şəkildə aktual saxladı. Bu müstəvidə əsasən Xəzər hövzəsi dövlətləri ilə sıx siyasi və iqtisadi əlaqələrin qurulması prioritet kimi nəzərdən keçirilirdi. B.Klinton administrasiyası ABŞ-ın Xəzər hövzəsi regionunda üstün maraqlarını zəngin karbohidrogen ehtiyatları ilə bağlı olduğunu bəyan edirdi. 1999-cu ildə ABŞ Konqressi tərəfindən qəbul olunmuş “İpək yolu strategiyası haqqında akt”da ABŞ-ın postsovet məkanında geosiyasi və geoiqtisadi prioritetlərinin konturları bir daha dəqiqləşdirilmişdir [7]. Ümumiyyətlə, ABŞ-ın Xəzər hövzəsi regionunda özünün liderlik mövqelərinin təmin olunması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində bütün mümkün vasitələrin tətbiqini məqbul sayırdı. Bu istiqamətdə ən səmərəli strategiya kimi isə region dövlətlərinin qərb cəmiyyətinə institusional integrasiyasını şərtləndirməni nəzərdən keçirirdi.

Kiçik C.Buşun hakimiyyətə gəlişindən sonra rəsmi Vaşinqton üçün mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edən Qara dəniz-Xəzər regionu enerji nəqli dəhlizinin formalaşdırılması istiqamətində hərəkətlənmə müşahidə olunmağa başladı. Bu strategiyanın həyata keçirilməsində Gürcüstan və Azərbaycan regionda istinad nöqtəsi kimi dəyərləndirilirdi.

Xəzər hövzəsi regionunda ABŞ-ın yüksək enerji maraqlarının olmasına baxmayaraq, onun dənizin statusu məsələsində prinsipial mövqeyi müşahidə olunur. Bildiyimiz kimi, Xəzər hövzəsi regionun başlıca ziddiyyətli məsələsi Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyənləşməməsi ilə bağlıdır. Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi istiqamətində real addımların atılması region dövlətləri qədər, burada enerji maraqları olan ABŞ üçün də əhəmiyyətlidir. Belə ki, karbohidrogen yataqlarının maksimum səmərəli işlənilməsi və enerji daşıyıcılarının optimal nəqli birbaşa Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi məsələsinə bağlıdır. Bu məsələdə ABŞ-ın çox da maraqlı görünməməsinin səbəblərini bir sıra məqamlarla əlaqələndirmək olar. Ən başlıca

məqam isə onunla bağlı ola bilər ki, ABŞ Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsindən Rusiyanın daha çox geosiyasi və geoiqtisadi dividend qazanacağından ehtiyatlanır. Təhlillərimiz bu versiyanın müəyyən real əsaslara söykəndiyini isbatlayır. Birincisi, həqiqətən də, Xəzərin sektoral bölgüsündən Rusiyaya daha arıq pay düşəcəyini müəyyənləşdirmək çətin deyildir. Bu da Rusiyaya daha artıq gəlirlər əldə etməyə imkan verəcəkdir. İkincisi, güman ki, regionda cərəyan edən proseslərdə Rusiyanın təsirli izi haqqında ABŞ rəsmi dairələrində aydın təsəvvürlər mövcuddur. Bu baxımdan, ABŞ-da hesab olunur ki, Xəzərin hüquqi statusunun müəyyən edilməsi istiqamətindəki danışıqlar Rusiyanın üstün mövqeyi fonunda Qərbin maraqlarına cavab verməyəcək nəticələrə gətirib çıxara bilər. Qeyd etdiyimiz kimi, ABŞ Xəzər hövzəsi regionunu özünün milli maraqları zonası elan etməklə, buradakı proseslərə biganə qalmayacağını birbaşa bəyan etmiş oldu. Bu baxımdan, ABŞ Xəzər hövzəsi regionunda, konkret olaraq, dənizin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi məsələsində öz maraqlarına cavab verəcək qəti addımların atılmasını şərtləndirə bilmədiyindən, hələlik “status-kvo” vəziyyətindən məmnun qaldığını ehtimal etmək olar. Çünki, Rusiya Xəzərin hüquqi statusunun öz maraqları dairəsində müəyyənləşməsinə nail olacağı halda ABŞ-ın və Qərbi Avropanın regiondan sıxışdırılıb çıxarılması üçün əlavə imkanlara sahiblənmiş olacaqdır. Ümumiyyətlə, isə Xəzərin statusu məsələsinin də bir növ ABŞ-la Rusiya arasında ziddiyyət düyününə çevrildiyi müşahidə olunmaqdadır. ABŞ bütün vasitələrlə regionun bütün enerji infrastrukturuna nəzarət rıçaqlarını ələ alaraq, Rusiyanın enerji sahəsindəki imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırmağa çalışır. ABŞ-ın Xəzər dənizində özünün hərbi mövcudluğunu təmin etməsi istiqamətində zaman-zaman müəyyən cəhdlər etməsi Rusiyanı xüsusilə ciddi narahat edən məqamlardandır.

Nəticə

Beləliklə, SSRİ-nin süqutundan sonra postsovet məkanında ABŞ-ın və Qərbdəki müttəfiqlərinin maraqlarının reallaşdırılması üçün yeni imkanlar meydana gəlmişdir. Postsovet məkanı bir sıra mühüm parametrlərinə görə ABŞ-ın global liderlik strategiyasının həyata keçirilməsi üçün olduqca əhəmiyyətlidir. ABŞ postsovet məkanında həm ciddi geoiqtisadi, həm geosiyasi maraqlara malikdir. Bu baxımdan, SSRİ-nin süqutunun ilk illərindən ABŞ regionla bağlı maraqlarının təmin olunması istiqamətində ciddi addımlar atmağa başlamışdır. Təbii ki, Rusiya da öz növbəsində kənar güclərin regionda fəallaşmasının qarşısını almaq üçün bütün mümkün vasitələrdən yararlanmağa çalışmışdır. ABŞ-ın Rusiyadan üstün cəhəti ondan ibarət olmuşdur ki, o, postsovet məkanı ilə bağlı konkret fəaliyyət strategiyasına malik olduğu halda, Rusiya situativ davranmışdır. Buna baxmayaraq, bu gün postsovet məkanında ABŞ-Rusiya qarşılıqlı dəfətmə strategiyası davam etməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Зобова Л. Л. Постсоветское пространство: terranullius // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2014, №35(272), с. 59-65
2. Изворска А. В. Информационная война на постсоветском пространстве // Вестник Ростовского социально-экономического института. 2016, Выпуск № 2 (апрель - июнь), с. 159-163
3. Mackinder H. J. «The Geographical Pivot of History». The Geographical Journal, Vol. 23, No. 4. (Apr., 1904), pp. 421-437
4. Mann S. Ambassador, Senior Advisor Caspian Basin Energy Diplomacy, Department of State. Update on Caspian Basin Energy Policy // Foreign Press Center Briefing. Washington, DC. October 18, 2002, P.33-39
5. Tayyar Arı. Uluslararası ilişkiler və dış politika. Bursa, MKM Yayıncılık, 2008, 608 s.
6. The Freedom Support Act, www.house.gov
7. Silk Road Strategy Act of 1999, www.house.gov
8. <http://www.politictime.ru/potis-918-1.html>
9. <http://inosmi.ru/sngbaltia/20140116/216570118.html> (müraciət tarixi: 04.03.2016)
10. http://www.kreml.org/opinions/139729166?user_session=9280242131910f0b3aad30c85348909d (müraciət tarixi: 04.03.16)
11. http://belarus.mid.ru/spravocnye-materialy/-/asset_publisher/9CH6VzS6hIWV/content/rossijsko-belorusskie-otnosenia (müraciət tarixi: 04.03.16)
12. <http://www.belaruspartisan.org/bp-forte/?page=100&news=9477> (müraciət tarixi: 04.03.16)

САБИНА ГАРАШОВА

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ И ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ
США НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ.

АННОТАЦИЯ

В научной статье анализируются политические и экономические интересы США на постсоветском пространстве. Отмечается, что после распада Советского союза началась ожесточенная борьба за влияние и контроль на постсоветском пространстве. Характерной чертой современности также является то, что новая система международных отношений находится на стадии формирования. Соответственно границы влияния сильных держав мира все еще не определены. Поэтому не возможно более детально охарактеризовать формат новой системы международных отношений. Сегодня идет бескомпромиссная борьба за влияние в важных регионах мира. Естественно основными сторонами этой борьбы являются Россия и США.

Ключевые слова: США, Россия, СССР, постсоветское пространство, энергия, интересы, борьба, стратегия, внешняя политика.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.07.2017

Redaksiya heyətinin 07.09.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Rəyçi: dos., s.e.f.d. K.C.Məmmədov

HÜSEYN BAHAR VAQİF qızı
s.e.f.d., Bakı Dövlət Universiteti
“Diplomatiya və müasir integrasiya
prosesləri” kafedrasının müəllimi
e-mail: huseynbahar@yahoo.com

UOT 327; 339.9

TÜRK-AMERIKAN MÜTTƏFİQLİYİ: MƏQSƏDLƏR, PROBLEMLƏR, PERSPEKTİVLƏR

XÜLASƏ

Məqalədə Türk-Amerikan müttəfiqliyi məqsədlər, problemlər və perspektivlər nöqteyi-nəzərindən araşdırılmışdır. Bu müttəfiqliyin tarixçəsi II Dünya müharibəsindən başlamış və müasir dövrə qədər davam etməkdədir.

4 aprel 1949-cu ildə NATO-nun qurulması ilə Türk-Amerikan münasibətlərində dəyişikliklər başlamışdır. Türkiyənin Sovet Rusiyası ilə münasibətləri dəyişməməklə yanaşı T. Özal dövrü Türkiyənin iqtisadi böhrandan çıxması və Amerikaya daha yaxın müttəfiq olması dövrü kimi bilinir. Türkiyə-ABŞ müttəfiqliyini əngəlləyə bilən qüvvələrin əsasında erməni və yunan lobbisi durur. 2002-ci ildə Türkiyədə iqtidara gələn AKP dövlətin xarici siyasətində kifayət qədər dəyişiklik etdi. Buna təkan verən isə II sentyabr hadisələri və ardından 2003-cü ildə Türkiyə ilə yaşanan böhrandır.

Səfər zamanı Obama Türkiyəni erməni məsələləri ilə razılığa gəlməyə çağırır. Bundan əvvəl, 2008-ci ildə ABŞ-da prezident seçkiləri zamanı, o, “erməni soyqırımı bir iddia, bir şəxsi rəy və ya bir fikir deyil, geniş tarixi sübut ilə dəstəklənir” söyləyərək ABŞ prezidenti Corc W. Buşu tənqid etmişdir. O, bu məsələ ilə bağlı öz şəxsi rəyinin dəyişməz olaraq qaldığına işarə edərək, Ankara və Yerevanın tezliklə diplomatik heyətin mübadiləsinə və sərhədlərin yenidən açılmasına nail olacaqlarını bildirmişdir. Aprel 2010-cu ildə Vaşinqton nüvə proqramına görə İrana qarşı sanksiyaların yeni mərhələsini sürətləndirdi. Türkiyə, Hindistan və Çin kimi böyük güclər Tehrana qarşı sanksiyaların yeni mərhələsinə qarşı olduqlarını bildirdilər. Nəticədə, ABŞ Konqresi Türk hərbi tərəfinə edilən silah satışını təxirə saldı.

Məqalədə bu iki ölkə arasında müttəfiqlik zəminində atılan addımlar və siyasi müzakirələr haqqında məlumat verilmişdir. Məqalədə ABŞ-Türkiyə münasibətləri təhlil edilir, ABŞ maraqları, xüsusilə Yaxın Şərq perspektivi öyrənilir. O cümlədən, Türkiyə və ABŞ arasında ikitərəfli münasibətlərin vəziyyəti təhlil olunur. Bu da AKP hakimiyyətə gəldikdən sonra Obamanın xarici siyasətinin tədqiqat istiqamətlərinə aiddir.

Türkiyənin regionda Amerikanın müttəfiqi olmasına əngəl törədən amillər də məqalədə öz əksini tapmışdır. Bu problemlərdən erməni soyqırımı və kürd PKK təşkilatının fəaliyyətlərini göstərmək olar.

Açar sözlər: müttəfiqlik, məqsəd, problem, perspektiv, Türkiyənin xarici siyasəti, Türkiyə-ABŞ münasibətləri, AKP, Orta Şərq, ABŞ-ın xarici siyasəti, NATO, T. Özal, 4 aprel 1949-cu il, kürd PKK təşkilatı, 11 sentyabr

II Dünya müharibəsindən sonra Türk-Amerikan münasibətləri iki əsas hissəyə ayrılır. 1945-60-cı illərdə bu münasibətlər ayrılmaz, sağlam və tam bir xarakter daşıyır. Bu illərdə həmin müttəfiqliyi poza biləcək hər hansı bir ciddi anlaşılmalıqlıq və problem ortaya çıxmamışdır. Bu münasibətlər həqiqi mənada bir ittifaq münasibətləri olmuş, Amerika, Türk xarici siyasətinin ən qüvvətli ünsürü olmuşdur. NATO belə Türkiyə üçün Amerika demək idi.

4 aprel 1949-cu ildə NATO-nun qurulması və bu ittifaq sistemi ilə ABŞ-ın ittifaq sistemini mənimsəməsi şübhə yox ki, ən çox Türkiyə üçün sevindirici olmuşdur. Bunun üçün Türkiyə qurulduğu gündən etibarən bu sistemə qatılıb, ABŞ-ın ittifaqına nail olmaq üçün çalışmışdır. Bu çalışmaların nəticə verməsi üçün Türkiyə bir neçə ilini qurban verməli oldu.

Türkiyə Böyük Millət Məclisi 1952-ci il 14 fevral tarixində Türkiyənin NATO-ya qatılmasına qərar verdi.

1960-cı ildən etibarən Türk-Amerikan münasibətlərində dəyişikliklər başlamışdır. 1960-80-cı illər Türk-Amerikan münasibətlərində qarışıqlıqlar və böhranlar dövrü olmuşdur. Əsasən iki böyük hadisə - Amerikanın iki böyük xətası: 5 iyun 1964-cü il Consonun məktubu və 1975-78 embarqosu Türk-Amerikan münasibətlərinə mənfi təsir göstərmişdir. Bu təsirlər isə Türk xarici siyasətində köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən Türkiyənin Orta Şərq siyasəti eyni təsirlərlə yeni şəkil almağa başlamışdır.

Bu məktub öz xarakterinə görə daha çox ultimatum oxşayırdı. Bununla bərabər məktub açıqlanmamış olduğuna görə şiddətli təpki özünü daha sonradan göstərməyə başladı. Bu məktub haqqındakı dedi-qodular bir xeyli çoxalmış və ən azından Türkiyənin Kiprə müdaxilə etməsinə Amerikanın mane olduğu bir çox dövrlərdə bilinirdi. Consonun bu məktubu Türk-Amerikan münasibətlərinə çox ağır təsir göstərmiş və uzun müddət davam edəcək izlər buraxmışdır.

1974-cü il Kipr hərəkətindən sonra Amerikanın 1975-in fevralından etibarən tətbiqinə başladığı və 1978-in iyuluna qədər davam edən embarqo isə 1969-cu ildəki Müdafiə müqaviləsinin Türk-Amerikan münasibətlərinə gətirdiyi sükunətə ağır bir zərbə endirmişdi. Bu embarqoya qarşı Türkiyə 1969-cu il müqaviləsini ləğv etdi və 25 iyun 1975-də Türkiyədəki bütün Amerikan təsislərini müsadirə etdi. Bundan sonra 26 mart 1976-cı ildə yeni bir müqavilə imzalandı. Lakin bu

müqavilə heç nəyi dəyişmədiyindən 29 mart 1980-cı ildə Türkiyənin müstəqillik və hüquqlarını tam mənası ilə tanıyan “Müdafiə və iqtisadi münasibətlər” müqaviləsi imzalandı.

Onu da qeyd edək ki, Türk-Amerikan müttəfiqliyinin 1960-cı ildən etibarən dəyişilməsini sadəcə Amerikanın Kipr məsələsində etdiyi iki ciddi səhvlə bağlamaq da yanlış olar. Şübhəsiz, xəta təşkil edən bu iki hadisənin çox köklü təsirləri olmuşdur. Unutmaq olmaz ki, 1960-cı illərdən etibarən dünya da dəyişməyə başlamışdır.

Türkiyənin Sovet Rusiyası ilə münasibətləri dəyişməməklə yanaşı 1980-cı ildən etibarən Türk-Amerikan münasibətlərinin yenidən yüksəlməsi müşahidə olunmağa başladı. 1980-cı ilin noyabrında Amerikada prezident seçkilərini Ronald Reyqanın qazanması və onun xarici siyasəti Türkiyə ilə Amerika arasında yeni bir yaxınlaşma dövrü açmışdır.

1980-cı il Türkiyə hərbi çevrilişi müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb oldu. Bu münasibətlər narahatlıq doğururdu və iki məqam nəzərə çarpırdı – 1) Türkiyə çevrilişi, terrora qarşı mübarizə və iqtisadi çətinliklərlə bağlı idi. ABŞ hökuməti belə hesab edirdi ki, türk əsgəri demokratik addımlar atacaqdır.

2) Sovet İttifaqının Əfqanıstanın müdaxiləsi ilə bağlı çevik hərbi qüvvələrin yaranması – 200 min nəfər ordu hissələrinin olması diqqətini çəkirdi.

1983-cü ildə Turqut Özal baş nazir olduqdan sonra “Qarşılıqlı mənfəət” siyasəti adlı mövqeyini açıqladı. Özal ifrat Qərb yönümlü siyasətçi kimi tanınırdı. Kiprlə bağlı məsələlərdə ABŞ günahı Türkiyənin üzərinə qoyurdu. ABŞ hökumətinin hərbi yardımını Yunanıstan və Türkiyəyə 7/10 nisbətində idi.

Məhz T. Özal dövrü Türkiyənin iqtisadi böhrandan çıxması və Amerikaya daha yaxın müttəfiq olması dövrü kimi daha səciyyəvidir. Amerika dövləti və hökuməti bu dövrdə Türkiyəyə hər cür iqtisadi və hərbi yardım göstərməyə hazır olduğunu dəfələrlə nümayiş etdirmişdir. Yaxın Şərqdə baş verən siyasi və hərbi hadisələr bu müttəfiqliyin daha sıx olmasını hər iki tərəfə görə edirdi. Əslində Türkiyə Amerika üçün Avropada balanslaşma siyasətini aparmaq üçün yeganə müttəfiq dövlət idi. İraqın Küveyti zəbt etdikdən sonra İraqa qarşı başlanan “Səhrada tufan” adlı geniş miqyaslı müharibədə başqalarına nisbətən Türkiyə Amerikaya daha sadıq müttəfiq olduğunu bir daha nümayiş etdirdi. Bunun əvəzində isə Amerika Kürd PKK terrorizminə qarşı Türkiyənin mübarizəsini dəstəkləməkdə bu günə qədər davam etməkdədir. 2001-ci il sentyabrın 11-də Amerikada baş vedən dəhşətli terror aktlarından bircə saat sonra Türkiyə Amerikanın antiterror əməliyyatlarını dəstəkləməyini və hətta bu yolda öz ərazilərindən istifadə etməyə razılıq verdi və hər cür hərbi və əsgəri yardım edəcəyini bəyan etdi. Müttəfiqlərin Ərəbistana qarşı apardığı antiterror əməliyyatında türk əsgərlərinin iştirak edəcəyinə Böyük Millət Məclisi öz razılığını verdi.

Türkiyə-ABŞ müttəfiqliyini əngəlləyə bilən qüvvələrin əsasında erməni və yunan lobbisi durur. Erməni soyqırımının hər hansı müzakirəsi və yaxud onun qəbul edilməsi Türkiyə ilə münasibətlərə xələl gətirə bilər.

2002-ci ildə Türkiyədə iqtidara gələn Ədalət və İnkişaf Partiyası (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) dövlətin xarici siyasətində kifayət qədər dəyişiklik etdi [1, s.323]. Belə ki, get-gedə pisləşən İsrailə münasibətlər fonunda, Türkiyənin ABŞ və Avropa dövlətləri tərəfindən terrorçu sayılan HƏMAS-la əlaqələrə girməsi, “Mavi Marmara” hadisəsi [3, s.103-154], Fələstin dövlətinin qurulması ide-yasının dəstəklənməsi [4], İran siyasəti və s. göstərdi ki, ABŞ həmişə Türkiyəni, Türkiyə də həmişə ABŞ-ı dəstəkləmir. Obama administrasiyasının Türkiyə ilə olan əlaqələrə xüsusi bir önəm verdiyi hələ seçim kampaniyasının gedişi zamanı aydın müşahidə olunmuşdur. Daha öncə qeyd etdiyimiz kimi ilk dəfə olaraq prezidentliyə namizədin xarici siyasət proqramında Türkiyə ilə əlaqədar bir bölüm yer almış, buna bağlı olaraq Kipr məsələsindən də bəhs olunmuşdur. Barak Obama və Joe Bi-den tərəfindən imzalanan mətn ikitərəfi əlaqələrin son dönəmində niyə və necə zəiflədiyini və bunu dəyişdirmək üçün edilməsi labüd olan proseslərin cəmi kimi göstərilə bilər. Sabit, demokratik və qərb yönümlü Türkiyə ilə yaxın əlaqədə olmaq ABŞ-ın beynəlxalq maraqları baxımından çox önəmlidir. İkitərəfli əlaqələr yaxın zamanda Buş idarəçiliyinin İraqa yersiz və səhv müdaxiləsi üzündən gərginləşmiş bu da PKK-nın Türkiyəyə yönəlmiş terror təhdidini artırmışdır. Bunun nəticəsində NATO üzvü və müsəlman dünyasının ən təkmil demokratiyası olan bu strateji müttəfiq qərbə qarşı dönməkdədir. Araşdırmalara görə türklərin sadəcə 12%-i ABŞ haqqında müsbət fikirlərə sahibdirlər. Barak Obama və Joe Biden birlikdə türk və Şimali İraqlı məsul şəxslərin PKK təhdidi qarşısında bir razılığa gələ bilmələri Türkiyənin ərəzi bütövlüyü təhlükəsizliyi və Şimali İraqın böyük ehtiyac duyduğu türk sərmə-yələrinin reallaşması üçün gərgin çalışdılar. Barak Obama və Joe Biden Türkiyədə demokratiya, insan haqları və söz azadlığının inkişafını və bu ölkənin Avropa Birliyinə üzvlüyünü dəstəklədi. Bunlarla bərabər Kipr məsələsinin iki toplumlu və iki bölgəli tək bir dövlət formulu ilə adil və daimi şəkildə həll olunmasının, mülkiyyət, qaçqınlar, torpaq və təhlükəsizlik problemlərinin həll olunmasına, adanın bölünməsinə və qeyri-müəyyənliyə son verilməsinə, sülh və rifahla birlikdə türk-yunan əlaqələri və Türkiyənin AB üzvlüyü müddətində maneələri aradan qaldırılmasına yol açacağı bildirilir. Bu yanaşma ABŞ-ın əvvəlcədən dəstəklədiyi Annan planı ilə ört-basdır edilir. Qeyd oluna bilər ki, Donald Trumpın iqtidara gəlməsi ilə Türkiyə ilə əlaqələr mövzusunda Vaşinqtonda pozitiv siqnallar gəlməyə başlamış, lakin bəzi mütəxəssislər qlobal maliyyə böhranı və həllini gözləyən xarici siyasət problemləri dolayısı ilə yeni idarəçiliyin türk-amerikan əlaqələri ilə normaldan da az maraqlanacağı təsbit edilmişdir. Bunun əksinə Türkiyə daxilinə bu

sürətli giriş Vaşinqtonda 2003-cü il böhrə-nindən sonra geniş müzakirə olunan “Türkiyəni kim itirdi?” müzakirəsinin əldə olunan yeni bir xarici siyasətin yaranmasının göstəricisi idi [2, s. 236].

Bu müttəfiqliyi analiz edəcək olsaq, Türkiyə ABŞ münasibətlərinin əsasını təşkil edən istər bloklararası, istərsə də regional geostratejik faktorun ilk dəfə daha irəlisinə gedildiyi və münasibətlərin əsasında kimlik, dəyərlər və rifah kimi anlayışlar da daxil edilərək genişləndirilməyə çalışıldığı nəzərə çarpır. Buna təkan verən isə şübhəsiz ki 11 sentyabr hadisələri və ardından 2003-cü ildə Türkiyə ilə yaşanan böhrandır. Prezident Trumpın bir yandan Türkiyədəki mövcud rejimin önəmini vurğulayaraq Amerikanın Türkiyəyə münasibətində təminat verirkən, digər yandan Türkiyənin müsəlman kimliyinə simvolik bir önəm verməsi son dərəcə incə bir xətt üzərində qurmağa çalışdığı tarazlığa işarə etməkdədir, bu mənada Amerikan hökumətinin müsəlman kimlik və “islamçı” siyasət ayrışdırılışının sağlam formada edib bildiyini göstərməkdədir. Burada sözü gedən mövcud siyasi rejim ortaq məxrəcindəki fərqli dini kimliklərə malik iki xalqın müxtəlif sahələrdəki iş birliyidir.

ƏDƏBİYYAT

1. 21. yüzyılda Türk dış politikasının analizi / Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi. İstanbul: Der Yayınları, 2012, 904 p.
2. Tayyar Arı. Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu. Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, 342 p.
3. Topal A.H. İsrailin Gazze Abulkası ve Mavi Marmara saldırısı // “Milletler-arası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni” dergisi. İstanbul, 2012, 32, issue 1, 103-154 p.
4. Emre A. Filistin Direnişi ve Hamas. İstanbul: DÜBAM yayınları, 2015, 67 p.
5. Həbibbəyli Ə. İ. Sivilizasiyaların kəsişməsində türk dünyası // Bakı : Elm və Təhsil, 2011, 256 p.
6. Nəsirov E. ABŞ və Dünya 11 sentyabrdan sonra. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003, 262 p.
7. Ulusel R. S. Qloballaşma və türk sivilizasiyası. Bakı, Çarşıoğlu, 2005, 152 p.
8. Arı T. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, 7. Baskı, Bursa: MKM Yayınları, 2008, 668 p.
9. Bayat A. H. Hüseyinzadə Ali Bey. Ankara: 1998, 410 p.
10. Çimen A. Tarihi Değiştiren Olaylar. 14. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, 303 p.

11. Çongar Y. Artık Sır Degil: Amerika Gizli Telgraflarında Türkiye, 1. Bas-kı, İstanbul: Hemen Kitab, 2012, 492 p.
12. Davutoğlu A. Stratejik Derinlik: Türkiyenin Uluslararası Konumu. İstan-bul: Küre Yayınları, 2001, 584 p.
13. Köni H. Soğuk Savaş ve Sonuçları // Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ankara, 1999, Vol. 5, issue 4, 83 p.
14. Shaw S., Karpat K. və b. Ortadoğuda Modernleşme. İstanbul: İnsan ya-yınları, 1995, 279 p.
15. Fukuyama F., The future of history // Foreign Affairs article, 2012, Janu-ary/February, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-01-01/future-history>
16. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York: Avon Books, 1993. 418 p.
17. Ikenberry J. G., Liberal Order and Imperial Ambition: Essays on Ameri-can Power and International Order. London: Polity Press, 2006, 300 p.
18. Ikenberry J.G., “The West: precious, not unique: civilizations make for a poor paradigm. Just like the Rest” // Foreign affairs journal, 1997, March-April, Vol. 76, No 2, 162-163 p.
19. Kurth J., “American and the West: Global Triumph or Western Twilight?” // ORBIS 2001, Vol. 45, No. 3, 333-341 p.
20. Nye J. Public Diplomacy and Soft Power,” The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 616, No. 1, 94-109 p. (March, 2008).
21. Wilkinson D. Civilizations, World Systems and Hegemonies //in World System History: The Social Science of Long-Term Change, London: Routledge, 2000, 54-84 p.
22. Official website of the President of the United States of America - www.whitehouse.gov.

ГУСЕЙН БАХАР

**ТУРЕЦКО-АМЕРИКАНСКИЙ СОЮЗ: ЦЕЛИ, ПРОБЛЕМЫ,
ПЕРСПЕКТИВЫ****АННОТАЦИЯ**

В данной статье изучается турецко-американский союз с точки зрения проблем, целей и перспектив. История данного Союза начинается со второй мировой войны и продолжается до настоящего времени.

С созданием НАТО 4 апреля 1949 года, турецко-американских отношений стала меняться. Кроме того, без изменений отношения Советской России с Турцией, Т. Озал окончил экономического кризиса в Турции и был известным как близкий союзник Соединенных Штатов. Основные силы, которые мешает Турция-американского союза это армянского и греческого лобби. ПСР Турции пришел к власти в 2002 году и изменил внешнюю политику государства. 11 сентября, а затем в 2003 году кризис с Турцией дали толчок к событиям.

Во время своего визита Обама призвал Турцию смириться со своим прошлым и его армянским вопросам. До этого, во время выборов президента США 2008 года, он критиковал тогдашнего президента США Джорджа Буша за его неспособность занять позицию и заявив, что «Геноцид армян не голословное утверждение, личное мнение или точка зрения, а широко документированный факт поддерживается подавляющей органом исторических доказательств». Он положительно ответил на объявление из источников в Анкаре и Ереване, что сделка может удариться в ближайшее время вновь открыть границу между двумя государствами, а также обмен дипломатический персонал, указав, что его собственные личные мнения по этому вопросу остается неизменной. В апреле 2010 года Вашингтон активизировал свои усилия по введению нового раунда санкций в отношении Ирана в связи с его ядерной программой. Основные силы, такие как Турция, Индия и Китай выступают против принятия нового раунда санкций против Тегерана. В результате, американский Конгресс отложил продажу оружия искомых турецкими военными.

В данной статье дана подробная информация о шагах и политических дискуссий, предпринятых на основе сотрудничества между этими двумя странами. В статье анализируется американо-турецкие отношения на современном этапе. Особенно исследуется интересы США в Среднем Востоке. В том числе раскрывается статус двусторонних отношений между

Турцией и США. Сюда так же относится исследования направления внешнеполитического курса Обамы после прихода к власти АКП.

В статье также отражены факторы, препятствующие сотрудничеству Турции с Америкой в регионе. Среди этих проблем можно отметить армянский геноцид, а также деятельность курдской организации РПК.

Ключевые слова: союз, цель, проблема, перспектива, Внешняя политика Турции, Турецкое - Американские отношения, ПСР, Средний Восток, Внешняя Политика США, НАТО, Т. Озал, 4 апреля 1949 года, курдской организации РПК, 11 сентября

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 04.07.2017

Redaksiya heyətinin 07.09.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Rəyçi: dos., h.e.f.d. M.V.Babazadə

MƏMMƏDLİ NURAN NATİQ qızı
doktorant, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: nuranmammedli@gmail.com

UOT 329

DEMOKRATİKLƏŞMƏ PRİNSİPLƏRİNİN VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA ƏSAS ROLU

XÜLASƏ

Dövlət və vətəndaş cəmiyyəti üçün demokratikləşmə əsas prinsip hesab olunur. Bu baxımdan demokratiya hər şeydən əvvəl dövlət forması, xalqın hakimiyyət mənbəyidir. Demokratiyanı siyasi sistem formalaşdırır və onun dayanıqlı olması üçün isə vətəndaş mövqeyi, vətəndaş cəmiyyəti, eləcə də hüquqi dövlətin mövcudluğu zəruridir.

Açar sözlər: demokratikləşmə, vətəndaş cəmiyyəti, siyasi proses, QHT(qeyri-hökumət təşkilatları)

Demokratiya ilk olaraq özünü sistemli şəkildə Afina şəhər-dövlətində, daha sonra isə onun davamı kimi, Romada təcəlli etmişdir. Demokratiyanı bu gün bütün dünyanı əhatə etməyə çalışan və getdikcə güclənən hərəkət kimi təsəvvür etmək lazımdır [3, s.266]. Demokratiya əmlakın mövcudluğunu, mülkiyyət anlayışını bütün adamlar üçün aydın etdiyi kimi, siyasi hüquqlar anlayışını da hər bir vətəndaşın şüuruna çatdırır. Demokratiya öz yayılmasına görə xeyli dərəcədə demokratik ideya və prinsiplərin diffuziyaya uğramasına borcludur,ancaq diffuziya da bu hadisələrin tam izahını verə bilmir. Demokratiyanın elə ibtidai formaları da mövcud olmuşdur ki, sonralar bu formalar üzərində edilmiş təkmilləşmələr nəticəsində əvvəl Afina, sonra Roma, ən sonda isə müasir dövrün demokratik respublikalarını misal kimi göstərmək şansını əldə etmişik [3, s.267]. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti isə bütün insanlara, qadınlara belə, demokratiyanın beşiyi sayılan bir çox Qərb ölkələrindən daha erkən, seçkidə iştirak etmək hüququnu 1918-ci ildə tanımışdır. Anoloji hadisə ABŞ-da 1920-ci ildə baş vermişdir

Demokratiyanın inkişafını təşkil edən əsas göstəricilərindən biri onun siyasi institutlarının bir-birilə əlaqəli şəkildə mövcud olmasıdır. Demokratiya ilk növbədə “bərabərlik məntiqi” prinsipi üzərində qurulur. Yəni burada bütün insanların bərabərliyi əsas götürülür. Bununla bağlı vaxtilə Fukidid yazırdı: “Bu quruluş ona görə demokratik quruluş adlanır ki, o, vətəndaşların azlığına deyil, çoxluğuna əsaslanır” [6, s.214]. 20-ci əsrin başlanğıcından əvvəl az qala bütün nəzəriyyə və praktikada şəxsiz üstünlük qeyri-demokratik sistemlərə verilirdi. Demək olar ki,

bu yaxınlara qədər də insanların böyük kütləsi, hətta elə dövrlər olub ki, insanların hamısı, qeyri-demokratik idarəetmə sistemlərinin tabeçiliyində olub. Qeyri-demokratik idarəetmə sistemlərinin, xüsusilə avtoritar və totalitar rejimlərin başçıları öz hakimiyyətlərinə legitimlik qazandırmaq üçün qeyd edirdilər ki, xalqın böyük əksəriyyəti bacarıqlı deyil, buna görə də onların hər biri hakimiyyətin və hökumətin idarə edilməsində iştirak etmək üçün səriştəli deyillər. Ona görə də hakimiyyəti xalq özü bir neçə nəfərdən ibarət qrupa, ya da bir nəfərə həvalə etməli və ona inam bəsləməlidir. Qeyd edək ki, daim demokratiya öz inkişafının qarşısında ona əks mövqedə duran anti-demokratik rejimləri görmüşdür. J.J.Russo özünün “İctimai müqavilə və ya siyasi hüququn prinsipləri” əsərində demokratiyanı aşağıdakı kimi xarakterizə edir: “Demokratik idarəçilik və ya xalq hakimiyyəti qədər vətəndaş müharibəsi və qarışıqlığa əlverişli olan başqa bir idarəçilik forması yoxdur. Çünki bu idarəçilik forması qədər tez bir şəkildə dəyişikliyə məruz qalan və varlığını qorumaq üçün ayıq və cəsur olması tələb olunan başqa bir idarəçilik yoxdur. Xüsusən də, belə bir şərait içində vətəndaşın güclü və əzmli olması vacibdir. Tanrılardan ibarət bir xalq mövcud olsaydı, demokratiya ilə idarə oluna bilərdi. Belə mükəmməl idarəçilik forması insanlara uyğun deyil” [1, s.82-83]. Azərbaycanda demokratikləşmə prosesini, onun SSRİ dağıldıqdan sonra necə bir vüsət aldığını xarakterizə edərkən bu proseslə bağlı Azərbaycanın tanınmış elm xadimi, akademik Ramiz Mehdiyevin özünün müəllifi olduğu “Demokratiya yolunda: irs haqqında düşünərkən” adlı əsərindən istinad etmək çox vacibdir. O, Azərbaycan kimi ölkələrin demokratikləşmə prosesini dünya sferasında demokratiyanın “üçüncü dalğası” olaraq xarakterizə edir [7, s.128].

XVIII-XIX əsrlərdən başlayaraq «vətəndaş cəmiyyəti» anlayışı insanların digər birlik formalarından ayrıca öyrənilməyə başlanıb. Məlum olduğu kimi bu cəmiyyətin gerçəkləşməsi üç tarixi mərhələdən keçib. Vətəndaş cəmiyyətinin inkişafında üçüncü mərhələ müasir dövrü - XX əsr və XXI əsrin əvvəllərini əhatə edir. Bu dövrdə isə vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət bazar iqtisadiyyatı, demokratiya, millət ideyası, milli dövlət ümumbəşəri sərvətə çevrilib. Siyasi plüralizm, söz, fikir, mətbuat azadlığı, çoxpartiyalı sistem formalaşılıb.

Müasir şəraitdə demokratiyanın təkmilləşdirilməsi nəticəsində parlament sistemi vətəndaş cəmiyyəti üçün xüsusi nümunə halına gəlmişdir. Belə ki, artıq vətəndaşların dövlətdə təmsil olunması kimi parlament xüsusi qurum rolunu oynamaqdadır. Parlamentarizm siyasi təsirin nümayəndəli formalarının üstünlüyü liberal demokratiyanın dördüncü əsas cəhətidir. Postsovet transformasiya prosesi keçmiş sovet respublikalarında mürəkkəb hadisə kimi qəbul edilir. Burada imkanların və gerçəklərin toqquşması baş verir, yeniliklər köhnəliklə dramatik halda mübarizə aparır və çoxdan arzuladığınız şeylərə öyrəşməli olursan. Bu cür arzulanan dəyərlər sırasında vətəndaş cəmiyyəti, yəqin ki, xüsusi yer tutur [1, s.21].

Vətəndaş cəmiyyətinin əsas atributiv xüsusiyyətlərini belə ifadə etmək olar: 1) dövlətin və siyasi hakimiyyətin bütövlükdə xalqın və ayrılıqda vətəndaşın qarşısında məsuliyyəti; 2) vətəndaşların bərabərhüquqluluğu və onların cəmiyyətin idarə olunmasında geniş iştirakı, ictimai sektorun yüksək inkişafı; 3) insanın hüquq və azadlıqlarının dövlət tərəfindən etibarlı müdafiəsi, vətəndaşların siyasi iradəsinə hörmət; 4) insanların vətəndaş fəallığı və təşəbbüskarlığı, onların özünüifadəyə və özünütəsdiqə meylliliyi; 5) qanunun aliliyi şəraitində hamının və hər kəsin qanun qarşısında məsuliyyətliliyi; 6) vətəndaş və şəxsi ləyaqət hissinin yüksək inkişafı və onların sivilizasiyalı üsullarla müdafiə etmək bacarıq və imkanların mövcudluğu [5, s.30].

Hal-hazırkı şərait həm də özü ilə hüquqi dövlət anlayışının həm nəzəriyyədə, həm də praktikada işlədilməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, demokratiyanın təkmilləşdiyi və bununla bərabər vətəndaş cəmiyyətinin ona müfəviq olaraq inkişafı özündə hüquqi dövlət modelini də xarakterizə etmişdir. Hüquqi dövlətin yaradılması insan hüquq və azadlıqlarının maksimal təminatı vətəndaş qarşısında və vətəndaşın dövlət qarşısında məsuliyyəti, qanunun nüfuzunun yüksəldilməsi və hüquq-mühafizə orqanlarının effektiv işi ilə əlaqəlidir.

Demokratik dəyərlərin təşəkkül tapmasının ən vacib meyarlarından biri də vətəndaş cəmiyyəti ideyasının gerçəkləşməsidir. Hüquqi-demokratik dövlət fərdi azadlığın və hüququ təmin etməklə yanaşı, vətəndaş cəmiyyətinin normal mövcudluğu və fəaliyyəti, onun başlıca təsisatları, prinsipləri və dəyərləri üçün də təminat yaradır.

Dövlətin hər hansı formada iştirak etmədiyi vətəndaş cəmiyyəti ictimai həyatı təşkil edən sferaya çevrilməklə, demokratik dövlətin ən mühüm şərtlərindən biri rolunda çıxış edir. Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişaf dərəcəsi hər bir dövlətdə demokratiyanın inkişaf səviyyəsini əks etdirir. Bu cəmiyyətin formalaşmasını şərtləndirən birliklər vətəndaşlar qrupunun təzahürü ilə yaranır. Bu mənada ölkədə vətəndaşların könüllü birliyini və müəssisələrini özündə birləşdirən ictimai «şəbəkə» rolunu oynayan vətəndaş cəmiyyəti eyni zamanda, inkişaf etmiş demokratik cəmiyyətin əlamətidir. Vətəndaş cəmiyyətini təşkil edən birliklər vətəndaşların iqtisadi, hüquqi, mədəni və digər mənafeələrinin geniş dairəsini əks etdirir, bu mənafeləri təmin etmək məqsədilə yaradılır [3, s.87].

Vətəndaş cəmiyyəti elə bir sahədir ki, burada vətəndaşlar dövlətdən fərqli birgə fəaliyyət göstərə bilərək öz maraqlarından çıxış edə bilirlər. Vətəndaş cəmiyyətinin əsasını maraqların birliyi, şəxsi mülkiyyət təşkil edir. Ümumiyyətlə, daha lokanik şəkildə bildirsək, vətəndaş cəmiyyəti özündə siyasi subyektlərin maraqlarını cəmləşdirir.

Vətəndaş cəmiyyəti öz-özünə inkişaf edən bir sistemdir. Bununla yanaşı, yüksək inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, vətəndaş cəmiyyəti yalnız

onun üçün müəyyən əlverişli şərait yaradıldığı təqdirdə daha uğurlu və səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərir, inkişaf edir. Belə bir şəraiti, dövlət vasitəsilə cəmiyyətin özü yaradır. Dövlət vasitəsilə dedikdə, lazımı qanunların yaradılması, demokratik strukturların formalaşdırılması, dövlətin hamılıqla qəbul olunmuş norma və prosedurlara ciddi riayət etməsi nəzərdə tutulur.

Vətəndaş cəmiyyətinin sosial fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biri vətəndaşın sosial, psixoloji inkişafının, daxili azadlığının, digər vətəndaş cəmiyyəti institutuna qoşularkən öz fəaliyyət bacarığının daha yüksək səviyyədə olmasıdır. Daha yaxşı inkişaf etmiş yeni cəmiyyət strukturunu az müddət ərzində yaratmaq mümkün deyil, bu, obyektiv proses olduğu üçün buna zaman lazımdır [5, s.94].

Vətəndaş cəmiyyəti ideyası istənilən bütün digər hallarda dövlət qurumlarından kənarda duran bütün təşkilatları və birlikləri əhatə edir. Siyasi elmdə bunlar maraqlar üçün yaradılan birliklər adlandırılır. Qeyri-hökumət təşkilatları ilə birlikdə buraya həm də həmkarlar ittifaqları, assosiasiyalar, peşə kollegiyaları və sindikatları, sosial-siyasi yönümlü ticarət palataları daxildir. Həç bir sosial-siyasi məqsədləri və proqramları olmayan birliklərin geniş əhatəsi də vətəndaş cəmiyyətindən kənar deyildir - tələbə, idman və mədəniyyət cəmiyyətləri də bu cəmiyyətin elementləri sayılırlar. Müasir dövrün əsası sayılan demokratikləşmə şəraitində vətəndaş cəmiyyəti getdikcə dövlətlə şəxsiyyət arasında əlaqələndirici kimi çıxış etməyə başlamışdır [3, s.103].

Tarixi təcrübə sübut edir ki, demokratikləşmə prosesinin sürətlənməsi təkcə iqtisadi inkişaf deyil, həm də cəmiyyətdə sabitliyin, hüquq qaydalarının, qanunçuluğun gücləndirilməsi, bir sözlə, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna yönəlmiş islahatların dərinləşdirilməsi ilə şərtlənir. Prezident Administrasiyasının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyev «Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti» əsərində bu məqama toxunaraq xüsusi vurğulayır ki, respublikamız demokratikləşməyə və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna xidmət edən islahatları uğurla gerçəkləşdirmişdir [5, s.306].

Müstəqil Azərbaycanda ictimai həyatın demokratikləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri məhz vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişaf etdirilməsidir. Bu istiqamətdə mühüm addımlardan biri də «üçüncü sektor»un - qeyri-hökumət təşkilatlarının formalaşması və inkişafı üçün münbit şəraitin təmin olunmasıdır. Çünki qeyri-hökumət təşkilatları vətəndaş cəmiyyətinin əsas institutlarından biridir. 1995-ci ildə ölkədə demokratik inkişafın təməlini qoyan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbulu qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətində irəliyə doğru dönüş nöqtəsi oldu. 2000-ci ildə isə Milli Məclis tərəfindən «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» qanunun qəbul edilməsi ilə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafında mühüm rol oynadı [5, s.286]. Bu qanuna əsasən, ictimai birlik - təsis sənədlərində müəyyən olunmuş

məqsədlərlə ümumi maraqlar əsasında birləşmiş bir neçə fiziki və (və ya) hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə yaradılmış könüllü, özünüidarədən, öz fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan qeyri-hökumət təşkilatıdır. QHT-lərə dövlət dəstəyini rəsmiləşdirən və onların QHT-lərin tərəfdaş kimi tanınmasını rəsmiləşdirən və onların Azərbaycan cəmiyyətində yerini daha da möhkəmləndirən bu addımlar demokratik quruluşların ən mühüm atributlarından olan vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarının gücləndirilməsinə yönəlmişdir.

Azərbaycanda da cəmiyyəti narahat edən problemləri aradan qaldırmaq, ictimai maraqları uzlaşdırmaq, mənəvi tələbatları ödəmək məqsədilə vətəndaşların müxtəlif ictimai birliklər yaratmaq ənənəsi tarixən mövcud olub. Ancaq etiraf edilməlidir ki, tarixin müxtəlif mərhələlərində hələ vətəndaş cəmiyyəti kimi tam formalaşmamış ictimai birliklər müxtəlif siyasi qüvvələrin təsiri altına asanlıqla düşə biliblər. Vaxtilə bəzi qeyri-hökumət təşkilatlarının dəqiq missiyası və fəaliyyət planı olmadığından vətəndaş təşəbbüslərində fəal iştirak edə bilmirdilər. Əksər vətəndaş cəmiyyətlərin şəxsi maraqlara üstünlük vermələri onları ictimai-siyasi proseslərdən kənar qoymaqla bəzələndirib xoşagəlməz fikirlərin yaranmasına gətirib çıxarırdı. Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlətin baza prinsipləri təməlinin möhkəmlənməsində müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyasının qəbulu müstəsna rol oynadı. 1995-ci il Konstitusiyası insan hüquq və azadlıqlarının təminatı, demokratik vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunu dövlətin ali məqsədi kimi müəyyən etdi. Bu baxışın nəticəsi olaraq ölkədə müxtəlif ideologiyalara malik siyasi partiyaların fəaliyyəti bərqərar oldu. Müasir vətəndaş cəmiyyətinin əsas elementi anlamında isə qeyri-hökumət təşkilatları yeni mərhələyə qədəm qoymaqla vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında öz sözünü deyə bilib. Artıq QHT-lər milli proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsində yaxından iştirak edirlər, vətəndaşların sosial, siyasi və mədəni hüquqlarının həyata keçirilməsində daha çox yardımçı olmağa cəhd göstərirlər. Bunun nəticəsidir ki, artıq çoxsaylı QHT-lər qanunların aliliyinə, şəffaflığın təmin olunmasına ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi sahəsində ixtisaslaşıblar. Siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizədən çəkinmələri onların birbaşa nizamnamə fəaliyyətinə şərait yaradıb. Bu isə ölkənin demokratikləşməsi prosesində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolunu xeyli dərəcədə artırıb [5, s.458]. Hazırkı şəraitdə cəmiyyətin demokratikləşməsində QHT-lərin rolunu inkar etmək, demokratik institutların inkişafında onların rolunu danmaq vətəndaş cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə ədalətsiz yanaşma kimi dəyərləndirilə bilər. Çünki QHT-lər ölkədə demokratik quruluşun dəstəklənməsi və dünyəvi dövlətin qurulması, xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyinin təmin edilməsi, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi istiqamətində fəallıqlarını artırırlar. Sözsüz ki, burada QHT-lərin əsas vəzifələri ölkə Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş əsas

hüquq və azadlıqların təminatı sahəsində ictimai nəzarəti həyata keçirməkdən ibarətdir. Demokratiyanın təməl prinsiplərindən hesab olunan bərabərlik, azadlıq, yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, vicdan, tətil, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi, fikir və söz azadlığı, sərbəst toplaşmaq və sair kimi hüquqların həyata keçirilməsində ictimai birliklərin rolu danılmazdır. Bunu nəzərə alan QHT-lər hər bir vətəndaşın dövlətin idarə olunmasında iştirakı, bu hüququn həyata keçirilməsinin əsas elementləri olan seçki hüququ, birləşmək və müraciət etmək kimi siyasi hüquqlarının təminatında ictimai nəzarət funksiyasını layiqincə yerinə yetirməyə cəhd göstərir. Eyni zamanda, QHT-lər ölkədə dövlət idarəçiliyi və qanun yaradıcılığı prosesinin iştirakçısına çevrilirlər. O da faktdır ki, istənilən ölkədə hüquqi dövlətin formalaşması vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı ilə bağlıdır. Daha dəqiq, hüquqi dövlətin yaradılması insan hüquq və azadlıqlarının maksimal təminatı, dövlətin vətəndaş qarşısında və vətəndaşın dövlət qarşısında məsuliyyəti, qanunun nüfuzunun yüksəldilməsi və hüquq-mühafizə orqanlarının effektiv işi ilə əlaqələndirilir. Azərbaycan dövləti özünün inkişaf strategiyasında hüquqi dövlət quruculuğuna xüsusi önəm verir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra bu istiqamətdə atılan addımlar, əldə olunan uğurlar dövlətin bu sahəyə həssaslıqla yanaşmasının göstəricisidir. Sırr deyil ki, müstəqillik illərində ölkəmizin hüquq sistemi demokratik prinsiplər əsasında tamamilə yenidən quruldu. Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə mütərəqqi məhkəmə-hüquq islahatlarının əsası qoyuldu [3, s.26]. Ardıcıl şəkildə həyata keçirilən islahatlar başlıca olaraq bir məqsədə - insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının etibarlı qorunmasına, ədalət mühakiməsinin təmin edilməsinə və təkmilləşdirilməsinə yönəldi.

Bu gün Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğunu şərtləndirən bütün seqmentlər normal və ahəngdar şəkildə fəaliyyət göstərir. Ölkədə qeyri-hökumət təşkilatları ilə yanaşı, kütləvi informasiya vasitələrinin, habelə siyasi partiyaların fəaliyyəti üçün hərtərəfli imkanlar yaradılmışdır. Cəmiyyətin hər bir üzvünün hər hansı birlik, ittifaq, dərnək yaratmaq, ictimai həyatda fəal iştirak etmək hüququ ölkə Konstitusiyası və qanunları ilə tanınır. 18 mart 2009-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına ümumxalq referendumu əsasında edilmiş əlavə və dəyişikliklər isə deməyə əsas verir ki, respublikamız demokratikləşmə və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesinin həlledici mərhələsinə daxil olaraq qarşıya qoyduğu hədəflərə doğru inamla irəliləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Ə.F. Vətəndaş cəmiyyətinə doğru: nəzəriyyə və reallıqlar. Bakı: Adiloğlu, 2001, 254 s.
2. Bağirov Ş.X. Azərbaycan vətəndaş cəmiyyətinin siyasi aspektləri. Bakı: BDU, 2006, 123 s.
3. Dadaşova E.X. Azərbaycan Respublikasında vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında demokratik prosesin rolu. Bakı: BDU, 2008, 154 s.
4. Mehdi N.M. Vətəndaş dinləmələrində demokratiya dartsımaları. Bakı: Qanun, 2008, 236 s.
5. Mehdiyev R.Ə. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 607 s.
6. Thucydides. The Peloponnesian War. New York: Modern Library, 1951, 512 p.
7. Weber M.E. Economy and society. California: University of California, 1978, 556 p.

МАММЕДЛИ НУРАН

ОСНОВНАЯ РОЛЬ ПРИНЦИПОВ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ В
ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

АННОТАЦИЯ

Демократизация считается основным принципом государства и гражданского общества. С этой точки зрения демократия является, прежде всего, формой государства и источником народной власти. Демократия формирует политическую систему, а для ее устойчивого существования необходимо, наличие гражданской позиции, гражданского общества, правового государства.

Ключевые слова: демократизация, гражданское общество, политический процесс, НПО (неправительственные организации)

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.07.2017

Redaksiya heyətinin 07.09.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Rəyçi: dos., f.e.f.d. A.M.Şirinov

ENGLISH VERSION

CHEKMARYOV VASILIIY VLADIMIROVICH*Doctor of Economic Sciences, Professor**Kostroma State University**e-mail: tcheckmar@ksu.edu.ru***DADALKO VASILI ALEXANDROVICH***Doctor of Economic Sciences, Professor**Financial University under the**Government of the Russian Federation**e-mail: antikrizis1@bk.ru***YUDINA ANASTASIA ALEXANDROVNA***Financial University under the**Government of the Russian Federation**e-mail: nastia_2112@mail.ru***DC 334.012.4, 338.14****A SYSTEMATIC APPROACH TO IDENTIFY ECONOMIC
SECURITY THREATS OF THE ECONOMIC ENTITIES****SUMMARY**

The article is devoted to the questions of threat analysis in modern conditions, and it deals with the peculiarities of economic security (ES) threats analysis. The aim of the study is to identify the main stages of the threats analysis process. The methodological basis amounts to analyzing and grouping the data, the use of integrated approaches to the assessment of ES and processes in the companies. The article analyses different approaches to the definitions «economic security» and «threat», considers the basic theoretical aspects of analysis of ES's threats and it deals with different classifications of threats, where there are the two most important criteria – classification by the probability of occurrence and classification by the amount of damage. The article marks the importance of this phase – the threats analysis – in the construction of providing ES system. It is determined that, to analyze ES effectively is necessary to have some certain units (such as ES office, internal control, etc.) or a specialist who has sufficient knowledge and skills.

Keywords. *Economic security (ES); threat; threat analysis; threat classification; the providing EB system.*

The economic stability of any economic agent is the main condition, a guarantee of its constant development aimed not only at multiplying resources,

increasing productivity, developing innovative and investment potential, but also ensuring economic security (hereinafter - EB). Today, a lot of attention has been paid to the issue of providing EB: the foreign and domestic experience is a vivid example of this. The reasons for this trend are related to the importance of this issue, the importance of constructing an effective system of providing EE for business entities (hereinafter - CS) on the one hand, and at the same time with insufficient theoretical and methodological elaboration of individual positions, such as identification, evaluation and analysis of EB threats, on the other hand.

At present, there is a rather wide range of approaches to the security and safety definitions, where two main approaches can be distinguished: 1) a philosophical one that adheres to the definition given in the Law of the Russian Federation (hereinafter referred to as “the Russian Federation”) of 1992 “On Security” (representatives are VK Senchagov, IS Tsypin, I. Ya. Bogdanov and others) and 2) organizational, interpreting security as a combination of conditions that promote the protection of the economic entity from external and internal threats (representatives are LI Abalkin, AI Illarionov and others).

In this paper, we will adhere to the second, organizational approach to the definition of the concept under study, because in the provision of EE, an important role is played not only by the security object - the state, the region, the industry, the specific HC, etc., but also the subject itself.

To ensure the EE at the proper level, to protect the economic entity from internal and external threats, it is necessary to develop an appropriate mechanism for ensuring EE [4], the system for ensuring EE, which is a set of activities aimed at preventing and preventing negative manifestations in the activity of ChS undermining its EE. In order to achieve the goal of this objective, you need to solve certain tasks affecting, in particular, the procedure for analyzing security threats:

- Identification of security threats;
- Identification of security threats;
- Search for the necessary mechanisms to minimize identified threats and eliminate their consequences;
- Making informed management decisions;
- Resource security and others.

Consider the procedure for analyzing security threats in more detail.

According to V.I. Avdiysky and a number of other authors, “the threat is an expression of the possible negative impact on the economic interests themselves, the conditions and opportunities for their implementation, on the system of relations expressed by these interests” [2, p.496]. If you refer to the law “On Security”, then there is a threat considered as a combination of conditions and

factors that create a danger to the vital interests of society, the individual and the state [1]. So, for example, V.V. Mamonov also adheres to this point of view in the treatment of this term [12].

On the other hand, it can be understood and a set of factors and conditions that impede the realization of the interests of the security object and create the prerequisites for inflicting damage on it under the threat of EB [6, p.91]. There is also an approach that defines the threat as a conflict of interest with the external or internal environment, the functioning algorithms [11].

That is, in general, summing up, we can note several characteristics of threats, which determine their content:

- the affected interests of the security object;
- circumstances, i.e. own vulnerability of the security object;
- space-time characteristic - the place and time of occurrence of possible negative impact;
- Characterization of the subject of the threat (its capabilities and interests).

At the same time, it is important to take into account that, in the process of constructing a system for securing DL during the analysis of threats and their classification, it is necessary to start from a specific EB facility that has inherent features.

As for the classification of security threats, for today, along with approaches to the definition of the term “EB”, there are also a sufficient number. Summarizing different views on the classification and taking into account the conditions for their selection and division, the following criteria can be singled out:

There are separate classifications - the classification of M. Korolev, which distinguishes the following types of threats: human, technological, material, institutional and information security [8, p.234], or classification with the help of all-Russian statistical classifiers, which allow you to link different types of economic activity with certain parameters-the characteristics of the economic system, the risks of EB threats [5, p.33].

Particularly worth noting several classification criteria, which are the most significant in the analysis and assessment of threats - the likelihood of occurrence and the magnitude of damage (severity of consequences). According to the first criterion, division is possible, as in: 1) potential and immediate, and 2) incredible, unlikely, probable and probable enough. Potential threats are hidden threats that do not manifest themselves clearly, but their appearance is possible (often when certain conditions arise). Immediate or real threats are threats that already exist at this point in time.

Classification of security threats

Classification criteria	Classification	
By Scale	<ul style="list-style-type: none"> • Global • interspecies • targeted 	
Probability of occurrence	<ul style="list-style-type: none"> • incredible • unlikely • probable • enough probable 	<ul style="list-style-type: none"> • potential • direct
At the location of the source of the threat	<ul style="list-style-type: none"> • External • Internal. 	
By source emergence	<ul style="list-style-type: none"> • Objective • Subjective 	
Forecasting capability	<ul style="list-style-type: none"> • Predictable • Unpredictable 	
According to the form of impact	<ul style="list-style-type: none"> • Immediate • Mediated 	
By the nature of origin	<ul style="list-style-type: none"> • Economic • Political • Social • Financial • Technological • Environmental and others. 	
The nature	<ul style="list-style-type: none"> • Open nature • Closed nature 	
By type	<ul style="list-style-type: none"> • Indirect • Straight lines. 	
By severity of consequences	<ul style="list-style-type: none"> • High • Significant 	
By severity of consequences	<ul style="list-style-type: none"> • Medium • Low 	
On the object of encroachment	<ul style="list-style-type: none"> • Threats to the state • Threats to society • Threats to the enterprise • Threats to HR personnel • Threats to financial, material, information resources and others. 	

Source: Compiled by the authors

Incredible threats are threats whose probability is reduced to zero. Unlikely - these are threats that can affect the activities of an economic agent, its normal functioning, but the likelihood of their occurrence is small. Probable threats are those in which a security agent needs to develop a set of measures to neutralize them due to the inevitability of an offensive, and finally, sufficiently likely threats are threats, the occurrence of which in the activity of the HS should be taken into account in the near future.

The second criterion also allows for consideration in two projections: 1) high, significant, medium and low degree of damage, and 2) catastrophic, significant and difficult threats. It should be noted that, for the comprehensive provision of state, individual, community or CSE, the EB needs to analyze all possible threats. The list of threats presented in the table is limited while there is an inexhaustible list of them, so it is necessary to constantly improve the classifications, adapt them to the changing conditions of the external environment, specific security objects.

The described procedure - the classification of threats - is one of the important stages in the analysis of threats to EB and can be designated as compiling a register of threats to a particular security subject. Here, not only does the classification of a particular threat to a specific criterion of classification and species take place, but also time, place, circumstances and the prerequisites for its realization are examined.

The next step is to conduct a security threat analysis. Speaking about the methods and methods of analysis and evaluation, it should be noted that, the most frequent method of evaluation, especially in small enterprises, is the method of peer review, which is to reach agreement [15], to reach a consensus among the group of experts.

For example, on the specific HS, the functions mentioned above are implemented either by special units (the department of the EB, the risk department, the internal control department, etc.) or, in their absence, by individual employees whose duties in the employment of these obligations are prescribed. In this way, security subjects, security objects, sources of security threats, threat objects, as well as means and methods for eliminating identified threats are identified. In other words, the activity of a competitive CS (security subject) in this context is viewed from the point of view of the principles of "four roles" [13].

Nevertheless, there are other ways of assessing threats. In general, methods can be quantitative and qualitative (as in the risk assessment): feasibility analysis, scenario method, statistical method, method of using analogies, modeling, and others. After all, the threat and risk are two closely interrelated terms: the threat is characterized by a high degree of damage, the risk - the possibility of its formation.

It should also take into account the existence of existing tools to monitor identified and analyzed threats with a view to their subsequent minimization.

Finally, final decisions will be made on the basis of an analysis of security threats and their monitoring and reassessment.

Thus, the procedure for identifying and analyzing the threats to the security of an economic entity plays an important role, and in this connection, it should be characterized by a systemic, integrated approach, starting from the moment of constructing a system for ensuring EE. At the same time, the systemic nature of security threats analysis should be manifested in five main areas: 1) identifying security threats, 2) assessing the likelihood of the threat, 3) assessing the damage from implementing a particular security threat, 4) monitoring security threats, and 5) regular reassessment of security threats.

Thus, summing up, we can note the following key points. Firstly, the most appropriate and generalized definition of the term “security threats” is a definition referring to a combination of conditions and factors that contribute to creating obstacles to the realization of the interests of the security object and creating the prerequisites for harming it.

Secondly, the most significant criteria for classifying threats to security, deserving close attention on the part of security actors, are the severity of the consequences (the amount of damage), the probability of attack and the object of encroachments.

Thirdly, it is necessary to have either a special unit or a separate specialist in the enterprise that will have sufficient knowledge and skills, professional skills for conducting qualitative identification and assessment of threats, finding the necessary means and ways to minimize them, the development of a mechanism for preventing damage, forecasting the implementation of certain threats, as well as building an effective system for ensuring EB in the organization of comprehensive work on the analysis of security threats. After all, the human resource is the basis for the formation and functioning of any system.

And, fourthly, the stable and sustainable development of any economic agent is impossible without analyzing and assessing possible threats to its security - one of the important components in the construction of a system for ensuring EB.

REFERENCES

1. *Federalniy zakon «O bezopasnosti» ot 28.12.2010 № 390- FZ* [Federal Law «On safety» of December 28, 2010 №390].
2. Avdiysky V.I., Dadalko V.A. *Nacionalnaya i regionalnaya ekonomicheskaya bezopasnost Rossii* [National and regional economic security of Russia]. Moscow, 2016, 363 p.
3. Avdiysky V.I., Dadalko V. A. *Tenevaya ekonomika i ekonomicheskaya bezopasnost gosydarstva* [The shadow economy and economic security of the State]. Moscow, 2010, 496 p.
4. Bart A.A. *Mechanism obespechenia ekonomicheskoi bezopasnosti Russii* [Mechanism to ensure the economic security of Russia]. *Russian Entrepreneurship*, 2010, no. 11-2 (170), pp. 4-9. (in Russian)
5. Glustenkov I.V. *Formirovanie effektivnoi sistemi ekonomicheskoi bezopasnosti regionov Rossii*. [Formation of an effective system of economic security of the Russian regions. Abstract of Ph.D. dissertation]. Moscow, 2016, 158 p. (in Russian)
6. Gilot P.A., Shcherbakov D.A. *Harakteristika kluchevih ygroz besopasnosti predpriatia* [Description of key threats to the economic security of enterprise]. *Socio-economic phenomena and processes*, 2013, no. 5 (051), pp.91. (in Russian)
7. Ivanyuta T.N. *Osnovnie podhodi k formirovaniu sistemi ekonomicheskoi bezopasnosti na predpriatii* [The main approaches to the formation of economic security in enterprises]. *Young scientist*, 2013, no. 4, pp. 215-223. (in Russian)
8. Kolpakov P.A. *Osnovnie ygrozi ekonomicheskoi bezopasnosti firmi I pyti ih predotvrachenia* [The main threats to the firm and the way of economic security prevention]. *Business-in-law. Economics and Law Journal*, 2009, no. 4, pp. 234. (in Russian)
9. Mezhevov A.D. *Metodicheskii podhod k ocenke ycherba ot realizacii ygros promishlennoi organizacii* [The methodical approach to the assessment of the damage caused by the implementation of threats of industrial organization]. *Electronic Journal "Bulletin of Moscow State Open University"*, 2013, no. 3, pp.2. Available at: <http://evestnik-mgou.ru/Articles/Doc/408> (Accessed 14 November 2016).
10. Serebryakov T.Y., Timofeev N.Y. *Ekonomicheskaya bezopasnost i ygrozi: sychnost I podhodi k opredeleniu* [Economic security and threat: the nature and approaches to the definition]. *Herald NSUEM*, 2013, no. 3, pp. 242. (in Russian)
11. Bespalko A.A. *Ekonomicheskaya bezopasnost predpriatia. Ponyatiya, podhodi, principi* [Economic security companies. Concepts, approaches and

principles] Available at: <http://old.s-director.ru/c5ff2543b53f4cc0ad3819a36752467b/7f4a3faca4585b0b836b885189267240/magazineclause.pdf> (accessed 14 November 2016).

12. K voprosy ob opredelenii sysnosti y gros besopasnosti [On the question of determining the nature of security threats] Available at: http://edu.rgazu.ru/file.php/1/vestnik_rgazu/data/20140519154439/16.pdf (accessed 14 November 2016).

13. Nekotorie prinsipi obespecheniya ekonomicheskoi besopasnosti predpriyatii [Certain principles of economic security companies] Available at: <http://www.s-director.ru/magazine/archive/viewdoc/2009/11/349.html> (accessed 14 November 2016).

14. Riski i ygrosi ekonomicheskoi besopasnosti: identifikaciya, oценка i protivodeistvie vliyaniu [The risks and threats to economic security: identification, assessment and countering influences] Available at: http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=732 (accessed 14 November 2016).

15. Slovar terminov antikrisisnogo upravleniya [Glossary of terms of crisis management] Available at: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/anticris/72246> (accessed 14 November 2016).

ELMAR DADASHEV*PhD student, Baku State University**Lecturer of the «World Economics» department**e-mail: elmar-dadashov@mail.ru***UDC 658.3****INSTITUTIONAL ASPECTS OF FORMING A BUSINESS-CLIMATE****SUMMARY**

This article considers institutionalism- as an economic doctrine, which was formed at the form of the 19th and 20th centuries. This termin is associated with two concepts 1) Institute as an order and custom 2) The Institute as the consolidation of customs and orders in the form of laws and institutions. Therefore institutionalism considers common phenomena of an economic and non-economic orders, such as the state, legislation, customs of the nation, various public organizations (trade unions, parties), family and etc. In contrast to neoclassical economists, institutionalist economists deny the ability of the self-regulation of the market economy and support the ideas of state regulation, the widespread use of mathematical methods. Institutionalists emphasize that in economic life people act not as autonomous individuals, but as representatives of individual social structures. Numerous institutions (organizations, formal and informal norms) severely restrict the freedom of individual choice and force each person to obey certain generally accepted rules. The most important feature of institutionalism is the idea of social control over the economy.

Keywords: *Institutionalism, neoinstitutionalists, institutional competition, an old institutionalism, institute of market economy, human capital, uneven development of branches of the national economy, unified classification of the institutional theories, macroeconomic stabilization.*

Institutionalism as a scientific process has gone through three stages in its development. The first stage was 20-30s. XX century was the period when the basic concepts of institutionalism had been formulated. Leading representatives of the period of institutionalization as a scientific school were Thorstein Veblen, John Commons, Wesley Mitchell. These institutionalists defended the idea of social control and interference of society, mainly the state, in the economic processes. The second stage occurs in the post-war period until 60s and 70s. of XX century. At this stage, we study demographic problems, the trade union movement, the contradictions of the social and economic development of capitalism. The leading

representative of this period was John Maurice Clarke. The third stage - 60-70s. of XX century. Here, the role of economic processes is studied in the social life of society. This stage is called neo-institutionalism. Its leading representative is Ronald Coase, known for such works: "Nature of the company", "The problem of social costs." Neo-institutionalists try not only to criticize but also to modify neoclassical economic theory, considering institutions through their influence on decisions taken by economic agents (participants in economic processes), studying political, legal and many other problems of the social sciences using methods of neoclassical economic theory and, first of all with the use of the apparatus of modern microeconomics and game theory. First, the "old" institutionalism was based primarily on the inductive method, went from special cases to generalizations, as a result of which the general institutional theory did not evolve. The situation is radically changing in the modern institutionalism: neo-institutionalism uses the deductive method - from the general principles of neoclassical economic theory to the explanation of specific phenomena of social life. Here, an attempt is made to analyze institutions on the basis of a unified theory and within it. Secondly, "old" institutionalism, as the flow of radical economic thought, primarily focused on the actions of collectives (primarily trade unions and government) to protect the interests of the individual; neoinstitutionalism puts the independent individual at the center of the matter, who decides, according to his own will and in accordance with his interests, the member of which collectives it is more profitable to be. The single classification of institutional theories has not yet evolved. In this connection, the classification proposed by Oleinik is of unquestionable interest. The single classification of institutional theories has not yet evolved. Today institutionalism appears as a whole family of approaches united by several common basic ideas. Your view on the interrelationship of approaches and theories within the institutional framework was proposed by A Oleynik. Introducing the scheme of institutional theory, he showed the origins of its formation, the diversity of modern approaches, the interrelationships existing between them (Figure 1.)

The «old» institutionalism	Neoclassical theory	
The theory of public choice	The theory of transaction costs	The optimal contract theory
Constitutional economics	New economic history	The theory of property rights
Economics of agreements	New institutional economics	Neo-institutional economics

Fig. 1. The Tree of Institutional Theory

He tries to take into account the variety of modern approaches and the relationship between some of them. However, the significance of the modern economy of agreements is arbitrarily or unwittingly with this approach, and the opposites are directly connected: the constitutional economy and the “old” institutionalism. Moreover, the maintenance of “old” institutionalism is also impoverished: only the economy of agreements and the constitutional economy grow out of it, and such well-known institutional theories as the concept of convergence, the theory of post-industrial and post-economic society, the economy of global problems are left out. Meanwhile, the structure of old, and new institutional concepts are much more difficult. The dualism of “old” institutionalism and neo-institutional theories is still preserved. Both directions have been formed either on the basis of neoclassical theory, or under its noticeable influence. Thus, neo-institutionalism developed, expanding and supplementing the mainstream of the economy, which was called “economic imperialism”. Invading the sphere of other social sciences (law, sociology, psychology, politics, etc.), this school used traditional microeconomic methods of analysis, trying to explore various social relations from the perspective of a rationally thinking “economic person” (*homo oeconomicus*). An indispensable institution of the market system economy, as well as the transition economy is competition. Changes in this institution occur not only through a passive reaction to international trade and factor flows, but also by active institutional adaptation in order to increase competitiveness in the struggle for market share of mobile factors of production. The emergence of institutional competition is due to the processes of institutional evolution. One of the first social scientists of the twentieth century, describing the need for institutional evolution, was Max Weber. Long before Weber focused on institutional evolution, British thinkers - A. Ferguson, E. Gibbon, who could be considered pioneers of the analysis of institutional evolution, wrote about it. Later, these problems were analyzed by D. North, E. Jones, N. Rosenberg and L.E. Birdzell, E. Vide. The powerful factor of institutional changes is the openness of the economy. When previously closed political and economic systems are opened, the power groups lose control, institutions inevitably change. Lower transport, communication and transaction costs in trade and overflow of factors across the border as a whole contributed to the opening up of the economic system and undermined the conditions for lobbying and rigidity of institutions. Openness serves as a powerful incentive for reducing information costs and preferring universal rules, for example, direct systems of private property. Institutional competition (or system competition) emphasizes the importance of sets of internal and external rules for the national level of costs and thereby international competitiveness. Globalization - with

intensive trade and greater mobility of factors - creates a more direct link with highly costly institutional systems and the need to actively adapt these systems. Institutional competition is a process:

a) mobilizing technical, organizational and economic creativity;

b) disciplining control over their own institutions, as internal practices and conventions, as well as the creation and implementation of external institutions. The first makes technical and organizational changes possible, and the opening of economic systems and has allowed competitors to get involved in the international "location substitution". The second facilitates the establishment of control over the solution of the agent-principal problem and launches institutional creativity. Openness provides feedback to the evolution of internal and external institutions, stimulates institutional discoveries over time. When individuals have freedom of choice, openness stimulates great innovation in various interdependent professions. The fact that consumers and producers have the ability to move between independent subnational jurisdictions forces legislators and administrators to compete: right care provides feedback with the citizens-principals. In countries where there is no guarantee of free movement of goods and factors of production across national territory due to control at internal borders or regulation interfering with interregional trade, in fact they refuse such important advantages of the division of labor as the benefits of comparative static specialization, as well as the dynamic advantages of more intensive competition between supply and regulation. When public policy is less concentrated in the hands of a centralized government, there appears better opportunity to control the oriented behavior, pressure groups and opportunism of agents.

The advantage from the point of view of citizens and enterprises in the preference of the principle of control is that each task of collective action is always located at the lowest possible level of government. Many management tasks can be decentralized and given to competing authorities. Competing state or local authorities can, for example, finance or regulate social security, support infrastructure and a range of education and health services. In certain cases, however, there are advantages in centralizing government functions, for example, when common institutions, such as unified commercial codes or traffic laws, can significantly save on transaction costs, or when economies of scale benefit (national defense) are realized. Since institutional evolution and the opening of new administrative decisions benefit from experiments in competing state and local governments, the normative principles of solidarity can turn into high-level constitutional principles. The principle of co-ordination means the division of management tasks between different levels of government (for example, local, regional and national government). It stipulates that management

tasks should always be carried out at the lowest possible level. The principle of subordination is disturbed by excessive centralization of tasks. Subordination is explained by the rule of origin (which excludes the obstacles to free trade within the nation), the exclusive assignment of tasks to individual levels of government, tax equality (ie the requirement that each government bears responsibility for financing its tasks). Analysis of institutional evolution emphasizes the fact that institutions develop and change under the influence of demand, presented by individuals who have freedom of choice. In a society where economic freedoms are limited, established groups use their power to consolidate institutions that serve their interests. Indeed, groups of influence tend to avoid freedom and equality before the law in order to strengthen their private positions. When a system dominated by influence groups opens up or faces the face of external difficulties, the institutional system is forced to reform. The success of reforms depends on whether freedom of action will be guaranteed so that each individual can express his or her preferences, or groups of influence can cut individual economic freedom. This emphasizes the central role of the primary commitment to freedom of control over the concentration of power, the abuse of politically organized groups. Where freedom is a constitutional principle, individuals can experiment with alternatives, exemplifying a critical mass of followers to establish new institutions. In cases of external institutions that require political processes for institutional changes, freedom is the constitutional basis for the political will to Institutional change, if it is claimed by the majority. The combination of party monopolies and organized interests, including bureaucratic interests, makes it difficult for individuals and “aliens” to oppose a system of rules that limit individual freedoms. In modern democracies, it is especially important for the evolutionary potential of the system to protect freedom of exit (free international trade, migration and capital flow) and freedom of association, information, etc. as a safeguard against institutional sclerosis and rigidity. Therefore, freedom is the key to the evolutionary capacity of institutions, a principle that must be cultivated and protected first. The existence of market failures necessitates government intervention. The role of the latter is not to strictly control the activities of all economic agents, not to suppress the market and competition, but to create conditions conducive to the development of the national economy.

To this end, the state performs a number of functions, which include:

- creation of a legal and institutional framework for the functioning of the market:
- Protection of competition. Various associations of firms are not able to independently create competitive conditions for the functioning of the market, which all participants will respect. The pursuit of their goals will induce individual

producers to violate the conditions of competition. The state is entrusted with the creation of these conditions, their legislative reinforcement and provision with structures that control their implementation by all participants;

- regulation of money supply. The state, being a monopolist in the issue of money, can use various instruments to regulate the money supply in order to revive or, on the contrary, contain the market;

- redistribution of national income. Market mechanisms are accompanied by inequality in the distribution of income, so the state ensures the creation of a system that reduces inequality: progressive taxation, transfer payments, social policy;

- macroeconomic stabilization. State structures develop and implement measures aimed at ensuring economic growth, full employment, stabilization of the price level;

- regulation of sectoral and regional structures, carried out to smooth out the uneven development of the national economy and regions of the country.

The state realizes its functions using a set of legal, administrative and economic methods. Legal methods are designed to ensure the legislative establishment of economic rules for the behavior of all market participants: the distribution of property rights, the procedure for the creation, registration and operation of firms, the conclusion of contracts, etc. The action of administrative levers is aimed at regulating market failures, primarily reducing the impact of negative externalities, ensuring social protection of the population, creating and maintaining national standards, regulating monopoly markets, etc. Legal and administrative methods belong to the group of direct ones, since their action is directed directly at the object of regulation; and the ignoring and non-fulfillment of the conditions determined by this group of methods entails the application of various sanctions. The objective of applying economic (indirect) methods is to stimulate activities and provide participants in economic relations with the necessary conditions for effective functioning. This group includes many tools, such as monetary, fiscal, customs, foreign exchange policies. Creation and regulation of the legal and institutional economic environment is one of the main functions of the state in a market economy - the formation of an economic environment. The economic environment is understood to mean the totality of economic conditions, institutional and legal foundations for the formation and implementation of relations with regard to the production, distribution, exchange and consumption of economic goods. The most commonly used definition of the institute was given by Nobel Prize winner Douglas North: "... Rules, mechanisms ensuring their implementation, and norms of behavior that structure repeated interactions between people. "Jeffrey Hodgson defined the market" ... as a set

of social institutions, in which a number of acts of exchange of a specific type occur regularly, and these institutions contribute to these acts of exchange to a certain extent and give them a structure. "Institutions with established institutions in which rules and norms of behavior will be accepted by participants due to evolutionary changes do not have enough coercive tools the implementation of all rules and regulations, which allows agents to use different situations in their own selfish interests. States, by adopting various regulations, can create institutions, while imposing sanctions for violations. The formation of institutions has been going on for centuries, with many institutions from the informal ones being translated into formal ones on the basis of legislation in the countries with developed market economies. There was a need for the formation of institutions that allow the market to work effectively in the transition from the command-planned economy to the market. It is required to provide it with a structure that regulates all the arising relations between the participants for the effective functioning of the market as an institution. The main elements of this structure are the authorities and organizations whose operation is aimed at regulating the relations of all economic agents.

One of the main elements is the judiciary, which decides economic disputes. The jurisdiction of the court of general jurisdiction is the settlement of disputes arising as a result of violation of the property and non-property rights of citizens in the sphere of civil, housing, labor, land and other relations. Providing security for the activities of citizens and business entities, identifying violations of legislation in the economic sphere or violating the rights of third parties belong to the functions of the police. Tax authorities established by the state are engaged in the settlement of tax disputes, register taxpayers, register legal entities and individuals as entrepreneurs, control ruyut activities of non-state lotteries and t.p. various elements of the institutional environment based on existing legislation. The adopted normative-legal acts regulate all spheres of activity and life, such as:

- Creation of firms of various forms of ownership, their reorganization and liquidation, bankruptcy;
  - regulation of contractual relations between market participants;
  - ensuring competitive conditions and controlling the activities of monopolies;
  - development of state programs aimed at the development of entrepreneurship (first of all small);
  - Protection of consumers from unscrupulous companies that produce or sell products of inadequate quality;
  - providing the population with socially important goods and services, etc.
- Formation of the economic climate

The economic climate is a combination of economic, institutional and legal conditions for the implementation of entrepreneurial activities. The state of the economic climate has an impact on the development of small and medium-sized businesses in the country. The task of the state is to analyze and continuously monitor the economic climate, identify negative conditions and take measures to improve them. Improving the economic climate can be achieved through the state's macroeconomic policy.

Conclusion:

Activities to develop the economic climate cover the following areas:

- development of medium- and long-term social and economic strategy of the state;
- Fiscal policy that stimulates the development of small and medium-sized businesses: simplification of the taxation system, introduction of tax incentives, development of electronic tax reporting systems;
- Employment policy: providing an opportunity to work overtime, accepting the level of deductions to social security funds and employment, acceptable to employers and employees, etc.;
- investments in infrastructure (both private and public): implementation of projects based on public-private partnerships, implementation of concession policies;
- investments in human capital: development of the education system, increase of economic and legal literacy of the population engaged in small and medium business, etc.

REFERENCES

1. Veblen T. Why Is Economics Not An Evolutionary Science? // Quarterly Journal of Economics. July. 1898. P. 389.
2. Rutherford M. Institutions in Economics. The Old and The New Institutionalism. Cambridge. 1995. P. 135.
3. Веблен Т. Теория праздного класса. М., 1984. С. 202.
4. Митчелл У. К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. М., Л., 1930. С. 63.
5. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Рынки, фирмы, «отношенческая» контракция. СПб., 1996. С. 97.
6. Шаститко А. Е. Неинституциональная экономическая теория. М., 1999. С. 158.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М., 1997. С. 17.
8. Нельсон Р., Уинтер С. Эволюционная теория экономических изменений. М., 2000. С. 120.

NILUFAR MURADOVA*PhD student, Baku State University**e-mail: muradova.nilufer@yahoo.com***UDC 338:556.18; 338:626/627**

WATER RESOURCES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS

SUMMARY

The present article analyzes the existing water resources of the Republic of Azerbaijan. The contamination sources of surface water and the condition of transboundary waters are described here. The article covers the condition of the irrigated lands of the country and the water capacity of main water reservoirs. Additionally, statistical information is provided on the water resources such as underground waters, glaciers and others. Actions taken by state and foreign organizations for the proper management of water resources are mentioned as well.

Keywords: *Water deficiency, ecological issues, water resources, rivers, lakes, water reservoirs.*

Our Republic is one of the countries short of underground and surface water resources, and at the same time facing problems. The Republic of Azerbaijan has less freshwater sources than Georgia and other South Caucasus countries, as well as the Russian Federation. Statistical data show that 62% of the total water resources of the South Caucasus accrue to the neighbouring Georgia, 28% - to Armenia, and only 10% - to Azerbaijan [1].

The total volume of water resources in the country reaches 35 billion km³. 5 billion km³ of these water resources are provided by underground resources. The rest 30 billion km³ which make surface water reserves diminish to 22-24 km³ during droughts. 70% of the country's fresh water reserves, i.e. 20.6 cubic km, are formed outside the country and are imported by transboundary rivers into the country already polluted.

10-14 km³ of water are consumed over the country per year, 70% of which is consumed in agriculture and 20-25% - in industry. Agricultural products grown in the country are mainly derived from irrigated lands. In total, 4.6 million hectares of the country land are considered as suitable for cultivation. Only 1.426 million hectares of this area are irrigated. About 665,000 hectares of that land are salinized and 480,000 hectares are exposed to salinization [2].

17% of irrigated lands got irrigated by groundwater, 20% - by water from reservoirs constructed riverside, and other areas are irrigated from reservoirs constructed on rivers and canals from these reservoirs [3]. It should be noted that 90% of the cultivated agricultural products are grown on irrigated lands. Only this fact gives rise to assume that the food security of the country is directly related to freshwater resources.

There are 8350 rivers in our country. Despite the large number of rivers, the vast majority of them are 5-10 km long. There are 2 large rivers providing the country with the main water supply. The Kura River and rivers belonging to its basin are of great importance for our country. Another problem is that the most rivers are active only in spring, and got completely dry in other seasons. As the annual flow rate of most rivers changes drastically, droughts are being replaced by floods. Serious financial problems arise during the floods since residential complexes, sown areas, infrastructure projects, hydro technical facilities, collectors become unusable. It is worth noting that the drought and floods observed in our country range with climate changes all over the world. Nevertheless, non-control over the river water and non-prevention of floods make the state budget suffer losses in the country.

Even so, there are 135 hydro technical facilities in our country. These facilities are used to supply irrigated lands with water and to produce energy.

After analyzing the available data on the country's water resources, it can be concluded that the main water resources are the basins of the Kura, Araz and Samur rivers. In contrast to large and abundant rivers, the majority of small rivers present in our country are not monitored by the state organizations and are almost never studied. As small rivers play an important role in the provision of water to the local population, the studying these rivers should become a priority. Efficient use and protection of small rivers in our country are poorly organized [4]. Not only the small rivers themselves, but also their entire basin should be widely studied since the level of water in the rivers and the flow regime are determined by the landscape of water collecting area.

Even if water resources of small rivers form a very small part of the overall water resources, they play a very important role in the allocation of productive forces and social and economic development of the society, especially, local population. Local population use the flow of small rivers as water supply in industry and settlements, for the production of electricity, agriculture and in other spheres.

As is known, depending on the season in the small rivers of the region water rate and river capacity are sharply reduced. For more than two months, the ecological state of the rivers deteriorates and as a result, flow rate takes up 0.2 m/s, and the water temperature - 15 degrees [5].

In high-flow period the river washes out solid waste and other agricultural waste thrown into the river basins during low-flow period, thus contributing to the pollution of rivers. In addition, farmlands around the river cause chemical contamination of rivers. It is observed that the water in the small rivers exposed both to physical and chemical contamination becomes less transparent. High ratio of the greater amount of waste to the water amount results in low oxygen regime in water and water temperature rise, leading to the destruction of the flora and fauna of the river.

The water supplies on the Absheron Peninsula, where the capital is located, are highly contaminated too. Due to the development of the oil industry and the sharp rise in population, the constant increase of household and communal waste has had a devastating impact on the ecology of the natural and artificial reservoirs of the peninsula. The water network of the Absheron peninsula consists of the Jeyranbatan water reservoir, the Absheron water main line, the Jeyrankechmez and the Sumgayit Rivers, and many other salt lakes.

Lakes located in the peninsula are heavily contaminated by the development of the oil industry. Almost every existing lake has been affected by anthropogenic impact and the current complicated ecological conditions have deteriorated. As an example, we can show the lake Boyukshor located on the peninsula which is in ominous ecological situation. The lake's water has been polluted due to industrial and household waste discharged for many years. Wastewater discharged from surrounding facilities shattered the oxygen regime in the lake, as a result of studies it was discovered that the water purity level was four times above the norm. During the construction of the Baku Olympic Stadium in 2014, the lake's water was cleaned, the ecological balance was restored, and landscaping work was carried out around the lake.

Generally, 139 water reservoirs have been built in our country. 8 of them have the capacity of 100 million m³ and above (Mingachevir, Shamkir, Araz, etc.), 12 of them have the capacity of 10-100 million m³ (Tartarchay, Jeyranbatan, Arpachay, etc.), 42 of them have the capacity of 1-10 million m³ (Uzun Oba, Yekakhana, Goygol), and 73 of them have the capacity below one million m³ (Azer Ahmedli, Gahab lake etc.) [6].

The total water storage capacity of existing water reservoirs is 21.9 km³ and the dead storage capacity is 9.8 km³. This means that 12.1 km³ of water can be used normally when the reservoirs are filled up to normal levels of pressure. Taking into account water losses during the transmission, the volume of water will be slightly reduced.

Another problem is that 2/3 of the country's surface water resources are being formed outside the country. 76.6% of Azerbaijan's (the poorest country in the

South Caucasus in terms of water resources) existing water resources are forming through the use of transboundary rivers. As for Armenia and Georgia the situation looks like 11.7% and 8.2%, correspondingly. These rivers, headwaters of which are out of our country borders, are polluted by agricultural, domestic and industrial wastes in the territory of the countries they pass through, and this complicates the problem. In the 1960s, the Upper Kura water had a fascinating turquoise colour in the Varsiya valley, Akhalkalaki, Akhaltsikhe, Borjomi, Aspindza, Gori, and even in Mtskheta, only 20 years later, since the 1980s, the situation with Kura has completely changed on these territories. The Kura's confluent - Khrami, Iori, Alazani, Agstafachay, which were not exposed to pollution by industrial wastes until the 1980s, has been polluted within 20 years.

There are about 450 lakes in our Republic. Reservoirs of freshwater lakes in the country are also quite limited. The largest freshwater lake in the country is Lake Sarysu, located in the Kura-Araz lowland, and the highest lake is the Lake Tufan located in the basin of Demiraparan River. The available freshwater lake resources range from 0.03-0.05 km³.

Another part of the water resources is formed by underground waters. Total groundwater resources make 8-9 km³. Existing underground waters are sharply differentiated from each other due to chemical composition and mineralization degree as they are formed in river valleys, artesian basins, foothills, river cones.

After gaining independence, one of the priority issues for the country's leadership was the solution of the water deficiency problem. The country's water policy is carried out according to water legislation. Water legislation consists of the Water Code and other legislative acts and orders complying with this Code. The main legislative acts include the laws of the Republic of Azerbaijan "On hydro technical devices safety", "On earth interior", "On water supply and wastewater", "On melioration and irrigation", "On Municipal Water Management" and others. The adopted laws create conditions for improving the country's drinking water and sanitation infrastructure, as well as the efficient use of transboundary water. It is well-known that an effective solution of the water deficiency problem depends on the financial support of the government.

International organizations such as the World Bank and the Asian Development Bank allocate funds for solving the country's water problems, too. As an example, the Asian Development Bank has allocated \$ 800 million for cities and cities' water and sewerage. Another example is the World Bank allocated \$ 500 million credits for reconstruction of water and sewage systems in the regions. Additionally, several financial institutions of developed countries also provide financial assistance to help improving the country's water supply. The main reason for all of this is that according to the World Resources Institute's

estimations the Republic of Azerbaijan will be one of 13 countries with the least water supply per capita (approximately 972 m³/year per capita) in 2025. Additionally, the US Central Intelligence Agency's report on climate change shows that one of the 39 countries most affected by climate change will be the Republic of Azerbaijan [7].

Conclusion: As a result of lack of care and global wastefulness, water has become a strategic resource for world population. Firstly, it should be noted that the water problem has to be solved collectively, as a complex. As the Earth is a closed system, local water strategies should be drawn up in compliance with the relevant programs in neighbouring countries and international legal regulations.

The Republic of Azerbaijan is considered the country with the least water resources in the region. Annual water scarcity in the republic is 3.7-4.7 km³. According to the Second National Communication to the UN Framework Convention on Climate Change, as a result of global climate changes, freshwater sources will decrease 25% more until 2050. Considering all these, we should note that Azerbaijan is among the countries to be affected by global changes the most.

One of the high-priority ecological issues to be solved is the improvement of water quality. The fresh water supply used by population is contaminated with organic and inorganic substances. Two of the five most contaminated points in the Caspian Sea are the Absheron peninsula, where the capital is located and the point where the Kura River flows into the Caspian Sea. Industrial facilities located in the catchment of the rivers discharge wastewater into rivers without cleaning. Almost none of the industrial facilities have a wastewater treatment system. 80% of the fresh water supply of the population consists of rivers contaminated by industrial facilities, which puts the health of population at risk.

In conclusion, a state water safety strategy should be formed, its implementation should be strictly controlled by the government and the population should be provided with fresh water according to international standards. As long as the water scarcity is not eliminated, the development of other fields of economy will remain questionable.

REFERENCES

1. Hydro-crisis, hydro-conflicts and hydro-strategy. Araz Gurbanov. Baku 2003. Page 97.
2. Ahmadzada A.J., Hashimov A.J. Melioration and water-source inventory. Baku: Azernashr, 2006, p.272
3. Z.S.Musayev, K.M.Mammadov, M.S.Zarbaliyev «Water-source integration» Darslik, Baku, «Tahsil» NPM, 2009, p. 376-254
4. Imanov F.A., Humbatova Sh.Y., Verdiyev R.H. Protection of the small rivers draining into the Caspian Sea with the help of society, “Teymur-Poliqraf” LLC, Baku, 2006, p. 108
5. Imanov F.A., Verdiyev R.H., Aghayev Z.B., Humbatova Sh.Y. Water sources of East Azerbaijan rivers. Baku 2012. P. 184-141
6. <http://mst.gov.az/az/pages/mst/su-anbarlari>
7. National Water Strategy September 1st, 2016

GURBAN MAMMADOV*PhD in Political Science, Baku State University**e-mail: qurbann.mammadov@mail.ru***UDC 327.7**

THE LEAGUE OF ARAB STATES (LAS) IN UP-TO-DATE INTERNATIONAL RELATIONS

SUMMARY

Integration processes between Arabian countries had been conditioned by moving historical development and implemented as a result of movement of national liberation. In this situation western imperialist states forced the states to change keeping the forms of slavery of Eastern countries. Since the years of 1943 diplomatic-political negotiations started between the leaders of Arabian governments in terms of preparation of general strategical line and implementation since the end of World War II the movement of national-liberation in the Middle East under the influence of expanding the cooperation and coordination.

Diplomatic negotiations initiation of first stage and the project of arab union has been indicated by the Prime Minister of Irag Nuri Said. So that, Nuri Said has advanced an idea by establishing Arab State Union under the name of Great Syria at the end 1942 and he achieved his idea confirmed by Great Britain. However arab states didn't confirm these proposals. It is not surprising that, leaders of Lebanon, Syria, Egypt and Saudi Arabia has rejected the project in the period of discussion according to the best interest of Great Britain even more the Republic of France which didn't want to lose its impact in Lebanon has declined the plan of Nuri Said.

The Prime Minister of Egypt Mostafa el-Nahhas Pasha has made a speech the initiation of the political union of arab states due to the end of war although the project prepared N.Said was unacceptable. But, Mostafa Pasha overlooked of future system of the union, work principles, sphere of activity and issues as a mechanism. Preparatory work towards of September 25, 1944 to October 7 at the international conference fulfilled. Preparatory works due to the establishment of the Arab Federation from the 25 of september untill 7 of october in Alexandria fulfilled international conference with the participation of 7 Arab countries. The Conference of Cairo being in 1945 march according to Alexandria Protocol made a decision of foundation of the Arab League. According to charter as its desire each independent arab state should be join to the union. LAS is struggling for unions of Arab countries more than 70 years.

Security of arab countries, protection of peace in the region of Near East, prevention of aggression in the territory of Palestinian against Israel and for all types of international criminality, including League taking concrete steps in terms of struggle against international terrorism. From this point of view the initiation of LAS "Arab Convention on the Suppression of Terrorism" have been adopted on the date of 22 april 1998 in Egypt by the Council of Arab Ministers and Council Justice Ministers. The Convention was indicated to challenge to mutual cooperation in the area of prevention of terrorism acts threats to arab nations security. "Beirut Declaration" of League was adopted on the date 22 march 2002 in the Summit carried out in the city of Beirut, as well as indicated arab states security protection, liberation of Lebanon territory and providing an assistance of its development. Nowadays arab countries are on the difficult period on their history and it is possible only to fight jointly to get out of this situation.

Keywords: *arab nations, Near East, «Great Syria», arab federation, the conference of Cairo, charter, LAS, Palestinian conflict, Nasir, separate Peace, Israel, Council of Joint Defend, geopolitical struggle, Camp David Accords, free economic zone, Arab spring, terrorism, security, international criminality.*

The collapse of colonial system of imperialism was extremely accelerated after the World War 2. Even on the eve of war, the situation in which the U.S. and France were giving big interest to the fuel reserves (oil) of the Arab East forced England, which had deeper roots in the region, to strengthen diplomatic efforts. Foreign Minister of England Anthony Eden said openly in his speech in the House of Commons that England must not prevent the establishment of federation of Arab States on May 29, 1941, on the contrary England should operate in this field more widely. But the military operations in 1941-1942 were not allowed to implement plan, only in 1943 the preliminary diplomatic-political negotiations began between the heads of Arab States [10, p.365].

At first the initiative was in the hands of Iraqi Prime Minister Nouri Said. He offered the idea of creating Union of Arab States named "Great Syria" and this idea protected by England. With blessings of England this idea was called "Great Syria" or "Fertile Crescent Countries Union in December 1942. The aim was to unite Syria, Lebanon, Palestine and Transjordan (this state was created in 1921 was called Transjordan until 1950 and then this name was replaced with Jordan) under the Hashemite monarchy of Iraq and to create state named "League of Arab". Then the rest of Arab countries of the Middle East must be included to the League. According to the plan of England Egypt had to play the main role in the League. But Nouri Said

wanted all countries of League to obey to the Hashemite and since April 8, 1943 Amir of Transjordan Abdullah began to defend that idea [10, p.370].

Discussion of the project prepared in accordance with the interests of England caused serious discontent. As a result, the project of Nouri Said was denied by the presidents of Lebanon, Syria, Egypt and Saudi Arabia. France which did not want to lose its influence in the countries of the Levant (Syria and Lebanon) also objected to the plan. In this circumstance N.Said was forced to refuse his own project. Then Prime Minister of Egypt Mustafa Naxxas Pasha became involved with the idea of the political union of Arab leaders. But given the experience of his predecessor, Mustafa Pasha did not allow the issues as the structure of future union, working principles, the fields and mechanisms of activity to cause discontent.

The international conference which was held in Alexandria with the participation of 7 Arab countries from September 25, 1944 to October 7 operated the preparation for the establishment of Arab Federation. The Prime Minister of five countries – Mustafa Naxxas Pasha of Egypt, Sadullah Jaber of Syria, Riad Solh of Lebanon, Khamdi al Pachachi of Iraq and Tefvik Abdulkhuda of Transjordan – attended in the activity of conference. The officials of Saudi Arabia and Yemen were represented as observer at the conference. After the 12-day discussion the conference prepared a protocol on the establishment of the League of Arab States and the representatives of 5 states signed the protocol [6, p.184]. On the last day of conference its participants made decision on the call of new conference for the establishment of Arab Union.

A special resolution on Lebanon (on the establishment of confessional system) and Palestine was adopted and it was decided protection of the status quo in these countries were decided during discussions at the conference. The conference by the presidents and the heads of government of Arab States who were in Cairo in February-March of 1945 adopted a historic decision on the establishment of the League of Arab States (LAS – “Cəmiət-əddual əl-Ərəbiyyə” in Arabic). On March 22 the representatives of 6 countries – Syria, Lebanon, Saudi Arabia, Transjordan, Iraq and Egypt – signed its Charter. Only on May 5, 1945 Yemen joined o this Pact and this Pact came into force after the member states to ratify it for May 10 [4, p.42].

Now the number of the member states of the League of Arab States has become 22. Sudan in 1950, Libya in 1953, Tunisia and Morocco in 1958, Kuwait in 1961, Algeria in 1962, The People’s Democratic Republic of Yemen in 1967, Qatar, Bahrain, Oman and United Arab Emirates in 1971, Mauritania in 1973, Somalia in 1974, Djibouti Republic in 1977 [15, p.12], Comoros Islands in 1993 joined to the activity of organization. The Palestine Liberation Organization is a member of the League of Arab States since 1964 (since 1988, it was replaced

with the Palestine state in the League). And Turkey has a constant observer status in the organization.

The Cairo Conference also established the League secretariat post to manage the current activities of the organization and to coordinate the activities of offices and this post was headed by the Secretary General. The representative of Egypt Abdul Razzaq Ezzem was elected to the first Secretary General of the League. Riyadh took that post in 70s (again the representative of Egypt). After the signing of the agreement the residence of the League of Arab States was moved from Cairo to Tunisia and the representative of Tunisia S.Klibi was elected to the post of the secretary general [1, p.12].

Now the secretary general of the League is Amir Musa, former Prime Minister of Egypt. He was elected in the summit which was held in Amman in March 2001. As we said before, it can be mentioned the names of Abdul Razzaq Ezzem (1945-1952), Abdul-Khalig Hassun (1952-1972), Mahmoud Riad (1972-1979), Sadi Klibi (1979-1990) and Ahmed Asmat Al-Majid (1991-2001) among the secretary general.

The periodic media acted while the events taking place in the Middle East considered the establishment of the League of Arab States (LAS) as a Pact against the influence of Russia into the Arab States. On February 20, 1946 "Rabitə-aş Şabab" magazine which was published in Cairo then noted that the League is a barrier created by England against the influence of Russia in Arab world [11, p.114].

The Charter of LAS consists of opening and 20 articles. Later, a number of important amendments were made to the Charter. It is pointed in the opening that if wants any independent Arab state can be the member of the LAS, the members of the League have the equal rights. Every state has only one vote in the Council, the main body of LAS regardless of the number of its representatives.

According to the Charter, the main responsibilities of the League of Arab States are the establishment of the single political system to strengthen the relations and mutual cooperation between the member states, the defence of independence and sovereignty of Arab States and the protection of the interests of Arab States.

The Charter also clarified the issues related to the structure of LAS. The main bodies of the League consist of followings:

- the meetings of the presidents and the heads of governments of Arab States; this body was established by the suggestion of Egypt President G.Nasir, and three conference by this body was held in the mid 60s of the 20th century.

1st conference – this conference was called in Cairo by the suggestion of Egypt because of the aggression of Israel, and also the issues related to the establishment of common Arab market was discussed, the agreements were reached and the

concrete recommendations were offered at the conference. During the discussions the agreement on the establishment of the joint front of Arab states – the front of “Dəyanət” (determination) – against Israeli was reached. This issue caused the serious concern of Israeli. However Arab states were weaker than Israeli in terms of armament, the war in the several fronts by Israeli can be the main issue. And it caused the serious questions on how this event will end [3, p.34-450].

2nd conference – this conference was also called as a result of Egypt in Alexandria in September 1964. The political-military issues on the establishment of the United Arab Army and this army to obey to the joint command by the suggestion of G.Nasir were discussed at the conference.

3rd conference was called in Casablanca to discuss the results of the Israeli aggression and to create single platform in 1965. The document named Arab Solidarity Charter was adopted and defined the general directions the activity at the conference [11, p.74].

- The League Council

- The Joint Defence Council – It was created on 22 August 1945 according to the contract signing on 13 April 1950. It was composed of the Ministers for Foreign Affairs and Defence from all the member states.

- Economic Cooperation Council.

- The Council of Ministers of Arab States. Council was playing central role on information among Arab states.

- Committees – These had to operate as a worker body of League, in case of need the number of these could be increased. According to the Charter 11 special committees of League had been created that one of these was the Permanent Oil Committee.

Secretariat which was headed by Secretary General appointed by the Arab League Council every five years. The Secretariat was taking part in the role of basic permanent and connective organ of the League. The Secretariat was considered as a wide composition organ, there were nearly 500 workers on its staff [5, p.67].

In addition to these, following specialized organizations operate under the authority of The League of Arab States:

- Arab Postal Union;

- Arab Telecommunication Union;

- Arab Development Bank;

- Arab Consul on the use of nuclear energy for peaceful purposes;

- Common market of Arab States and etc.

The main managerial and supervisory authority of the league of Arab States in the League Council but main decisions by constant conferences of the heads

of states and governments. The Council is composed of representatives of each state. Each member state has one vote, irrespective of size. The Council choose Secretary General among members, he was elected for every 5 years and had to get the voice of the 2/3 parts of the members. Deputy and responsible workers of the secretariat are appointed by Secretary General [12, p.16].

Secretary General should have the status of extraordinary and plenipotentiary ambassador for electing this post. The main aims of the League are to strengthen relations and to coordinate collaboration between member states and International organizations and in the case of necessity, put in order inter-state relations and disputes. The League of Arab States {LAS} emerged before the United Nations that is why, there was nothing on its charter about the relations with UN. Nevertheless after diplomatic negotiations on October 1947 the United Nations General Assembly recognized The League as a regional organization and the United Nations Secretary General to invite the Arab League Secretary-General to attend the General Assembly sessions as observer. The league of Arab States received a right to establish permanent representation in the UN headquarter in New York [7, p.112].

The sessions of the Council are convened twice a year in the month of March and October. Although there are different rules for decision-making Decisions which accepted unanimously are compulsory for all members. Decisions that accepted by majority of vote are binding only for those states that have voted for them.

At the request of two members, extraordinary sessions can also be held whenever circumstances demand.

The Arab League member states cover over 13,000,000 km² and straddles two continents: Africa and Asia. The area largely consists of arid deserts, such as the Sahara. Nevertheless, it also contains several highly fertile lands like the Nile Valley, Lebanon, Jordan, Palestine and the Atlas Mountains in the Maghreb, and the Fertile Crescent that stretches over Mesopotamia and the Levant. The area comprises deep forests in southern Arabia and parts of the world's longest river, the Nile. Territories of the League had witnessed to the creation of some ancient civilizations during the history: Ancient Egyptian ancient Assyria Babylon Carthage, ancient Somali emerged in these areas.

At the beginning, the headquarters of the League of Arab States situated in Cairo where it was established. But, on September 18 1978 with U.S President Jimmy Carter's mediation, as a result of ongoing negotiations between the president of Egypt Anwar Sadat and Israel Prime Minister Menachem Begin at Camp David finished with 2 agreements:

- One of them, the boundaries of peace in the near East;
- Second, the boundaries of peace between Egypt and Israel [13, p.68-69].

According to these agreements, after the beginning of peace negotiations between Egypt and Israel, the conference of heads of governments and Arab states appreciated these actions as a treason for Arab solidarity and stopped its activity temporarily in the League of Arab States and was approved in case of signing separate peace treaty the headquarters of the League of Arab States would move from Cairo to Tunisia [13, s.72].

After one day from the signing of peace treaty between Egypt and Israel based on the agreements of Camp David on March 26 1979, in the conference of foreign and economic ministers of Arab states in Baghdad, Egypt was expelled from the League of Arab States on March 27. In June of the same year, extraordinary session of the League implemented moving of the headquarters to Tunisia. Only the effort of Egypt President Hosni Mubarak, after the long-term and multilateral negotiations was restored its activity in the League of Arab States in 1989 and the headquarters of League was removed again to the Cairo in 1991 [8].

The League of Arab States is taking concrete measures with the aim of protecting of the safety of the Arab states, maintain the peace in the region, prevention of Israel aggression, at the same time to struggle with all the kinds of international crime, including international terrorism. Thus, the Council of Arab ministers and the Council of Justice ministers accepted “Arab Convention on the Suppression of Terrorism” with the initiative of League. Mutual collaboration in the field of prevention of terror events that can threaten to the safety of Arab people has been reflected in Convention. The Council of the League of Arab States, meeting at the Summit level at its 14th Session in Beirut, adopted “Beirut declaration” that this declaration meant the protection of the Arab countries and collaboration for giving the help development and liberation of Lebanon territories [8].

Although negotiations on the creation of LAS {League of Arab State} had begun before millennium, first session of temporary Arab parliament was held in Cairo December 27 according to the decision of Algeria summit. Mohammad Jasem al-Saqer was elected as a speaker of Parliament. Firstly, Arab Parliament was formed as 4 deputies from the parliament of all the member countries. Direct elections was planned later. Social, economical, cultural spheres was including to the authorities of Parliament.

LAS’s 60th anniversary was celebrated on April 2005. The Arab Summit meeting in its 17th session in Algiers was approved some issues connected with anniversary on March 22-23. The President of Azerbaijan Republic congratulated to Secretary General Amir Musa for attitude of anniversary. It is important to note that Azerbaijan has taking an active part on the summits and sessions as an observer from the beginning of millennium.

Although there were discussions among Arab states about the creation of Arab Free - Trade Zone from 1961, after the long-term break Economic and Social Council of LAS {League of Arab States} accepted a decision about the creation of Arab Free- Trade Zone in 1995. According to the resolution, creation of Arab market had to implement within 10 years. In 2005 Amman Summit of the League had pronounced a judgement about the creation of Custom union for 2010 and Joint Arab Chamber had to create for 2020. The League had taking an active part in the events of Near East. It showed itself clearly on the events of Persian Gulf in the early 90th of last century. Egypt, Syrian, Saudi Arabia and Morocco gave a support to the military actions of USA against Iraq and joined to the war as a member of coalition, that is why it caused serious differences in the League of Arab States [8]. Events happened under the name of Arab spring had not avoided from the League of Arab States in 2010-2011.

REFERENCES

1. İsmayilov R. Beynəlxalq sionizm və İsrail. Bakı, Azərənəşr, 1983, 106 səh.
2. Yaxın Şərqdə gərginlik yenidən güclənməkdədir // Ayna qəzeti, 1997, 26 noyabr
3. Агарышев А.А. Гамал Абдель Насер. М., Наука, 1979, 278 с.
4. Агарышев А.А. От Кемп-Девид к трагедии Ливана. М., Наука, 1983, 314 с.
5. Беляев И.П., Примаков Е.М. Египет: время президента Насера. 2 изд. М., Международные отношения, 1981, 381 с.
6. Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока. М., Международные отношения, 1984, 288 с.
7. Князев А.Г. Египет после Насера. 1970-1981. М., Просвещение, 1986, 265 с.
8. Лига арабских государств // https://ru.wikipedia.org/wiki/%CB%E8%E3%E0_%E0%F0%E0%E1%F1%EA%E8%F5_%E3%EE%F1%F3%E4%E0%F0%F1%F2%E2
9. Международные организации системы ООН. Спр. М., Наука, 1990, 86 с.
10. Международные отношение после второй мировой войны. Т.1 (1945-1949). М., Изд. Полит. литературы, 1962, 760 с.
11. Освободившиеся страны и международное право. М., Международные отношения 1987, 264 с.
12. Страны мира. Спр. М., Интеркнига, The World Almanac, 1996, 566 с.
13. Фомин О.И. Кемп-Девид: политика обреченная на провал. М., Международные отношения, 1982, 326 с.

14. Эттингер Я.Я. Межгосударственные организации стран Азии и Африки. М., Международные отношения, 1976, 204 с.

15. A.Gomaa "The foundation of the League of Arab States wartime diplomacy and inter-Arab politics, 1941 to 1945", London-New-York, 1977, 265 p.

SABINA GARASHOVA*PhD in Political Science, Baku State University**e-mail: sabinagarashova@yahoo.co.uk***UDC 327 (4/9); 930.22 (4/9)****U.S. BASIC GEOPOLITICAL AND GEO-ECONOMICAL
INTERESTS IN THE POST-SOVIET SPACE****SUMMARY**

After the collapse of the USSR, new opportunities emerged for realization of the policy strategies pursued by the United States and its allies in the West. The post-Soviet space for some important features is very significant to the United States to carry out its strategy to achieve global leadership. The United States has important geo-economical and geopolitical interests in the region. In this regard, immediately after the collapse of the USSR the United States started to take solid measures to achieve its goals regarding the region. And Russia has, in its turn, strived for making use of every opportunity to prevent active involvement of outside players in the region. United States' superiority to Russia involves having specific action plans for the post-Soviet space in comparison to Russia, who has not relied upon any strategy. However, today the post-Soviet space continues to be a stage of mutual repulsion strategy between the United States and Russia.

Keywords: *USA, Russia, USSR, the post-Soviet space, energy, interests, fight, strategy, foreign policy.*

Introduction

The post-Soviet space, which is on the focus of key players of the world, has been a playground for continuous struggle for influence and control since the disintegration of USSR. In order to justify formation period of the modern world system, it is enough to pay attention to one specific point. The point is that boundaries among spheres of influence of key players have not been completely defined in today's world. Therefore, with fully defining of the spheres of influence more comprehensive ideas, views will be put forward regarding configuration of world system. There is a struggle for global influence and control by using various means and tactics in modern stage. Paradigms of spheres of influence require a polycentric system. That means, key players in the world are forming zones of responsibilities in the fields of security, economy, public management and ideology based on different approaches. The present balance of military power

and economic indicatives motivate lots of controversial positions that could lead to actual conflicts in the system of international relations. The United States is lucky enough to establish its influence and control over the various regions in the world owing to its great military power and economic capacity. However, it should be taken into account that global hegemony of the U.S. generates serious anxiety in other states aspiring to become a preeminent power by joining in this struggle more straightforwardly. In this sense, movements of such states as China, India, Russia and Germany suggest that they are not going to easily accept the U.S. hegemony. This understanding is obviously recognized in the United States and therefore, the political elite of the U.S. tries to harmonize its geopolitical strategy with new global developments.

Characteristics of the post-Soviet space

A new idea has been introduced into the science world and used more often. This idea calls 'the post-Soviet space'. However, comprehensively describe its essence is difficult [1, p.59]. First of all, the common view is that this neutral idea can be useful enough to define the territories of the former USSR, as well as processes and developments there. It should be mentioned and be based on that the post-Soviet space is the specific social and political reality where the nations coexisted sharing common development principles and enjoying close economic cooperation. Today, most analysts share the general opinion that the prominent factors bringing the former soviet peoples or republics together were demographic, social, cultural and psychological. Despite the long timeframe from the collapse of USSR, remaining effects of certain factors and in the meantime existence of the states independently confirms complexity of the post-Soviet space from various aspects.

One of the most remarkable scenery in the post-Soviet space is that there are conflicts on ethnic basis between almost all of the former republics of the USSR. Prevalence of protracted conflicts and potential conflict zones are the most attractive features of the post-Soviet space. In this sense, security problem may be considered to be one of the open issues in the post-Soviet space. For instance, occupation of Azerbaijan territories by Armenia more than twenty six years undeniably impedes formation of the security system in South Caucasus, which is the most strategic region in the post-Soviet space. Existence of unresolved conflicts on ethno-national, territorial-ethnic basis in the other parts is one of the geopolitical features of the region. Moreover, Russia's attempts to regain military, political, economic control over the former soviet republics is one of the points that seriously affect overall geopolitical situation in the post-Soviet space [5, p.331]. These attempts have visibly negative impacts on Russia's relations with both the former soviet republics and the key players who have

geostrategic interests in the region. For instance, Russia made an effort to take control over Ukraine as in the soviet times causing to acrid relations between Russia and Ukraine. At the same time, Russia's such a political line deteriorated the relations between the West and Russia as well after the collapse of the Soviet Union. Integration of Ukraine in the European Union and pulling this country from Russian control is one of the geopolitical priorities of the West regarding the post-Soviet space. And Russia certainly attempts by all means to prevent this process. For instance, Ukrainian president V.Yanukovich under Russian pressure had to refrain from signing the association agreement with the EU in November 2013.

Clash of geopolitical interests in the post-Soviet space is certainly motivated by its unique geopolitical features. This uniqueness allows reviewing the area from both positive and negative scenarios. Geopolitical features of the post-Soviet space can be characterized as follows:

- The post-Soviet space takes one-sixths of the land territory of the globe;
- Despite the vast swathes, access to open seas is not so favorable from economic and military perspectives;
- Two-thirds of global hydrocarbon reserves are in the post-Soviet space;
- There are sufficient sources of potable water in the region;
- Demographic potential of the region is low and density of the population is not high;
- Transport network is underdeveloped. Especially the situation is even worse from the West to the East.

The above-mentioned features allow characterizing the post-Soviet space with both its attractive sides and deficiencies. In general, the post-Soviet space with its location in the center of Eurasia is of strategic importance for world's leading powers, particularly for the United States. Because, obtaining control over the Eurasia is the guarantee of U.S. global primacy. Strong majority of researchers think that global challenges in the near future will be based on the course of geopolitical situation in Eurasia. As known, U.S. modern Eurasia strategy is in line with H.Mackinder's famous geopolitical concept. Apart from H.Mackinder, N.Spykman also shaped the conceptual basis of U.S. place in the world and its geopolitical moves after World War 2. The provisions of these concepts have been strictly followed by U.S. political parties in power. So, H.Mackinder's approach 'Who controls Eastern Europe controls Heartland' has already become reality. For reference, Heartland means the center of the world (Earth) from English translation. And the boundaries of the post-Soviet space coincide with those of Heartland. As already mentioned, Heartland do not have favorable access to the oceans. However, Mackinder thought that control over Heartland means ruling

Eurasia [3, p.421]. At this moment, it should be noted that Spykman put forward an approach comparatively distinctive to Mackinder's concept. He presents the territories surrounding Heartland as Rimland and justifies that control over Rimland means control over Eurasia [8]. As it seems, the post-Soviet space with its geopolitical features is different from other geographic regions in all respects. Approaches regarding geopolitical importance of the area are different for their peculiarity. As already mentioned, according to H.Mackinder's concept 'who controls Heartland, which mostly encompasses the post-Soviet space, controls Eurasia, so the globe'. Z.Bzejnski, famous U.S. foreign policy strategist, also noted that who controls Eurasia controls the globe. In this sense, the post-Soviet space can be argued to be enough attractive from geopolitical point of view. We can produce more clear sense about geopolitical importance and characteristics of the post-Soviet space by closely reviewing some features of the region.

We have already mentioned that, according to H.Mackinder's approach, the post-Soviet space is geopolitically very important area. But, such a narrow approach could not be correct. Availability of vast resources of oil, gas, nickel and other non-ferrous metals in the post-Soviet space is one of the main factors increasing its importance. Central Asian and Caspian region prevails over Kuwait, Mexican Gulf and North Sea regions for oil and gas reserves. Enormous amount of natural resources prompts to put forward furnishing pipelines and communications through Eurasia as an important issue. And this issue exerts a catalyzing impact on strained relations between the West and Russia. Because, pipelines and other communications built in Russian territories would give this country additional geopolitical and geo-economical benefits. It is clear that some parts of the post-Soviet space are politically dependant on Russia. For instance, Russia calls Armenia as its 'outpost'. Construction of communications and strategic pipelines would certainly ensure Russia's domination. From this point of view, orientation of new lines across the Caspian Sea to Azerbaijan, the country independent from Russia, then to Mediterranean Sea via Turkey prevents Russian monopoly over access to Eurasian natural wealth.

The post-Soviet space can be characterized, as already mentioned, not only with being power vacuum, but also domestic unrest. CIS is the biggest intergovernmental organization in the region. The organization, founded on the 8th of December 1991, is mostly formal and non-mandatory. Existence of conflicts on territorial aspirations between commonwealth states restricts its effectiveness as an organization. We think that any functionality of CIS from geopolitical perspective cannot be a subject to discuss. Only foreign trade turnover between member-countries is noteworthy to some extent. In fact, there are sound arguments to say that CIS has been divided into several economic blocs. The

Eurasian Economic Union, GUAM, Union State of Russia and Belarus emerged with the participation of CIS member-countries.

The above-mentioned blocs are mainly economic ones. However, western researchers consider activity of the associations with Russian membership as efforts for political integration. So, they think that Russia intends to regain its previous influence within the blocs, wherein Russia is involved as a member. In this sense, establishment of the Union State of Russia and Belarus is strategically very important. Russia-Belarus relations are pretty dynamic. It can be noted that political and economical integration between these countries is sustainable and effective. But, there are certain divergences together with successful cooperation between Russia and Belarus. For instance, there was a serious disagreement between the parties over the price of Russian gas. There are some points generating Russia's concern in relation to Belarus. According to outcomes of a survey conducted in the Republic of Belarus, majority of respondents were in favor of integration with the European Union, but not with Russia [9]. Moscow regards scenario of Belarusian escape from Russian geopolitical sphere of influence and favoring European integration as a grave danger. Actually, Russia has lost substantial part of its geopolitical sphere of influence. Ukraine's complete escape from its sphere of influence paved the way to calculate that in future the Black Sea will become NATO's internal sea. But, occupation of Crimea and establishing a sub-sovereign of the Russian Federation obscured such a scenario. At this moment, it should be noted that the Russia-Belarus relations are unique for some specific features. After the collapse of the USSR, Russia could build the most promising relations with Belarus out of the former soviet republics. On 8th December 1998 the two countries signed the Treaty on formation of the Union State of Russia and Belarus. Before that, there existed the Community of Russia and Belorussia, and the Union of Belorussia and Russia [11]. Nevertheless, 'political discords' observed in Russia-Belarus relations from time to time indicates complexity of these relations. Strong majority of analysts argue that such discords in Russia-Belarus relations are mostly generated by Russia's conduct. For instance, researcher A.Tsipko thinks that Russia's model regarding common state (with Belarus) is inappropriate. He claims that the only outcome can be derived from Russia's conduct is that Russia considers Belarus as its province within the common state. And Belarus side supports confederative model.

At present, this is the main point provoking serious disagreements between Russia and Belarus. Analysts share the common view that under current realities, the implementation of the Russian-backed model is impossible. The continuing tensions in Russia-Belarus relations apparently support this argument [10].

Researcher A.Fadayev also thinks that Russia has been strictly following this line since 2000 when the treaty on formation of the Union State came into force. But, Belarusian side has always strived for impeding this process [9]. By this, it is confirmed that Belarusian side does not support to be included into a common state in the capacity of a Russian province. We think that the assumptions of forming a union state meeting Russia's desire cannot be ignored by the United States. By this, Russia could set a new precedent in the post-Soviet space, which can be appreciated in the United States as an effort by Russia to reunite the post-Soviet space under its own rule. From this standpoint, the idea of Russia-Belarus alliance is assumed with grave anxiety. Complex measures have been taken to decisively push Belarus aside from Russia's sphere of influence. These measures also include applying sanctions against Belarus. Generally speaking, its current status entails to regard Belarus as a kind of manipulation tool. Russia tries to turn Belarus to an active player in its multi-sectoral confrontation with Western Europe and the United States. The West in its turn tries to use the territory of Belarus as a stronghold against Russia by seeking approximation with this country. To be sure, according to our analysis we can argue that Belarus is not interested in presenting itself as a passive object of influence and sometimes, manages to perform effective political moves. In most cases, Russia itself feels difficulty to define president A.Lukashenko's policy strategy. Certainly, this portray is created intentionally by Belarusian side and, as we already mentioned, can be considered as its geopolitical moves. From time to time, in order to have an influence on Russia Belarus uses the tactic involving imitation of seeking dialogue with the West. And sometimes, Belarus initiates getting closer with Russia aimed at exerting influence on the stance of the West.

U.S. main strategic interests

Seeking instruments of influence on Eurasia is one of the core imperatives of the U.S. geopolitics. So, for its economic indicators, demographic parameter and, most importantly, military-political capacity of the region's states Eurasia is main target of global and regional rivalry. From this point of view, there is a solid base to highly appreciate the geopolitical importance of the post-Soviet space, due to its geographically central location in Eurasian continent. And because of its central location in Eurasia the post-Soviet space has several specific features. Such a position gives the post-Soviet space unique opportunities for integration to geopolitical projects together with turning this region to a severe geopolitical playground. However, since there is complexity of interests in relation to the region, integration of this vast geopolitical space on common economic, military-political, technological and cultural basis seems unreachable. One of the main

directions of the U.S. regional strategy is to develop a negative and aggressive reputation of Russia [2, p.162]. Complexity of projects is implemented in this direction almost in all former soviet republics. The United States and Western European states, having zero access to the region during USSR times, started truly expanding their geopolitical and geo-economical positions in the post-Soviet space after the collapse of soviet empire. Certainly, for the United States the Caspian basin cannot be preferable that the Persian gulf for its energy resources. In fact, hydrocarbon reserves in this region are totally 20-25 time less than those of the Near and Middle East.

Nonetheless, energy resources of the region are highly appreciated for the global energy market. It is even forecasted that, there are possibilities to discover new energy deposits as much as Saudi Arabia hold [4]. It is clear that, US interests regarding the Caspian basin are not only related to energy issue. Because, relying on Caspian energy resources, Europe could partly decrease its energy dependence on Russia. Ensuring maximum attraction of foreign investments in the region and by this, obtaining instruments of influence on the region is one of the priorities of US policy. So, the United States, who desires to put an end Russia's control and influence in the region, immediately after the collapse of the Soviet Union started to regard this region as an area of its vital interests. By this, it can be noted that reference point of the US energy policy in the post-Soviet space is the Caspian basin itself. Activities aimed at involving the countries of the Caspian basin in various West-backed large projects were motivated by the intention to restrain Russia's chances of "come-back".

As we already mentioned, immediately after the collapse of the Soviet Union, the United States launched comprehensive strategy to ensure its solid presence in the post-Soviet space. This strategy was based on various instruments. By means of political, economical and humanitarian assistance to post-Soviet countries, the United States, on the whole, aimed at obtaining overall instruments of influence. So, the 'Freedom Support Act' for newly independent states was adopted by the Congress in October 1992, which was developed with the initiative by President George H.W. Bush. According to this legal act, the former soviet republics were subject to US financial assistance directly or through International Monetary Fund [6]. A new era in US foreign policy towards the post-soviet countries started with Democratic Party's candidate B.Clinton's victory in the presidency elections. The post-Soviet region politically and economically remained highly important for the United States during B.Clinton's presidency. In this context, the main priority was given to building close political and economic ties with Caspian basin states. B.Clinton administration declared that the United States' Caspian policy is mainly based on rich hydrocarbon reserves. 'Silk Road Strategy Act' of

1999 adopted by the Congress redefined outlines of U.S. geostrategic and geo-economic priorities in relation to the post-Soviet space [7]. Generally speaking, the United States assumed acceptable to use all means to ensure and enhance its leadership posture in the Caspian basin. Motivating institutional integration of the region's countries into western community was considered to be the most efficient strategy in this direction.

After G.Bush the junior's rise to power, there were observed certain movements in the direction of creating Black Sea-Caspian region energy transportation corridor, which was of very strategic importance. In the region Georgia and Azerbaijan were chosen as standpoints for implementation of this strategy.

Besides its keen interest on energy resources of the Caspian basin, the United States stands on its committed position on legal status of the Caspian Sea. As known, the main controversial matter in the Caspian basin is defining legal regime of the Caspian Sea, which has not been done yet. Solid measures towards defining legal regime of the Caspian Sea is important for the United States, who has certain interests in energy resources, insofar as the region's states. Therefore, most efficient development of energy reserves and best transportation corridor of energy resources are directly associated with defining legal regime of the Caspian Sea. The United States' seemingly indifference in this issue can be connected with several points. The main point is that the United States fears of Russia's gaining more geopolitical and geo-economical benefits from defined legal regime of the Caspian Sea. Our analysis justifies this version to have solid basis. Firstly, it is a clear prediction that indeed Russia will be the dominant party with excess share from division of the Caspian Sea into national sectors. And it will end up with Russia gaining more profit. Secondly, the U.S. officials have clear views on Russia's significant traces in the processes going on in the region. From this point of view, the United States considers that negotiations on defining legal regime of the Caspian Sea could lead to undesirable results for the West's interests in the light of Russia's advantageous position. As already noted, by declaring the Caspian region as its national interest area the United States directly confirmed that it will not be indifferent to the processes happening there. In this regard, since the United States has not been able to achieve preconditions for taking solid measures to meet its interests with regard to the Caspian basin, particularly, solution of legal status of the sea, it can be assumed that the United States is, for the present, satisfied with the 'status quo'. Because, in a worse scenario, Russia can get more opportunities to push the U.S. and Western European states out from the region, if it achieves to define legal regime of the Caspian Sea within its sphere of interests. Generally speaking, the issue of legal status of the Caspian

Sea has become a kind of knot of contradictions between the U.S. and Russia. The United States is making every effort to restrain Russia's energy resources by taking into own hands, by all means, the whole control on the energy infrastructure of the region. The United States from time to time attempts to ensure its military presence at the Caspian Sea, which particularly worries Russia.

REFERENCES

1. Зобова Л. Л. Постсоветское пространство: terranullius // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2014, №35(272), с. 59-65
2. Изворска А. В. Информационная война на постсоветском пространстве // Вестник Ростовского социально-экономического института. 2016, Выпуск № 2 (апрель - июнь), с. 159-163
3. Mackinder H. J. «The Geographical Pivot of History». The Geographical Journal, Vol. 23, No. 4. (Apr., 1904), pp. 421-437
4. Mann S. Ambassador, Senior Advisor Caspian Basin Energy Diplomacy, Department of State. Update on Caspian Basin Energy Policy // Foreign Press Center Briefing. Washington, DC. October 18, 2002, P.33-39
5. Tayyar Arı. Uluslararası ilişkiler və dış politika. Bursa, MKM Yayıncılık, 2008, 608 s.
6. The Freedom Support Act, www.house.gov
7. Silk Road Strategy Act of 1999, www.house.gov
8. <http://www.politictime.ru/potis-918-1.html>
9. <http://inosmi.ru/sngbaltia/20140116/216570118.html> (müraciət tarixi: 04.03.2016)
10. http://www.kreml.org/opinions/139729166?user_session=9280242131910f0b3aad30c85348909d (müraciət tarixi: 04.03.16)
11. http://belarus.mid.ru/spravocnye-materialy/-/asset_publisher/9CH6VzS6hIWV/content/rossijsko-belorusskie-otnosenia (müraciət tarixi: 04.03.16)
12. <http://www.belaruspartisan.org/bp-forte/?page=100&news=9477> (müraciət tarixi: 04.03.16)

BAHAR HUSEYN*PhD in political science, Baku State University**e-mail: huseynbahar@yahoo.com***UDC 327; 339.9**

TURKISH-AMERICAN UNION: GOALS, PROBLEMS AND PERSPECTIVES

SUMMARY

We have studied Turkish and American union by focusing on particularly problems, goals and perspectives in this article. The history of the relevant union dates back to the Second World War till up to nowadays.

By the establishment of NATO in 4th of April 1949 progress of Turkish-American cooperation was pivotal. The tenure of T. Ozal is known as a period of on one hand dormant affairs with the Soviet Union on the other hand eradication of economic crisis in Turkey and becoming a close ally of the United States. Armenian and Greek lobbies are among powers of international relations those potentially impede Turkey-U.S. partnership. JDP's total victory in the election of 2002 in Turkey made essential changes in the foreign policy of the country. 9/11 and crisis of Turkish-U.S. relation in 2003 have prompted the relevant changes.

During official visit Obama urged Turkey to come to terms with her past and resolve Armenian issues. Prior to this, during the 2008 U.S. Presidential election, he had criticized U.S. President George W. Bush for his failure to take a stance and stating that the "Armenian genocide is not an allegation, a personal opinion, or a point of view, but rather widely documented fact supported by an overwhelming body of historical evidence". He responded positively to an announcement from sources in Ankara and Yerevan that a deal might soon be struck to reopen the border between the two states and exchange diplomatic personnel by indicating that although his own personal views on the subject remained unchanged. Washington stepped up efforts to impose a new round of sanctions on Iran over its nuclear program in April 2010. Key powers such as Turkey, India and China oppose the adoption of a new round of sanctions against Tehran. As a result, the American Congress has delayed arms sales sought by the Turkish military.

The article provides solid information about the steps and political discussions conducted on the basis of cooperation between relevant countries. The article analyzes the US-Turkish relations at the present stage. Especially U.S. interests in the Middle East is studied. At the same time, status of bilateral relations between

Turkey and the U.S is being unfold. This work also covers Obama's foreign policy directions after the coming to power of the AKP in Turkey.

Key issues impeding collaboration of Turkey and America in the region are also reflected in the article. Among relevant problems we should specify Armenian genocide and the activities of PKK Kurdish organization.

Keywords: *union, problem, goal, perspective, Foreign policy of Turkey, Turkey-USA relations, AKP, Middle East, Foreign policy of USA, NATO, T. Ozal, 4th of april 1949, PKK Kurdish organization, 9/11*

After the World War II, Turkish-American relations encompass two different development lines. The relationship had inseparable, solid and complete character in 1945-1960s. During the relevant pace of time no problems or serious misunderstandings were existing that could impede this cooperation. The affairs were literally cooperative relations, and constructed the strongest link of American Turkish relations. NATO was pivotal for America and Turkey.

The establishment of NATO on 4th of April in 1949 and owning the alliance system of the US with its own system were for no doubts gratifying for Turkey. Thus, Turkey has been NATO's member since the day of its establishment, and has been attempting to create alliance with the US. Turkey had to compromise a few years to reach the relevant goals.

Turkish Higher National Committee had voted for Turkey's inclusion to NATO on February 14th, 1952.

There have been changes in the Turkish-American relations since 1960. 1960-80s have been the years of disorder and crisis in Turkish-American relations. Especially two flash points – two big mistakes of the US: Johnson's letter of 5th of June 1964 and embargo of 1975-78 have showed negative effects on Turkish-American relations. The relevant effects have been respectively the causes to several big changes in Turkish foreign policy. On the other hand, Turkey's Middle East policy has started to get a new shape with the same effects.

Due to its characteristics, this letter looked more like an ultimatum. Alongside with this, the letter being an unexplained one has caused some fierce results after. The rumors have started to grow about this letter and the letter was at least known only in the parts where America's prevention in the interference of Turkey to Cyprus was known. Johnson's letter has caused negative effects in Turkish-American relations and left marks that would be seen for a long time.

After the Cyprus movement of 1974, America's start of exploration since the February of 1975, and the embargo that continued until July of 1978 led to a blow to the silence in the Turkish-American relations that was brought by the Defense contract in 1969. Turkey canceled the 1969 contract because of this

embargo and expelled all the American organizations in Turkey on 25th of June 1975. After this, on 26th of March 1976, a new contract has been signed. Thus, this contract could not change anything, hence a new contract that recognized Turkey's independence and its borders was signed.

Likewise, it would be wrong to connect the changes in the Turkish-American cooperation since 1960 to those only two big mistakes that the U.S. did on Cyprus issue. Without doubt, relevant problems had some serious effects. Let us not forget that, the world as well started to change since 1960.

In 1980, Turkish-American relations started to progress again, along with no any changes in the Turkish-Soviet Union relations. Ronald Reagan's win in the U.S. presidential elections in the November of 1980 and his foreign policy had started a new approach between Turkey and the U.S.

The military coup in Turkey has created some problems in 1980. These issues were creating some disturbance and there were two bigger issues – 1) the coup in Turkey was against terror and economic difficulties. U.S. government was considering that Turkish soldiers would take democratic steps. 2) Soviet Union's quick establishment of military on the interference of Afghanistan – the military of 200 thousand soldiers.

After Turgut Ozal became the Head Minister in 1983, he mentioned his “Benefit in Exchange” policy. Ozal was well known for being pro-West. U.S. blamed Turkey for the issues on Cyprus. Military aid of the U.S. to Turkey and Greece was in 7/10 ratio.

Particularly, Ozal's period is well known for Turkey's exit from economic crisis and becoming closer to America. American government has showed their economic and military aid to Turkey in this period several times. Political and militaristic events that were taken place in the Near East were bringing these two countries closer. In reality, Turkey was the only cooperative country for America in Europe that could help them on the balancing policy. Turkey showed their loyalty to the U.S. one more time during the war named “Storm in the Desert” against Iraq after Iraq conquered Kuwait. In exchange of this, the US is still supporting Turkey's fight against Kurdish PKK terrorism. After only one hour from horrible terrorist attacks in America on September 11th, 2001, Turkey agreed to help them and doing so, even allowed the States to use their territory if needed, and mentioned to aid them in any militaristic ways. Higher National Committee agreed to the use of Turkish soldiers in anti-terror processes against Arabia.

Armenian and Greek lobbies are the only things that can worsen the Turkish-American cooperation. The discussion of Armenian genocide or its acceptance could lead to the worsening of the relations with Turkey.

In 2002, the new established Justice and Progress Party in Turkey (AKP) had made some serious changes in the foreign policy of the country [1, s.323]. Country's worsening relations with Israel, Turkey's connections with HAMAS which is considered a terrorist group by the US and Europe, 'Blue Marmara' event [3, s.103-154], supporting of the idea of establishing Palestine state [4], Iranian policy and so forth, were indicating that, U.S. and Turkey were not always supporting each other. Obama administration's special attention to the relations with Turkey was already clearly showing itself during the election campaign. As aforementioned, it was the first time that relations with Turkey and Cyprus issue were mentioned in a candidate's presidential campaign. Document signed by Barack Obama and Joe Biden could be an example of the processes necessary for showing why and when the relations between these countries started to worsen and what to do to change them. To have a good relationship with loyal, democratic and pro-West Turkey is very important for the States. These relations have worsened due to Bush administration's unnecessary interference to Iraq and this in return has increased the terror to Turkey by PKK. Because of this, the member of NATO and the most democratic member of the Islamic world is still in process of going pro-West. According to the researches, only 12% of Turkish population thinks positive of America. Barack Obama and Joe Biden worked hard on protecting Turkey's borders, coming into a conclusion with PKK and Northern Iraq people and establishing necessary Turkish investments in Northern Iraq. Barack Obama and Joe Biden supported the democracy, human rights and freedom of speech in Turkey, and its acceptance to the European Union. It is also mentioned that, the solution to the Cyprus issue will lead to the solutions of issues like property, refugees and protection, peaceful Turkish-Greek relations, and avoiding the barriers in the way of Turkey's acceptance to the European Union. This approach is being used to cover the before-accepted Annan plan. It's necessary to mention that, with Donald Trump's rise to the presidency has already led to some positive signals from Washington relating to the relations with Turkey, nevertheless some researchers have indicated that due to high rising global problems, the States will be less than normally interested in Turkish-American relations. On the other hand, the quick entrance to Turkey was an example of establishing a new foreign policy that was gained on the discussion called "Who lost Turkey?" after the crisis in Washington in 2003 [2, s. 236].

To analyze the cooperation between these countries, we can see that it has been tried to go deeper in these relations for the first time. 2001 events and Turkey's crisis in 2003 had of course led to jumpstart these processes. President Trump's acceptance of Turkey's current regime, alongside to giving attention to its symbolic Islamic personality is a sign to his attempt to establish connections

on a very fragile lines, and with this, showing that American government can support Muslim personality and Islamic policy on clear form. Current political regime here is to show that two different countries with different religious personalities can work together on so many different levels.

REFERENCES

1. 21. yüzyılda Türk dış politikasının analizi / Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi. İstanbul: Der Yayınları, 2012, 904 p.
2. Tayyar Arı. Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu. Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, 342 p.
3. Topal A.H. İsrailin Gazze Abulkası ve Mavi Marmara saldırısı // "Milletler-arası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni" dergisi. İstanbul, 2012, 32, issue 1, 103-154 p.
4. Emre A. Filistin Direnişi ve Hamas. İstanbul: DÜBAM yayınları, 2015, 67 p.
5. Həbibbəyli Ə. İ. Sivilizasiyaların kəsişməsində türk dünyası // Bakı : Elm və Təhsil, 2011, 256 p.
6. Nəsirov E. ABŞ və Dünya 11 sentyabrdan sonra. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003, 262 p.
7. Ulusel R. S. Qloballaşma və türk sivilizasiyası. Bakı, Çəşioğlu, 2005, 152 p.
8. Arı T. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, 7.Baskı, Bursa: MKM Yayınları, 2008, 668 p.
9. Bayat A. H. Hüseyinzadə Ali Bey. Ankara: 1998, 410 p.
10. Çimen A. Tarihi Değiştiren Olaylar. 14. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, 303 p.
11. Çongar Y. Artık Sır Degil: Amerika Gizli Telgraflarında Türkiye, 1. Baskı, İstanbul: Hemen Kitab, 2012, 492 p.
12. Davutoğlu A. Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul: Küre Yayınları, 2001, 584 p.
13. Köni H. Soğuk Savaş ve Sonuçları // Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ankara, 1999, Vol. 5, issue 4, 83 p.
14. Shaw S., Karpat K. və b. Ortadoğuda Modernleşme. İstanbul: İnsan yayınları, 1995, 279 p.
15. Fukuyama F., The future of history // Foreign Affairs article, 2012, January/February, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-01-01/future-history>
16. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York: Avon Books, 1993. 418 p.

17. Ikenberry J. G., *Liberal Order and Imperial Ambition: Essays on American Power and International Order*. London: Polity Press, 2006, 300 p.

18. Ikenberry J.G., “The West: precious, not unique: civilizations make for a poor paradigm. Just like the Rest” // *Foreign affairs journal*, 1997, March-April, Vol. 76, No 2, 162-163 p.

19. Kurth J., “American and the West: Global Triumph or Western Twilight?” // *ORBIS* 2001, Vol. 45, No. 3, 333-341 p.

20. Nye J. Public Diplomacy and Soft Power,” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, No. 1, 94-109 p. (March, 2008).

21. Wilkinson D. *Civilizations, World Systems and Hegemonies* //in *World System History: The Social Science of Long-Term Change*, London: Routledge, 2000, 54-84 p.

22. Official website of the President of the United States of America - www.whitehouse.gov.

NURAN MEMMEDLI*PhD student, Baku State University**e-mail: nuranmammedli@gmail.com***UDC 329**

THE ROLE OF DEMOCRATISATION PRINCIPLES IN CIVIL SOCIETY FORMATION

SUMMARY

Democratization is based on the fundamental principle of the state and civil society. From the point of view of democracy, democracy is a form of state, a state and a source of wealth. Democracy creates a political system, but also for a robust civilization, as well as a civilian position, civil society, and the rightful state.

Keywords: *democratization, civil society, political process, non-governmental organizations*

Initially, democracy systematically manifested itself in the polis of Athens, and then as its continuation in Rome. Nowadays, democracy should be treated as an increasingly strengthening movement aiming to spread around the world [3, p.266]. Along with clearly explaining the concepts of property to everyone, democracy does bring the concept of political rights to understanding of every single citizen. Democracy owes significant credits for its spread to diffusion of democratic idea and principles, however diffusion does not fully explain these events. Democracy has had certain primitive forms which later underwent improvements and allowed us to use them as examples now, such as Classical Athens, Rome, and lastly modern democratic republics [3, p.267]. Azerbaijan Democratic Republic gave all citizens, including women, voting rights back in 1918, way before majority of Western countries which are considered to be the cradle of democracy. The same thing took place in the U.S. in 1920.

One of the development components of democracy is interconnected coexistence of its political institutions. Firstly, democracy is based on the principal of “equality logic”, which means that equality for everyone serves as a basis. Regarding this Thucydides wrote: “This system is named democratic system because it serves majority of citizens not minority” [6, p.214]. Prior to the beginning of XX century nearly all theory and practice were in absolute favour of non-democratic systems. Almost until very recent times majority of people, and even in some periods all people, were under control of undemocratic

systems. In order to legitimize their power, heads of non-democratic systems, particularly authoritarian and totalitarian regimes, were imposing the idea that the vast majority of people is not skilful enough and therefore is not qualified to participate in government and state management. Hence, the nation has to empower a group of trustworthy people or a single person to run the state. It is worth mentioning that, throughout its development democracy always encountered anti-democratic regimes opposing it. In his "The Social Contract, or Principles of Political Right" Jean-Jacques Rousseau characterized democracy as following: "There is no other form of government more suitable for civil wars and chaos than democracy or people's power, because no other administration form is a subject for the rapid change and no other administration form has a need to be brave as well as vigilant enough to protect its existence like this one. Particularly, citizens are required to be strong and persistent under such circumstances. If there would be a nation of gods, it could have been governed with democracy. Such a perfect polity does not fit people." [1 p.82-83]. It is very important to reference "On the way to democracy: thoughts on heritage" by well-known Azerbaijani politician and academician Ramiz Mehdiyev while describing democratisation process in Azerbaijan, its scope and influence in post-Soviet era. He characterizes the democratisation process in countries like Azerbaijan as the "third wave" of democracy in the world [7 p.128].

Starting from XVIII-XIX centuries the notion of "civil society" has been studied separately from other forms of people's union. It is a commonly known fact that, the formation of this society has passed three historical stages. The third, modern stage of civil society development covers XX as well as the beginning of XXI centuries. During this period civil society, constitutional state, market economy, democracy, the ideas of a nation and national state turned into a universal wealth; political pluralism, freedom of speech and thought, free press have been formed.

In modern world, parliamentary system became a prominent example for civil society as a result of development of democracy, as parliament now plays a key role as an exceptional body which represents citizens in the government. Advantages of forms of parliamentary political influence is the fourth essential characteristic of liberal democracy. Post-Soviet transformation process is considered as a complicated event in former Soviet states. There is a clash of opportunities and realities, dramatic fight between novelty and old, and a need to get used to long-desired things. Among these kind of desired values civil society probably holds a special place [1 p.21].

Main attributive features of the civil society can be expressed as following:

1. responsibility of the state and political government in front of the nation as

a whole and individual citizens; 2. equal rights for all citizens and their active participation in managing the society, great development of public sphere; 3. solid protection of human rights and freedoms by the state, and respect for citizens' political will; 4. people's active citizenship and initiative, their determination for self-expression and self-esteem; 5. everyone's responsibilities in front of the rule of law; 6. high development of the sense of citizenship and personal dignity, and availability of abilities as well as resources to protect those senses with civilized methods [1 p.30].

Current circumstances led to the usage of notion of constitutional state both in theory and in practice. In particular, improvement of democracy and appropriate civil society development characterized the model of constitutional state. Establishment of constitutional state is connected with maximum guarantee of human rights and freedoms, responsibilities of the state in front of citizens and vice versa, increasing the reputation of legislation, and effective performance of law enforcement authorities [5 p.30]

One of the main criterions of formation of democratic values is implementation of civil society idea. Along with providing individual freedoms and rights, civil and democratic state also guarantees normal existence of civil society and activities of its institutions, principles and values.

Civil society free of any state involvement plays a crucial role in a democratic state by becoming a sphere which is responsible for organization of social life. Development level of civil society institutions reflects the level of democracy advancement of countries. Associations that shape the formation of society form via manifestation of citizen groups. In this regard, civil society that plays a role of social "network" that contains voluntary unions and organizations of citizens also is a sign of a developed democratic society. Associations that form civil society reflect a wide range of citizens' interests such as economic, juridical, cultural and others, and are formed to guarantee these interests [3 p.87].

Civil society is a sphere completely different from the state, where citizens can act together representing their interests. The basis for this society is personal property rights, and the unity of interests. In general, civil society combines interests of social and political subjects.

Civil society is an independently evolving system. Apart from this, experience of developed countries reveals that civil society progresses and operates more successfully as well as efficiently once there are certain convenient conditions created for it. Such condition are established by the society itself with the assistance from the government, which considers establishment of proper legislation, creation of democratic structures, and strict compliance of accepted norms and procedures by the state.

One of the conditions of civil society activities is high level of citizen's social, intellectual and psychological development, personal freedom, as well as necessary performance skills while joining any civil society institution. It is impossible to establish a well-developed society structure within a short period of time as it is an objective process [5 p.94].

In any case, the concept of civil society includes all organizations and unions operating independently of any government agencies. These are called associations formed based on interests in political science. Apart from non-governmental organizations with socio-political views, trade unions, chambers of commerce, professional colleges, and syndicates are included here. An array of associations without socio-political programs and goals such as student, sport and cultural societies are considered as segments of civil society. In the context of modern democratization, civil society gradually started to play a role of mediator and connecting link between the state and citizen [3 p.103].

Based on the historical evidence it can be noted that boost of the democratization process derived not only from economic development, but also from stability within society and strengthened legislation, in other words, from deeper reforms aimed at establishment of constitutional state and civil society. Head of Presidential Administration and academician Ramiz Mehdiyev in his "Defining future strategy: modernization line" specifically points out that our republic has successfully implemented reforms aimed at democratization and establishment of civil society [5 p.306].

One of the main directions of social life democratization in independent Azerbaijan is the development of civil society institutions. An important step in this regard is a supply of suitable conditions for formation and development of the "third sector" - non-governmental organizations, because they are considered to be one of the main institutions of civil society. Constitution of Azerbaijan Republic which was adopted in 1995 and which became a foundation for democratic development in the country was a positive turning point for non-governmental organizations and their activities. After bill regarding non-governmental organizations (public unions and foundations) has passed through Milli Majlis (National Assembly) in 2000 it played a valuable role in development of civil society institutions [5 p.286]. As per this legislative act, a public union is defined as a self-governed, voluntary non-government organization that does not consider profit making as its core objective, and which is formed by the initiative of several individuals or legal entities based on common interests as well as targets identified in constituent documents. These steps legitimized the state support for NGOs, officially recognized the state as NGOs' partner, strengthened the positions of NGOs in Azerbaijani society and were aimed at reinforcement of the foundations of civil society which are attributes of democratic systems.

Tradition of creating various public unions was historically present in Azerbaijan in order to tackle the problems troubling the society, to coordinate social interests, and to meet moral needs. However, it has to be pointed out that throughout the history public unions which were not fully formed as civil societies could easily get under the influence of various political powers. Previously some non-governmental organizations could not participate in public initiatives due to lack of clear mission and action plan. The fact that the majority of public unions prioritized personal interests not only kept them apart from socio-political processes, but also deteriorated their reputation and public image. Constitution of sovereign Azerbaijan Republic had an immense contribution in strengthening civil society and basic principles of constitutional state in Azerbaijan. Constitution enacted in 1995 defined human rights and freedoms, democratic civil society foundation as the supreme goal of the state. As a result of this approach, political parties with various ideologies were established in the country. In the context of being the key element of modern civil society non-governmental organizations participated in formation of civil society by stepping to the new level. Nowadays, NGOs participate in preparation and realization of national programs, try to help citizens even more while the latter ones strive to exercise their social, political and cultural rights. As a result, many NGOs are qualified in public control over the rule of law, and ensuring transparency. Their will to stay away from fight for political power enabled them to run their statutory activities, which in turn significantly enhanced the role of the non-governmental organizations in country's democratization process [5 p.458]. To deny the role of NGOs in democratization of society, and in development of democratic institutions under current conditions could be treated as an unfair approach towards civil society activities, because NGOs enhanced their practice in diverse directions such as supporting the democratic system and establishing a secular state, expressing the will of nation, ensuring the supremacy of the law, and providing decent living standards for the citizens. Undoubtedly, NGOs' main role here is to provide a public control over implementation of fundamental rights and freedoms defined in country's Constitution. The role of public unions in realization of rights such as equality, liberty, personal immunity, conscience, protection of honour and dignity, freedom of thought and speech, rights to live, strike, assemble and others which are considered as fundamental principles of democracy is undeniable. Taking all these into account, NGOs try their best to carry out public control function in order to help every citizen to exercise their right participate in government by guaranteeing vital political elements to do that such as voting rights, rights to unite and to appeal. At the same time, NGOs have turned into a participant in state administration and law making processes in the country. It is a well-known fact that, formation of constitutional state in any country is related to civil society development. To be more precise, formation of constitutional state is being linked

to maximum security of human rights and freedoms, responsibility of state in front of the citizens and vice versa, increasing the reputation of jurisdiction and effective performance of law enforcement agencies. Azerbaijan plays a scrupulous attention to formation of constitutional state in its development strategy. Steps taken and achievements accomplished in this direction since regaining the independence shows how sensitive the state is in this regard. It is no secret that, country's jurisdiction was completely rebuilt on democratic grounds during the years of independence. Adoption of the new Constitution of Azerbaijan Republic paved a way for progressive judicial and legal reforms [3 p.26]. Consistent reforms primarily serve one purpose which is a reliable protection of human rights and freedoms of citizens, security and prosperity of justice.

Nowadays, all segments vital for civil society existence operate in harmony and in normal way in Azerbaijan. Besides NGOs, comprehensive opportunities have been created for the operation of mass media, and even other political parties. The right of every single member of the society to actively participate in public life and to create any union, association or society is legitimized by the Constitution and laws. Changes and additions to the Constitution of Azerbaijan Republic adopted as per results of constitutional referendum on March 18, 2009 can be treated as an indicator that our country has entered the crucial stage of democratization and civil society formation process and confidently progresses towards the goals set in front.

REFERENCES

1. Abasov Ə.F. Vətəndaş cəmiyyətinə doğru: nəzəriyyə və reallıqlar. Bakı: Adiloğlu, 2001, 254 s.
2. Bağirov Ş.X. Azərbaycan vətəndaş cəmiyyətinin siyasi aspektləri. Bakı: BDU, 2006, 123 s.
3. Dadaşova E.X. Azərbaycan Respublikasında vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında demokratik prosesin rolu. Bakı: BDU, 2008, 154 s.
4. Mehdi N.M. Vətəndaş dinləmələrində demokratiya dartsımaları. Bakı: Qanun, 2008, 236 s.
5. Mehdiyev R.Ə. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 607 s.
6. Thucydides. The Peloponnesian War. New York: Modern Library, 1951, 512 p.
7. Weber M.E. Economy and society. California: University of California, 1978, 556 p.

JURNALDA DƏRC OLUNAN MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBATINA DAİR TƏLƏBLƏR

Dərc olunacaq məqalə redaksiyaya həm kağız, həm də elektron formada təqdim olunmalıdır.

Məqalə hazırlanarkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Məqalə Azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər hər üç dildə təqdim olunmalıdır.

2. Məqalə Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında (soldan – 2 sm., yuxarıdan, aşağıdan və sağdan – 2,5 sm.), Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, vahid sətirarası intervalla və mətn daxili yazıda 1 sm. abzas buraxmaqla hazırlanmalı və 12 səhifədən artıq olmamalıdır.

3. Məqalə aşağıdakı ardıcılıqla hazırlanmalıdır: UOT – soldan, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; müəlliflərin soyadı və inisialları – soldan, kursiv və qalın şriftlə; müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı – soldan, sonda 6 pt. interval; məqalənin adı – ortadan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; xülasə (mətn təqdim olunan dildə) – kursivlə, sonda 6 pt. interval; açar sözlər – kursivlə, sonda 6 pt. interval; giriş və digər alt başlıqlar – soldan, qalın şriftlə, əvvəlində və sonunda 6 pt. intervalla.

4. Ədəbiyyat siyahısı: hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnir. Mənbənin bibliografik təsviri Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiya işlərində mənbənin bibliografik təsvirinə irəli sürdüyü tələblərə uyğun olaraq göstərilməlidir.

5. Ədəbiyyat siyahısından sonra məqalənin hazırlandığı dildən fərqli digər 2 dildə müəllifin soyadı, adı, atasının adı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər təqdim olunur.

6. Məqalədə cədvəl və şəkillər nömrələnir: cədvəl – cədvəlin yuxarısında, sağdan (məs., cədvəl 1.), şəkil – şəklin altında, ortadan (məs., şəkil 1.) və mətn hissədən (yuxarıdan və aşağıdan) 1 boş sətir buraxmaqla göstərilməlidir.

7. Düsturlar Microsoft Equation-də standart parametrlərlə yığılır. Mətnə ancaq istifadə olunan düsturlar nömrələnir. Düsturun nömrəsi sağda mötərizədə yazılır.

8. Redaksiyaya məqalə göndərildikdə müəlliflər haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, e-mail ünvanı da təqdim olunmalıdır.

9. Məqalədə göstərilən məlumat və faktlara görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

10. Redaksiyaya daxil olan məqalələr rəyə təqdim olunur və müsbət rəy almış məqalələr çapa tövsiyə olunur.

11. Redaksiyanın ünvanı: Az1114, Bakı şəh., Z.Mehdiyev küç., ev 8/6 “İqtisadi və siyasi elmlər” jurnalının redaksiyası. Sayt: www.maarif.az E-poçt ünvanı: journal@maarif.az

REQUIREMENTS ON DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL

Articles published in the paper, as well as in electronic form will be submitted.

The following requirements must be taken into account while designing the article:

1. Articles should be prepared in one of the languages - Azerbaijani, Russian and English, the title of the article, abstract and keywords should be submitted.

2. The articles should be submitted in the Microsoft Word text editor A4 format (from left - 2 cm., above, below and right - 2.5 cm.), Times New Roman 12 font., 1 cm inter-text interval, remaining paragraphs and not exceeding 12 pages.

3. The articles must be prepared in the following sequence: initials and surname of authors - from the left, and bold italic; author's place of work, city, country and e-mail address - from the left, in the end 6 font, interval; the title of the article - from the middle, capitalized, bold, 6 font, interval; abstract (in the language of the article) - italics, in the end 6 font, interval; interval; keywords - italics, in the end 6 font, interval; introduction and other sub-headings - from left, bold, and at the beginning and end 6 font, interval.

4. References: each referred source must be numbered in accordance with the sequence used in the article and remained untranslated.

5. References must be followed by the article title, abstract and key words in 2 specified languages.

6. The tables and pictures in the article must be numbered: Table – at the top of the table, from the right (eg, Table 1.), a picture - below the picture, from the middle (eg, Picture 1.) remaining parts (from the above and below) a blank line.

7. Formulas must be set in standard parameters - Microsoft Equation. Only formulas used in the text must be numbered. The formula numbers must be written in brackets in the right.

8. The articles submitted to the editorial board must contain information about the authors: first name, last name, middle name, scientific degree, scientific rank, place of work, position, phone number, or e-mail address.

9. The author is responsible for the information and facts mentioned in the article.

10. The articles received by the editorial office are presented for review and the articles with positive reviews are recommended for publication.

11. Editorial Board Address: AZ 1114, Baku city., Z.Mehdiyev str., h. 8/6 "Journal of Economics and Political sciences" editorial board. E-mail: journal@maarif.az Site: www.maarif.az

ТРЕБОВАНИЯ К СОСТАВЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ

Публикуемая статья должна быть представлена в редакцию в бумажном и в электронном виде (если автор находится в не Азербайджана тогда электронного варианта достаточно).

При подготовке статьи должны быть выполнены следующие требования:

1. Статья должна быть подготовлена на одном из языков – азербайджанском, русском или английском. Название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть представлены на трех языках (для зарубежных авторов английская и русская версия достаточно).

2. Электронный вариант статьи должен выполняться в текстовом редакторе Microsoft Word в формате A4 (поля: левое – 2 см, правое, верхнее и нижнее – 2,5 см), шрифтом Times New Roman размером 12 пт. Междустрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см, размер статьи не должен превышать 12 страниц.

3. Статья должна быть подготовлена в следующей последовательности: УДК – слева, жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; инициалы и фамилии авторов – слева, курсивом и жирным шрифтом; место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты – слева, в конце интервал 6 пт; обзор (на языке представленного текста) – курсивом, в конце интервал 6 пт; ключевые слова – курсивом, в конце интервал 6 пт; введение и другие подзаголовки – слева, жирным шрифтом, в начале и конце интервал 6 пт.

4. Список литературы: название каждого источника не переводится и нумеруется в статье в соответствии с последовательностью использования. Библиографическое описание источников должны быть указаны в соответствии с требованиями, предъявляемыми ВАК к библиографическому описанию источников в дипломной работе.

5. После списка литературы название статьи, аннотация и ключевые слова представляются также на двух других языках.

6. В статье нумеруются таблицы и рисунки: таблица – в верхней части таблицы, с правой стороны (например, таблица 1), рисунок – под рисунком в центре (например, рисунок 1) и, пропуская одну пустую строку от текста (из верхней и нижней частей).

7. Формулы набираются стандартными параметрами в Microsoft Equation. Номер формулы пишется в скобках с правой стороны. В тексте нумеруются только использованные формулы.

8. При отправке статей в редакцию также должны быть представлены сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, место работы, должность, номер телефона, адрес электронной почты.

9. Автор несет ответственность за информацию и факты, указанные в статье.

10. Статьи, поступившие в редакцию, направляются на отзыв; статьи, получившие положительные отзывы, рекомендуются к публикации.

11. Адрес редакции: Az1114, г. Баку, ул. 3.Мехдиева 8/6, Редакция научно-аналитического и практического журнала “Экономических и политических наук”. Электронная почта: journal@maarif.az, Сайт: www.maarif.az

İqtisadi və Siyasi Elmlər Jurnalı

№ 3 (8) 2017

Jurnalın təsisçi və həmrədaaktorları:

**Laçın Vəzir oğlu Abışlı
İkram İsmayıl oğlu Cəbrayıl**

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
mətbu nəşr kimi № 4022 qeydiyyat nömrəsi ilə
01.12.2015-ci il tarixində qeydiyyatata alınmışdır.

ISSN: 2518-7082 (Print)

ISSN: 2519-4925 (Online)

© L.Abişlı, İ.Cəbrayıl

Tərtibat və dizayn:
FƏXRİ VƏLİYEV

Yığılmağa verilmişdir: 28.09.2017. Çapa imzalanmışdır: 03.10.2017.
Nəşrin ölçüsü: 70x100 1/16. Fiziki çap vərəqi: 8,5. Sifariş: **144/17**.
Sayı: 100 ədəd.

NURLAR
Nəşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzi

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az